

T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN HARAM AYLAR

Yüksek Lisans Tezi

KAZIM HARUN BAĞCI

İZMİR-2023

T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN HARAM AYLAR

Yüksek Lisans Tezi

KAZIM HARUN BAĞCI

DANIŞMAN: DOÇ.DR. AHMET AYDIN

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "İslam Hukuku Açısından Haram Aylar" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/06/2023

Kazım Harun BAĞCI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN HARAM AYLAR

Kazım Harun BAĞCI

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Kameri takvimin recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarından oluşan haram aylar, Allah'ın gökleri ve yerleri yarattığı günkü yazgısında bulunan saygın zaman dilimleridir. Haram ayların İslam hukuku açısından araştırılacağı çalışmamızda giriş kısmında kavramsal çerçeve çizilecektir. Araştırma iki bölümden oluşacaktır. İlk bölümde oruç, hac, umre, kurban ve namaz gibi ibadetlerle haram ayların ilişkisi anlatılıp haram ayların kişinin kulluk bilincine olan etkisi irdelenecektir.

İkinci bölümde haram aylar, insan ilişkileri (muamelat), ceza (ukubat) ve savaş hukuku açısından araştırılacaktır. Haram aylarda insanın zulüm ve kötülüklerden sakınmasıyla ilgili değerlendirmeler üzerinde durulacaktır. İkinci bölüm içerisinde haram ayların önemi, değeri, şiar oluşu ile ilgili ayetler ve yorumlar aktarılacaktır. Bu aylarda işlenen suçlara yönelik cezaların artırılması ile ilgili görüşler paylaşılacaktır. Haram aylar ile savaş hukuku arasındaki irtibatın tarihi seyrine kısaca değinilip İslam sonrası savaş yaşayının devam edip etmediği ile ilgili ihtilaf izah edilecektir.

Sonuç kısmında haram aylar hakkında günümüze yönelik değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bilhassa zulüm, suç ve çatışmaların engellenmesi, devam eden savaşların ateşkes ile ara verilmesine yönelik haram ayların etkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, haram aylar, ibadetler, muamelat (insan ilişkileri), ukubat (ceza hukuku), savaş hukuku.

ABSTRACT

Master's Thesis

Haram Months in Terms of Islamic Law

Kazım Harun BAĞCI

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

The haram months of the lunar calendar, consisting of the months of rajab, dhu al-qa'da, dhu'l-hijjah and muharram, are respectable time periods in the destiny of Allah on the day He created the heavens and the earth. In our study, in which the haram months will be researched in terms of Islamic law, the conceptual framework of the haram months will be drawn in the introduction. The research will consist of two parts. In the first part, the relationship between worships such as fasting, pilgrimage, umrah, sacrifice and prayer and the haram months will be explained and the effect of the haram months on one's servitude consciousness will be examined.

In the second part, the haram months will be investigated in terms of human relations (muamelat), punishment (ukubat) and the law of war. Evaluations about people's avoidance of cruelty and evil in the haram months will be emphasized. In the second part, the verses and comments about the importance, value, and the formation of the haram months will be given. Opinions will be shared on increasing the penalties for crimes committed in these months. The historical course of the connection between the haram months and the law of war will be briefly mentioned and the conflict about whether the post-Islamic war prohibition continues or not will be explained.

In the conclusion part, current evaluations will be made about the haram months. In particular, the effects of the haram months for the prevention of persecution, crime and conflicts, and the ceasefire of the ongoing wars will be emphasized.

Keywords: Islam law, haram months, worship, treatment, criminal law, law of war

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ.....	xi
GİRİŞ	1
I. GİRİŞ	1
A. Tezin Amacı	1
B. Tezin Konusu ve Problemi	2
C. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları	4
II. YÖNTEM.....	4
A. Tezin Yöntemi	4
B. Araştırma ile İlgili Kaynaklar	5
C. Araştırmanın Konusuyla İlgili Yapılan Modern Dönem Araştırmaları.....	5
III. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1. Kameri Aylar	6
2. Haram Aylar- Eşhuru'l Hurum (اشهر الحرم)	7
2.1. Haram Ay Olarak İsimlendirilme Sebepleri.....	8
2.1.1. Günah ve Sevap Karşılıklarının Daha Çok Olması	8
2.1.2. Hac ve Umre Ziyaretlerinin Bu Aylarda Gerçekleşmesi	9
2.1.3. Savaşmanın Haram Olması.....	10
2.2. Muharrem (المحرم)	11
2.3. Receb (رجب)	12
2.4. Zilkade (ذي القعدة)	12
2.5. Zilhicce (ذي الحجة).....	13
3. Kur'an ve Sünnette Haram Aylar	13
3.1. Kur'an'da Haram Aylar.....	13
3.2. Hadislerde Haram Aylar.....	14

4. Nesi Kavramı (النسيء).....	14
5. Geçmiş Dinlerde Haram Aylar	15

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKU Ve HARAM AYLAR İBADETLER (İBADAT) AÇISINDAN HARAM AYLAR

A. HARAM AYLAR VE ORUÇ	19
1. Haram Aylarda Oruç İbadeti	19
1.1. Mezheplerin Haram Aylarda Oruçla İlgili Görüşleri	21
2. Haram Aylarda Perşembe, Cuma, Cumartesi Günleri Orucu	22
2.1. Mezheplerin Haram Aylarda Perşembe, Cuma, Cumartesi Günleri Orucu Hakkındaki Görüşleri	24
3. Muharrem Ayı ve Oruç	24
3.1. Aşure Günü Orucu.....	25
3.1.1. Mezheplerin Aşure Günü Orucu Hakkındaki Görüşleri	28
4. Recep Ayı ve Oruç.....	29
4.1. Mezheplerin Recep Ayı Orucu Hakkındaki Görüşleri	31
5. Zilhicce Ayı ve Oruç.....	31
5.1. Zilhicce Ayı İlk On Gün Orucu.....	32
5.1.1. Mezheplerin Zilhiccenin İlk On Günü Hakkındaki Görüşleri	34
5.2. Arefe Günü Orucu	35
5.2.1. Arefe Günü Oruç Hükümü	36
5.3. Teşrik Günlerinde Oruç	37
5.3.1. Teşrik Günleri Oruç Hükümü	38
B. HARAM AYLAR VE HAC-UMRE İBADETİ	39
1. Hac ve Haram Aylar	39
2. Haram Aylarda Umre.....	40
2.1. Zilkade Ayında Umre	41
2.2. Recep Ayında Umre	42
2.3. Umrenin Hükümü	43
3. Kurban İbadeti ve Haram Ay	44
3.1. Kurban Kesmenin Hükümü	46

C. HARAM AYLAR VE NAMAZ.....	47
1. Haram Aylarda Namaz.....	47
1.1. Kurban Bayramı Namazı	47
2. Haram Aylarda Kutsal Günler ve Namaz	48
2.1. Regaib Gecesi	49
2.2. Regaib Gecesi Namazı	50
2.3. Miraç Gecesi.....	51
2.4 Miraç Gecesi Namazı	51

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN İLİŞKİLERİ (MUAMELAT), CEZA (UKUBAT) ve SAVAŞ HUKUKU AÇISINDAN HARAM AYLAR

A.MUAMELAT VE HARAM AYLAR.....	53
1.İnsan İlişkilerinde Haram Aylar	53
2.Muamelat Tanımı ve Kapsamı.....	53
B.HARAM AYLARIN ÖZELLİKLERİ VE MUAMELATA ETKİSİ.....	54
1. Haram Aylar Hakkındaki Ayetler.....	54
1.1.Allah'ın Yazgısında Haram Aylar	54
1.1.1. “فلا تظلموا فيهن انفسكم” İfadesinin Tahlil ve Yorumu.....	55
1.1.2. هن Zamiri Hakkındaki İhtilaf	55
1.1.3. فلا تظلموا Zulmetmeyin Yasağı ve Kapsamı	56
1.1.3.1. Zulüm; Haramı Helal Kılmak	57
1.1.3.2. Zulüm; Haram Aylarda Günah İşlemek	58
1.1.3.3. Zulüm; Haram Aylarda Savaşmak	59
1.2. Haram Ayın Haram Aya Karşılık Olması	60
1.3. Haram Ayda Hangi Günah Daha Büyük	61
1.4. Haram Ayların Şiar Olması	62
1.5. Haram Ayların Hayatta Kalmaya, Yaşamı Sürdürmeye Vesile Olması.....	64
1.6. Haram Ayların İnsan İlişkilerine Etkisi.....	65
2. Haram Ayların Zulmü Engellemesi	65
3. Haram Aylarda Toplumda Saygınlığın Artması.....	66
4. Haram Aylarda Kulluk Bilincinin Gelişmesi	67

B. CEZA HUKUKU (UKUBAT) VE HARAM AYLAR	67
1. Haram Aylarda Ceza Hukuku	67
1.1 Haram Aylarda Cezanın Ağırlaştırılması	68
1.2. Haram Aylarda Ceza İnfazı	69
1.3. Haram Aylarda Diyet Cezasının Arttırılması	71
1.3.1. Mezheplerin Haram Aylarda Diyet Artırımı Hakkındaki Görüşleri	72
1.3.1.1. Şafii ve Hanbeli Mezheplerinin Görüşü	72
1.3.1.2. Hanefi ve Maliki Mezheplerinin Görüşleri	76
C. HARAM AYLARDA SAVAŞ HUKUKU	77
1. İslam'da Savaş ve Nedenleri	77
2. Haram Aylarda Savaş	79
2.1. Haram Aylarda Savaş Yasağının Tarihsel Süreci	79
2.2. Haram Aylarda Savaş Yasağı ve Nedenleri	80
3. İslam Öncesi Haram Aylarda Savaş	81
3.1. Ficar Savaşları	82
3.2. Nesi Uygulaması	82
3.2.1. Nesi Uygulama Sebepleri ve Çeşitleri	84
4. İslam'da Haram Aylarda Savaş	84
5. Haram Aylarda Savaş Yasağının Neshi Meselesi	85
5.1. Savaş Yasağının Kaldırıldığını Kabul Edenler ve Delilleri	85
5.1.1. Kur'an'dan Deliller	86
5.1.2. Sünnetten Deliller	87
5.2. Savaş Yasağının Devam Ettiğini Savunanlar ve Delilleri	88
5.2.1. Kur'an'dan Deliller	88
5.2.3. Sünnetten Deliller	88
5.3. Çağdaş Bilginlerin Savaş Yasağının Neshine Yönelik Görüşleri	90
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	93
KAYNAKÇA	96

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
b.	: bin, ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
b.y.y.	: Baskı Yılı Yok
bs.	: Baskı
Bşk.	: Başkanlığı
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Neş.	: Neşriyat
no.	: numara
.	: Ölüm Tarihi

r.a.	: Radıyallahu anh
r. anha	: Radıyallahu anha
s.y.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
tah.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme eden
Ü.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

İnsan zaman ve mekân içinde yaşayan bir varlıktır. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesi için zamanı en güzel biçimde değerlendirmesi gerekir. Yüce dinimiz İslam, insanın bu amaca ulaşması için bazı zamanlara önem ve değer atfetmiştir. Söz konusu zaman dilimlerinden birisi haram aylardır. Recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarından oluşan haram aylar; günah ve sevapların amel defterine fazlaca yazıldığı, güvenliğin sağlanarak ibadetlerin yapıldığı ve savaş ilan etmenin yasaklandığı zaman dilimidir.

Bu çalışmayı yapmamızın temel nedenlerden biri; İslam hukukunda haram aylarla ilgili yeterli araştırmanın bulunmaması sebebiyle oluşan boşluğu doldurmaktır. Bundan dolayı İslam hukuku açısından haram ayları araştıracağız. Haram ayların doğrudan veya dolaylı olarak insana ve topluma sağladığı maslahatları aktaracağız. Çünkü haram ayların faydaları temin edici ve zararları defedici özelliği bulunmaktadır.

Haram ayları çalışmamızın amaçlarından biri, Müslüman birey ve toplumlara haram aylar bilincinin gelişmesi ve yerleşmesine katkı sağlamaktır. Diğer bir amacı haram ayların bireyin ibadet hayatına, toplum içindeki diğer insanlarla ilişkilerine olan katkısını dile getirerek haram ayları gündelik hayatta ön plana çıkarmaktır.

Çalışmamızın oluşmasında emeği geçen tüm hocalarıma, arkadaşlarıma, aileme, özellikle ders ve tez yazma dönemlerinde desteğini, emeğini esirgemeyerek bilgi ve tecrübelerini paylaşarak bana rehberlik eden danışman hocam, Doç. Dr. Ahmet AYDIN'a teşekkür ederim.

Başarı, ancak Allah'ın yardımını iledir.

Kazım Harun BAĞCI
İZMİR 2023

GİRİŞ

I. Giriş

A. Tezin Amacı

Çalışmamızda haram aylar İslam hukuku açısından araştırılacaktır. İbadat, muamelat ve ukubat konularında haram ayların diğer aylara nazaran farklılıkları irdelenecektir. Bireyin haram aylarda ibadete teşvik edilerek namaz, oruç, hac vb. ibadetlerde elde ettiği kazanımları tüm zaman ve mekânlara yansıtması gayesine katkı sağlanacaktır. Haram aylarda kişinin diğer aylara kıyasla yaptığı iyiliklerden daha fazla sevap kazanacağı ile işlediği kötülüklerden çok fazla günah yükleneceği bilgisi bulunmaktadır. Bu, haram aylarda bireylerin İslam dininin emir ve yasaklarına özenle riayet edebileceğini gösterir.

Araştırmamızda İslam ceza hukukunda haram aylarda işlenen suçlara yönelik mevcut ilave cezalandırma seçenekleri değerlendirilecektir. Toplumda haram aylarda insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde daha dikkatli, özverili davranması gerektiği bilincinin kuvvetlendirilmesi çalışmanın gayelerinden birisidir. Böylelikle İslam ahlakının toplumda yerleşmesine, haram aylar bilinci ile birey ve toplum ilişkilerinde dünyevi yararların elde edilerek zararların ortadan kaldırılmasına, özetle maslahat kazanımlarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Araştırmamızda savaş yasağı anlamında da isimlendirilen haram ayların insanlar arasında barışa etkisi ele alınacaktır. Yasağın devam edip etmediği konusunda, günümüz bilginlerinin yaklaşımları ışığında kısaca değerlendirilip aktarılacaktır. Haram ayları bir nevi ateşkes vakti, insanların ibadetlerini güven içinde ifa ettikleri zaman dilimi olarak kabul edebiliriz. Çalışmamızla hac ve umre ibadetlerinin emniyet içerisinde gerçekleşmesi için özellikle İslam coğrafyasında haram ayların saygınlığına

uygun hareket edilerek şayet mevcutsa çatışmaların bu dönemde sona erdirilmesine yönelik kamuoyunu bilinçlendirmek gayelerimizden biridir. Çünkü Müslümanlar arasında sağlanacak barış ve birliğe her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır.

B. Tezin Konusu ve Problemi

Hiz. İbrahim ve Hiz. İsmail'den (a.s) beri kabul edilen haram ayların hangi aylar olduğu belirtilecektir. Hiz. Peygamberin beyan ettiği recep, zilkade, zilhicce, muharrem aylarından oluşan haram ayların manaları izah edilecektir. Haram aylar ile ilgili tüm terimler kısaca aktarılıp kavramsal çerçeve oluşturulacaktır. Ardından ayet ve hadislerde geçen haram aylar isminin hangi manalara geldiği aktarılacaktır. Çalışmamızda haram ayların önemi ele alınacaktır. Birey ve toplum davranışlarının bu zaman dilimlerinde diğer normal zamanlara nazaran daha fazla dünyevi ve uhrevi sonuçlar doğuracağına vurgu yapılacaktır. Haram ayların ilişkili olduğu unsurlar üç başlık altında ele alınacaktır. İbadat, muamelat ve ukubat.

Haram aylarda savaş yasağının olup olmadığı deliller ışığında bilginlerin yorumları ile birlikte araştırılacaktır. Bireylerin haram aylarda ibadetlere ağırlık vermesi için verilen müjde içerikli haberler ile toplumu oruç, kurban, hac ve umre gibi nefsi terbiye eden ibadetlere teşvik eden rivayetler yorumlarıyla ayrıntılı olarak beyan edilecektir. Toplum içinde fertlerin birbirleriyle olan insani ilişkilerde daha dikkatli davranması gerektiği izah edilecektir. Haram aylarda hatalı olarak işlenen bazı suçlarda suçluya daha ağır ceza verilmesi hakkındaki haberler, hükümler ve yorumlar değerdendirilecektir.

Kavramsal çerçevede haram aylar olan recep, zilkade, zilhicce ve muharrem tanımlanacaktır. Haram aylarla alakalı kavramlardan olan “nesi, fıcar, hicri takvim, kameri aylar vb.” terimler ile haram aylar isminin hangi manalara geldiği paylaşılp tanıtılacaktır. İslam öncesi ve sonrası dönemlerde tarihsel seyir aktarılıp günümüz dünyasında haram aylar bilincinin gelişimine katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Çalışma iki bölüm halinde sunulacaktır. Birinci bölümde haram aylar içerisinde mümin bireyin ibadet hayatına yönelik teşvik edici haberler kısaca aktarılıp hac, oruç, namaz, kurban gibi ibadetlerin yoğunlaşmasına vurgu yapılacaktır. İbadetler ve haram aylar kısmında bireyin haram aylar içerisinde kazandığı ibadet kültürünün diğer aylara

taşınması hedefimizdir. Çünkü insan, yaratılış olarak ibadet hayatında gaflet içerisinde olmaya münasip şekilde yaratılmıştır. Bu eksikliği gidermek ve az da olsa devamlı ibadet ederek kulluk bilincinin gelişip yerleşmesi üzerinde durulacaktır. Haram aylarda yapılan iyiliklere diğer zamanlara nazaran daha fazla mükâfat verileceği ile aynı şekilde yapılan kötülöklere verilecek cezanın diğer aylara kıyasla daha fazla olacağı yorumu bu konudaki temel dayanağımızdır.

İkinci bölümde; haram aylarda bireyler ve toplumlar arası davranış sınırlarının diğer zamanlara nazaran daha farklı çizilmesi gerektiği ve savaş hukuku alanında haram ayların taraflar arasında ateşkes sağlayabilme özelliği üzerinde durulacaktır. İnsanların ibadet zamanlarında can ve mal güvenliklerinin sağlanması belli dönemlerde oldukça zorlaşmaktadır. Bu sebeple ikinci bölümde haram ayların çatışmaları sonlandırmak ve emniyetin yeterli ölçüde sağlanması için geçerli bir sebep olduğu izah edilecektir. Barışın bütün zamanlarda korunması İslam dininin ve insanlığın amaçlarındandır. Bununla birlikte savaşların insanlığın hayatından tamamıyla çıkmadığını görmekteyiz. Bu bağlamda haram ayların savaş ortamlarını geçici de olsa izale etmeye yardımcı yönü ön plana çıkartılacaktır. Haram ayların ateşkes özelliğinin başta İslam toplumları olmak üzere tüm dünyada barış ve güvenliğin sağlanmasına katkı sağlayacağı ve savaşların doğurduğu insani ve ahlaki problemlerin çözüme kavuşturulmasında kilit bir rol üstlenebileceği aktarılacaktır. Özellikle son dönemlerde İslam dünyasında Suriye, Yemen, Sudan gibi bölgelerde artarak devam eden iç çatışma ve savaşların hiç değilse haram aylarda sona ererek kan, gözyaşı ve zulmün yerini adalet, barış ve emniyete bırakacağını ümit etmekteyiz. Ayrıca haram aylar içinde gerçekleşen hac ibadetinde sağlanacak emniyetin dünya ticaretine ve ekonomisine olumlu etki edeceğini, böylece toplumların refah seviyelerini yükseltmeye vesile olacağını aktarmaya çalışacağız.

Haram aylarda ceza hukuku alanında bazı meselelerde cezaların arttırılması, suçluya verilen cezaların normal zamana göre daha ağır olması, diyet cezasının fazla verilmesi gibi konular işlenecektir. Haram aylarda hata ile olarak işlenen cinayetlerde diyet cezasının arttırılması insanların daha dikkatli olması için sebep teşkil edeceği ele alınacaktır. Diyet cezasında yapılan ağırlaştırmaların haram aylarda işlenen diğer suçlarda uygulanabilir olması üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda tazir suçlarında da cezaları artırma ihtimali üzerinde durulacaktır. Konunun Türk Ceza Kanunu'nda

benzerlik arz eden yönleri, örneğin, suçun işlendiği zaman veya yerin verilecek cezalandırmaya etki edip etmediği paylaşılacaktır.

Son kısımda ilk iki bölümden elde edilen bilgiler ışığında günümüz İslam toplumlarında haram aylar anlayışının mevcut olup olmadığı ve bunun etkileri üzerinde değerlendirme yapılacaktır. Akabinde haram ayların evrensel boyutta etkileri masaya yatırılarak sonuç kısmıyla çalışma tamamlanacaktır. Sonuç kısmında ayrıca tarih boyunca haram aylar anlayışının farklı din, kültür ve medeniyetlerde var olup olmadığı paylaşılacaktır.

C. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmamız temelde İslam dininde haram ayların ibadetlere, insan ilişkilerine, savaş hukukuna ve ceza hukukuna olan etkisini kapsamaktadır. Haram aylarda savaş yasağının devam edip etmediği konusunda görüşler aktararak bu ayların barışa olan etkisini sunmaktadır. Ayrıca tezimizde haram ayların tarihselliği konusuna alanımızın dışında olduğu ve birtakım çalışmalara konu olması sebebiyle değinmedik. Bunun yanında çalışmamız, haram ayların özelliklerini, fıkhi hükümlere olan etkilerini, sağladığı faydaları ve ortadan kaldırdığı zararları kapsamaktadır.

II. YÖNTEM

A. Tezin Yöntemi

Çalışmamızda kullanacağımız ilk yöntem, tümdengelim yöntemi olacaktır. İslam'ın temel kaynakları olan ve İslam hukukunun temelini oluşturan Kur'an ve sünnette bulunan bazı hükümlerin haram aylar özelinde değerlendirilmesi yapılacaktır. Bütünün parçası olarak haram aylar ile ilgili ayet ve hadisler ele alınıp ayetlerin tefsirleri, hadislerin şerhleri araştırılarak elde edilen açık ve net hükümler paylaşılacaktır. Ayrıca haram ayların ibadat, muamelat ve ukubat alanlarındaki etkileri mukayeseli yöntem kullanılarak işlenecektir. Bazı kısımlarda ise haram aylar özelinden diğer ayların geneline yönelik tüm zaman ve mekânları kapsayacak hükümler, tümevarım yöntemiyle izah edilmeye çalışılacaktır.

Kullanacağımız yöntemlerin öngörülen amaç ve hedeflere ulaşmaya elverişli olduğu açıktır. Çünkü İslam hukukunu oluşturan tüm unsurların temelinde Kur'an ve sünnet bulunmaktadır. Bu kaynaklarda bulunan haram aylar ile ilgili yorumlar, hükümler, ihtilaflar bütüncül bakış açısıyla değerlendirilerek ele alınacaktır. Böylece haram ayların ibadetler, insan ilişkileri ve maslahat alanlarındaki olumlu etkilerinin hayata aktarılmasına katkı sağlanacaktır.

B. Araştırma ile İlgili Kaynaklar

Çalışmamızda sıklıkla başvurulmuş ve araştırmamıza kaynaklık eden eserler, klasik ve modern dönem tefsirler, ahkâm tefsirleri, hadis kitapları ile şerhleri, klasik fıkıh eserleri, ansiklopediler, tarih içerikli eserler ve çağdaş bazı çalışmalardır. Faydalandığımız başlıca eserlerden bazıları şunlardır: İbn Kesir'in *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, Kurtubi'nin *el-Camiu li Ahkami'l Kur'an*, Beyzavi'nin *Envaru't Tenzil*, Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'an*, İbnu'l Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'an*, Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsirleri, Kütüb-i Sitte hadis eserlerinden Buhari, Müslim, Ebu Davud, İbn Abidin'in *Reddu'l Muhtar*, Şirbini'nin *Muğni'l Muhtac*, İbn Kudame'nin *el-Kafi*, İbn Cüzey'in *el-Kavanin*, Maverdi'nin *el-Havi'l Kebir* isimli fıkıh eserleri, Muhammed H. Heykel "el-Cihad ve'l-Kıtâl fi's Siyaseti's-Şer'iyye, İbn Hazm'ın *el-Muhalla* isimli eserleri, TDV İslam Ansiklopedisi.

Ayrıca internet ortamında faaliyet gösteren ve Arapça eserlerin bulunduğu sanal kütüphane niteliğinde olan "el-Mektebetü's Şamile" isimli platformdan faydalandık. Diyanet İşleri Başkanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı meallerinden istifade ettik.

C. Araştırmanın Konusuyla İlgili Yapılan Modern Dönem Araştırmaları

Haram aylar hakkında İslam hukuku alanında modern dönemde Sabri Erturhan'ın "Haram Ayların Fıkhi Okunuşu" adlı makalesi bulunmaktadır. Tefsir ilmi alanında İrfan Köse "Haram Ayların Kutsallığı ve Savaş Yasağı Hükümünün Neshi Problemi" isimli yüksek lisans tezi kaleme almıştır. Söz konusu tezde daha çok savaş yasağının neshi ele alınmıştır. Haram aylarla ilişkili zaman, takvim, nesi ve savaş yasağı konularında Muhammed Hamidullah'ın "Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı"

isimli makalesi, Veli Kayhan'ın "Son Zaman Ayarı-I, Yıl, Aylar ve Haram Aylar" ve "Son Zaman Ayarı-II, Yıl, Aylar ve Haram Aylar" adlı çalışmaları mevcuttur. Ayrıca Suudi Arabistan'da Riyad İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi bünyesinde 2007 yılında tamamlanmış Ahmed b. Cem'an el-Ömeri'nin "*Ahkamü'l Eşhuri'l Hurum*" isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

III. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İlimlerin ve ilimlere ait olan her türlü olgu ve durumların daha iyi anlaşılabilmesi için kavramların kapsadığı mana sınırlarının belirlenmesi kaçınılmazdır. Her ne kadar tarifler tam olarak terimleri karşılamasa da zihinlerde beliren mana ile anlaşılması gereken büyük ölçüde ortaya çıkmaktadır. İşte bu yüzden kavramların doğru biçimde tarifinin yapılması ve bu şekilde şüphe karanlığının olabildiğince dağıtılıp bilgi meşalesi ile insanlığın zihni aydınlatılmalıdır. Bundan dolayı çalışmamızda ilk olarak temel kavramları elimizden geldiğince izah edip açıklayacağız. Bu kısımda kameri aylar ve bu ayların içerisinde bulunan haram ayları ele alacağız. Daha sonra haram aylarla bağlantılı ficar ve nesi terimlerine kısaca değineceğiz.

1. Kameri Aylar

Allah (c.c), ayların sayısının on iki olduğunu¹ ve insanların senelerin sayısını ve hesabını bilmeleri için aya birtakım menziller takdir edip tüm bunları belli bir hikmete binaen yarattığını² belirtmiştir. İşte bu şekilde ayın hareketlerine göre belirlenen ay takvimi, insanlık tarihi boyunca kullanılmıştır. İslam dini de ibadet takvimini, oruç, hac vb. gibi ibadetlerin kuzey ve güney yarımkürede farklı mevsimlere denk gelmesi ve bu ibadetlerin zamanla senenin tümüne yayılması için ay takvimine göre belirlemiştir.³ Böylece ibadetlerin dünyanın kutuplar hariç her bölgesinde zaman içerisinde tüm mevsimlerde ifa edilmesi ile çeşitlilik ve farklılık hikmeti gerçekleşmiştir. Ayrıca namaz ibadeti güneşin hareketlerine göre belirlenmektedir.

¹ et-Tevbe, 9/36.

² Yunus, 10/5.

³ A. Necati Akgür, "Takvim", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXIX, s. 487-490.

Kameri aylar kısaca ay takvimi içinde yer alan, on iki aydan müteşekkil, güneş yılı takviminden on bir gün daha kısa olup muharrem, safer, rebiyülevvel, rebiyülahir ayları ile cemaziyülevvel, cemaziyülahir, receb, şaban, ramazan, şevval, zilkade, zilhicce aylarından oluşan zaman dilimini ifade eder.⁴

Bu on iki aydan dördü muharrem, receb, zilkade ve zilhicce ayları haram aylar olarak isimlendirilmiştir. Bu dört aydan biri olan receb tek başına (ferd), kalan üçü zilkade, zilhicce ve muharrem ayları ise peş peşe (serd) gelmektedir.⁵ Bir görüşe göre Arapların cumhuru cahiliye döneminde bile 4 ayı haram kabul ediyorlardı. Ancak kendilerine “el-Besl” denilen bir grup sayıyı arttırarak yılın sekiz ayını şiddetli bir şekilde savunarak haram saymışlardı.⁶

2. Haram Aylar- Eşhuru'l Hurum (الشهر الحرم)

Çalışmamızın temelinde yer alan “Haram Aylar” (الشهر الحرم) terkindeki ifadelerin tekil haldeki durumlarını ele alacak olursak ay kelimesi (شهر) kısaca, hilalin çıkmasıyla bilinen bir zaman dilimidir. Veya güneşin bir nokta ile diğer bir nokta arasındaki dönme sürecindeki on iki bölümünden biridir.⁷ Çoğulu (أشهر) “eşhur”dur. “Haram” (حرام) kelimesi ise, lügatte “memnu, yasak” manasına gelmektedir. (حرم) “Hurum” haram kelimesinin çoğuludur.⁸ Dini kavram olarak ise kesin delille ve açık bir şekilde yapılmaması gereken fiildir.⁹ Diğer bir tanımda ise “ya ilahi ya da beşeri açıdan haram kılınan, zorla, akıl veya hukuk tarafından yahut emrine itaat edilen kimse tarafından yasaklanan şey”¹⁰ demektir. Haram kelimesi helalin zıddı olup dini bir

⁴ İbrahim Kafi Dönmez, “Kameri Aylar”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (İstanbul, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı yay., 2006), c. II., s. 1057-1058.

⁵ Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XVI., s. 105.

⁶ İbn Kesir Ebu'l Fida' İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kuşeri (ö. 774), *Tefsiru'l Kurani'l Azim*, c. IV., Riyad, Daru Tayyibe, 1999, s. 148.

⁷ Ragıb el-İsfahani, *a.g.e.*, s. 568.

⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, s. 119.

⁹ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “Haram”, Ankara, DİB yay., 6. bs., 2015, s. 231.

¹⁰ Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat, (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, (ter. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu), İstanbul, Çıra yay., 3.bs., 2012, s.276.

kavramdır ve bunu tayin ve tespit yetkisi şariye aittir. Basit bir ifadeyle Allah'ın yasakladığı şey¹¹ anlamında da kullanılmaktadır.

Haram Ay (الشهر الحرام) ifadesi, ayın bizzat kendisinin değil, bu zaman dilimindeki bazı fiillerin yasaklanması anlamına gelmektedir. İhramlı kimse için (محرم) “muhrim” kelimesinin kullanılması da kişinin bizzat kendisinin değil, bilakis bu kişiye bazı davranışların yasaklanmış olduğu manasındadır.¹²

Haram aylar, muharrem, receb, zilkade ve zilhicce aylarından oluşan, içerisinde savaşmanın haram kılındığı,¹³ bireyin işlediği fiillere diğer zamanlarda yapılandan daha çok sevap-mükâfat veya günah-ceza verildiği, yılın diğer aylarına kıyasla farklı bir değer, kıymet ve hürmete sahip olan¹⁴ ve içerisinde hac ve umre ibadetlerinin yapıldığı¹⁵ zaman dilimleridir.

2.1. Haram Ay Olarak İsimlendirilme Sebepleri

Bu dört ayın haram ay olarak isimlendirilmesine yönelik farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşler, bu aylarda günah-sevap karşılıklarının daha fazla olduğu, bu ayların hac ve umre vakitleri olduğu ve tüm bunları kapsayan bu aylarda savaşın yasaklanmış olduğu görüşleridir. Burada ise isim müsemma arasındaki ilişki açısından konunun üzerinde daha kapsamlı bir şekilde duracağız.

2.1.1. Günah ve Sevap Karşılıklarının Daha Çok Olması

Haram ayların isimlendirilme sebeplerinden birisi bu zaman dilimlerinde işlenen sevap veya günahların diğer zamanlara nazaran daha fazla karşılığının olacağıdır. Bununla ilgili olarak Fahreddin er-Razi (ö.606/1210) tefsirinde haram aylar terkiibindeki haram ifadesinde yapılan iyiliklere daha fazla sevap verileceği, yine

¹¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzur (ö. 711), *Lisanu'l Arab*, c. XII., Beyrut, Daru Sadır, H.1414, s. 120.

¹² Ragıb el-İsfahani, *a.g.e.*, s. 277.

¹³ Ebu Habib Sadi, *el-Kamusu'l Fıkhiyye*, Daru'l Fiker, Dimeşk, 1988, s. 86; İsmail Karagöz, *a.g.e.*, “Eşhuru'l Hurum”, s. 162.

¹⁴ Algül, “Haram Aylar”, XVI., s. 105.

¹⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., 148.

işlenen günahların daha şiddetli cezalandırılacağı manasının bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶

Aynı şekilde Cessas (ö.370/981) *Ahkâmü'l Kuran* isimli eserinde, haram ay olarak isimlendirilme sebeplerinden bir tanesinin bu aylarda diğer zaman dilimlerine nazaran haramları çiğneme karşılığının daha şiddetli, farzları yerine getirme ve iyiliklere verilecek sevap miktarlarının daha bol ve çok olacağını belirtmiştir.¹⁷

Bunlara ilave olarak İbn Kesir de (ö.774/1373) tefsirinde haram aylarda çiğnenen yasaklara ve yapılan iyiliklere katbekat karşılık verileceğini belirterek farklı görüşler üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁸

2.1.2. Hac ve Umre Ziyaretlerinin Bu Aylarda Gerçekleşmesi

Bu aylara haram aylar denilmesindeki bir diğer görüş ise haram ayların hac ve umre ibadetlerinin yapıldığı aylar olması sebebiyledir. Bakıldığında haram aylardan zilkade ve zilhicce ayları hac ibadetinin ifa edildiği zamanlardır. Muharrem ayı bu iki ayın akabinde bulunur. Receb ayı ise ay takviminin ortasında bulunan bir aydır. Bu ayların bu şekilde konumlandırılmış olması yani dört haram ayın üçünün peş peşe gelmesi birinin tek başına kalması hac ve umre ibadetlerinin kolaylıkla eda edilebilmesi içindir.

Söz konusu görüşün delili ve haram ayların isimlendirilmesindeki temel yaklaşım şu şekildedir: Hac ibadetinden bir ay önce gelen zilkade ayı haram aydır. Bu ay ile savaştan uzaklaşılar ve insanlar meskenlerinde otururlar. Sonrasında gelen ay zilhicce ayı da haram kılınmıştır. Çünkü insanlar hac ibadetinin gereklerini yerine getirsinler ve emniyet içerisinde sadece hac ibadetiyle meşgul olsunlar diye haram kılınmıştır. Sonrasında başka bir ay olan muharrem ayı da aynı şekilde haram aydır. Neden haram ay olduğu ise uzak bölgelerden ibadet için gelen insanların ülkelerine ve evlerine rahatlıkla dönebilmeleri şeklinde izah edilmiştir.

¹⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Fahrüddin er-Razi (ö.606), *Mefatihü'l Gayb et-Tefsiru'l Kebir*, c. XVI., Daru'l İhya, Beyrut, H.1420, s. 41.

¹⁷ Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi el-Cessas el-Hanefi (ö.370), *Ahkâmü'l Kur'an*, c. IV., Beyrut, Daru İhyai Turas, H. 1405., s. 308.

¹⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., 148.

Receb ayı ise yıl ortasında bulunan bir haram aydır. Kâbe'nin ziyaret edilip umre yapılabilmesi için genelde Arap yarımadasının uzak bölgelerinden gelen kimseler için bu ay haram kılınmıştır. Çünkü insanlar ancak bu sayede Kâbe'yi ziyaret edip memleketlerine güven ve emniyet içinde geri dönerler.¹⁹

2.1.3. Savaşmanın Haram Olması

Haram ayların bu isimle isimlendirilmesindeki en kuvvetli görüş ve yaygın kabul, bu aylar içerisinde savaşmanın yasaklanmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle insanların emniyet ve barış içinde yaşamaları için can ve mal güvenliğinin yeryüzünde tesis edilip gerçekleşmesi sebebiyle bu aylar haram aylar olarak adlandırılmıştır.²⁰ Burada asıl hedef haram aylarda insanların savaş, saldırı, baskın ve çatışmalardan kaçınması, bununla birlikte üstün davranış ahlakının temin edilmesiyle insanlar arasında gerçekleşen barışın ve huzur ortamının tüm zamana yayılmasıdır.

Diğer açıdan bakılacak olursa her türlü saldırının yasaklanmış olması ile yukarda kısaca izah ettiğimiz hac ve umre ibadetlerinin bu zaman dilimlerinde yapılması arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Uzun bir zaman zarfı içinde yapılan bu ibadetlerin güven içinde gerçekleştirilebilmesi için bu günlerde her türlü can ve mal tehdidinin ortadan kalkması gerekir. İşte haram aylardaki savaş, baskın, çatışma ve saldırı gibi tehdit fiillerinin yasaklanmış olmasının hikmetlerinden biri güven ortamının oluşturulmasıdır.

Kurtubi (ö.671/1273) eserinde haram ayların içinde haram olan haksızlık hakkında iki görüşün olduğunu bildirmiştir. Bu görüşlerden birincisi bu aylarda savaşmanın yasak olması ve bu yasağa riayet edilmemesiyle oluşan haksızlık, diğeri ise haram aylarda günah işlemek suretiyle ortaya çıkan haksızlıktır.²¹ Buradan hareketle bu aylara haram adının verilmesinin sebepleri arasında savaş yasağının bulunmasını sayabiliriz.

¹⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., 148.

²⁰ el-Cessas, *a.g.e.*, c. IV., 308.;

²¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubi (ö.671), *el-Camiu li Ahkami'l Kur'an*, c. VIII., Daru'l Küttübi'l Mısriyye, Kahire, 1964, s. 134.

Tam bu noktada “fıcar savaşları” (ایام الفجار) olarak adlandırılan çatışmalara değinmek yerinde olacaktır. Her ne kadar haram aylarda savaşmak yasaklansa da insanlar zaman zaman bu yasağı çiğnemiş ve haddi aşmışlardır. Savaşmanın haram kılındığı zaman dilimlerinde yapılan savaşlar da mevcut olup bu savaşlara fıcar savaşları denilmesi manidardır. Çünkü haram aylar, Arapların hayatlarında o kadar yerleşik bir konumdaydı ki bu ayların gerektirdiği davranışların aksine yapılan her türlü amel diyanet perdesinin yırtılması manasındaki fıcar kelimesi ile izah edilmiştir. Fıcar kelimesi, f-c-r kökünden türetilmiş, sözlükte “günah işleme, haktan ayrılma,²² azmak” manalarına gelmekte, terim olarak Arap kabileleri arasında kan dökmenin yasaklandığı haram aylarda yapılan savaşları ifade etmektedir.²³

Haram aylarla ilgili genel bir bilgi verdikten sonra muharrem, receb, zilkade ve zilhicce aylarını da kısaca tanımlamakta yarar olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu aylara verilen isimlerle haram ayların temelinde bulunan anlamlar arasında büyük bağlantılar olduğu ve neden haram ay olarak isimlendirildiklerine dair büyük ipuçları mevcuttur.

2.2. Muharrem (المحرم)

Muharrem ismi tef’il babında, ism-i meful formunda olup ism-i zamanı ifade eder. Sözlükte “kutsal olan, haram kılınan, yasaklanan ve saygı duyulan” manalarında kullanılır.²⁴ Ay takviminin birinci ayına verilen isim olan muharrem²⁵ haram aylardandır ve bu isimle adlandırma sebebi, insanların bu ay içinde savaşmanın kesin ve kati surette haram kabul etmelerindendir.²⁶

²² Ebu Habib Said, *a.g.e.*, s. 286.

²³ Ragıb el-İsfahani, *a.g.e.*, s. 782.; Ebu Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadi (ö.817), *el-Kamusu’l Muhit*, Müessesetü’r Risale, Beyrut, 2005., s. 455.; Hüseyin Algül, “Fıcar”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIII, s. 52.

²⁴ Firuzabadi, *el-Kamusu’l Muhit*, s.1092.; M. Kamil Yaşaroğlu, “Muharrem”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXXI, s. 4.

²⁵ Karagöz, *a.g.e.*, “Muharrem”, s. 458.

²⁶ Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. El-Hasan el-Merzuki el-İsfahani (ö.421), *el-Ezmine ve’l Emkine*, c. I, Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, H. 1417, s. 205.

2.3. Receb (رجب)

Lügat manası “tazim göstermek, korkmak ve saygı duymak” olan reeb kökünden üretilen receb sözcüğü, kameri yılın yedinci ayının adı olup hürmet edilen ve savaşmanın yasaklandığı dört aydan biridir. Dini gelenekte büyük öneme sahip olan, recep, şaban ve ramazan aylarında müteşekkil “üç ayların” ilkidir.²⁷

Başka bir görüşe göre İslam’dan önce insanlar bu ay içinde ilahlarına kurban sunarak tazimde bulunmalarından dolayı bu ay receb ismiyle anılmıştır. Çünkü insanlar bu zaman dilimine saygı gösteriyorlar ve receb isminin kökeninde var olan “dokunulmazlık” manasını günlük hayatta ve şiirlerinde kullanıyorlardı. Ayrıca bu ay için Allah’ın ayı ifadesi kullanılmakla birlikte bu ay içinde gazve ve saldırılardan el çekilip meskenlerde oturulduğu ve kılıç sesleri işitilmediği için bu adla isimlendirildiğine dair görüşler mevcuttur. Receb ayı girdiğinde artık bu zaman diliminde yiğit ve kahraman kişiler savaşlara davet edilmez ve saldırı veya baskınlar için bu şekilde hiçbir kimseden yardım istenilmezdi.²⁸

2.4. Zilkade (ذي القعدة)

Zilkade, kameri senenin on birinci ayı²⁹ olup bu ay içerisinde savaşılmayıp oturulduğu ve yolculuklara çıkılmadığı için “oturma” manasından türetilmiş bir isimdir.³⁰ Bu ismi almasındaki temel neden insanların bulundukları yerlerde oturup herhangi bir yere ayrılmamaları,³¹ oldukları yerde kalmaları ve bu ayda ot ve çayır gibi benzeri şeyler ve erzak talep etmeyip insanların bu ayda oturup dinlenmeleridir.³²

Ayrıca bu zaman diliminde bulunan kutsallık ve insanların buna gösterdikleri saygılarından dolayı savaş, saldırı, baskın, kötü söz, ahlak dışı davranışları ve tüm

²⁷ Hacı Mehmet Günay, “Receb”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), XXXIV, s. 506.

²⁸ el-Merzuki, *a.g.e.*, s. 205.

²⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Zilkade”, Ensar Neş., İstanbul, 2016, s.621

³⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., 146-150.; Ebu’l Berakat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî (ö.710), *Medariku’t Tenzil ve Hakaiku’t Te’vil*, c. I., Daru İbn Kesir, Beyrut, 2017, s. 678

³¹ el-Firuzabadi, *a.g.e.*, s. 311.

³² el-Merzuki, *a.g.e.*, s. 205.

bunlara ilave olarak insanların sahip oldukları hayvan sürüleri için mera aramayı bile terk etmeleri sebebiyle “oturma zamanı, oturmakla geçirilen zaman-ay” manasında zilkade ismiyle isimlendirilmiştir.³³

2.5. Zilhicce (ذِي الْحِجَّةِ)

Sözlükte “hac sahibi” anlamındaki zilhicce, kameri senenin son ayı olup 8-13. günleri arasında hac ibadetinin yerine getirildiği ve dört haram aylardan biridir.³⁴ Hac ibadeti bu ayda yapıldığı için bu isimle anılan³⁵ zilhicce, hac sahibi, hac ibadetini içerisinde barındıran ve hac ibadetinin güven ve emniyet içinde yerine getirilmesi için savaşın kan dökmenin haram kılındığı bir zaman dilimidir.³⁶

3. Kur'an ve Sünnette Haram Aylar

Yüce dinimiz İslam'ın temeli olan Kur'an ve Sünnette (Hadisler) haram aylarla ilgili yer alan ayet ve hadisler çalışmamızın ana hatlarını oluşturmaktadır. Çünkü tüm İslami ilimlerin temelinde bu iki ana kaynak mevcuttur. Dolayısıyla konumuzla ilgili olan ayetlere ve hadislere de bu kısımda ayrıntıya girmeden yer vermek yerinde olacaktır.

3.1. Kur'an'da Haram Aylar

Kur'an-ı Kerim'de haram ay-haram aylar ifadesi, Bakara suresinin 194. ve 217. ayetleri ile Maide suresinin 2. ve 97. ayetlerinde tekil olarak (الشهر الحرام), Tevbe suresinin 5. ve 36. ayetlerinde ise çoğul olarak (الاشهر الحرم) zikredilmiştir. Yine Tevbe suresinin 2. ayeti kerimesinde bahsedilen “dört ay” (اربعة اشهر) ifadesi de bir görüşe göre haram ayları ifade etmektedir.³⁷

³³ M. Kamil Yaşaroğlu, “Zilkade”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XXXIV., s. 416.

³⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, “Zilhicce”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XXXIV., s.415.

³⁵ el-Merzuki, *a.g.e.*, s. 205.

³⁶ Nesefi, *a.g.e.*, c. I., s. 678.; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., 147.

³⁷ Fahrüddin er-Razi, *Mefatihü'l Gayb et-Tefsiru'l Kebir*, c. XV., s. 524.; Nesefi, *a.g.e.*, c. I., s. 662.; Algül, “Haram Aylar”, XVI., s.105.

Klasik metinlerde ve günümüz tefsirlerinde bu ayetlerle ilgili tüm yorumları çalışmamızın ileriki bölümlerinde paylaşacağız. Ancak haram aylar ifadesinin geçtiği ilgili ayetlere bu bölümde kısaca değinip değerlendirmek ve genel bir çerçeve çizmek çalışmamızın ileriki bölümleri için faydalı olacaktır.

3.2. Hadislerde Haram Aylar

Haram aylarla ilgili en bilinen hadis-i şerif rivayetleri, hiç şüphe yok ki “Veda Haccı” sırasında aktarılan ve farklı yollarla bizlere ulaşan sahih rivayetlerdir. Mana açısından aynı fakat bizlere aktarılma yolları bakımından farklı tarıklara sahip bu rivayetlerde Hz. Muhammed (s.a.v), insanların zihinlerinde mevcut bulunan zaman mefhumunun aslına döndürüldüğünü, az sonra açıklayacağımız “nes’i” kavramının artık uygulanmayacağını ve insanların dünyevi-dini fiillerini devam ettirirken hayatlarında değişmeyen sabit bir takvimin var olacağını ilan etmiştir.

4. Nesi Kavramı (النسي)

Sözlükte “geciktirmek, ilave etmek, arttırmak” anlamlarına gelen nes’ kelimesinden türeyen³⁸ nesi kelimesi temelde zaman bakımından bir süre gecikmektir. Şöyle ki bu kelime ile devenin su içmeyi erteleme, vadeli satış ve katılaştıran sütün su ile karıştırılıp inceltmesiyle içme olayının gecikmesi için de bu kökten türetilen kelimeler kullanılır.³⁹

Terim olarak nesi ise cahiliye döneminde haccın her yıl aynı zamana, bahar mevsimine tesadüf etmesi,⁴⁰ savaş, baskın ve saldırı kültürü olan Arapların haram ayların engel olduğu savaşlara devam etmeleri⁴¹ için haram ayların muayyen bir süre ertelenmesi⁴² veya değişmesi ameliyesini ifade eder. Bu uygulama yapılırken dört

³⁸ Ebu’l Feyz Muhammed b. el- Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseyni ez-Zebidi (ö.1205), *Tacü’l Arus min Cevahiri’l Kamus*, c. I., Daru’l Hidaye, s. 405-408.; Mustafa Fayda, “Nesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), XXXII., s. 578.

³⁹ Ragıb el-İsfahani, *a.g.e.*, s. 1055.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Beyan yay., İstanbul, (çev. İhsan Süreyya Sırma), 2007, s. 45.

⁴¹ Nesefi, *a.g.e.*, c. I., s. 679.

⁴² Ebu Habib Said, *a.g.e.*, s. 351.; Mehmet Erdoğan, *a.g.e.*, “Nesi”, s. 453.

sayısına sadık olan Araplar⁴³, her yıl hac mevsiminde “Nasi” veya “Kalemme” denilen kişilerin, o yıl haram aylar hakkında herhangi bir erteleme veya değişikliğin olup olmadığını ilan etmelerine göre hareket ederlerdi.⁴⁴

Bu noktada “kalemme” kelimesiyle ilgili kısa bilgi vermek faydalı olacaktır. Çünkü nesi uygulamasında bir nevi aktör konumunda bulunan kalemme, sözlükte saygın, iyiliksever, cömert kimse ve yüce efendi anlamlarına gelir. Ayrıca İbn Düreyd (ö.321/933), Leys’in kalemme kelimesi hakkında haram ayların yerlerini değiştirme fiilini yaptığı gerekçesiyle ‘hilekâr, derin manada kötü kimse’ anlamının da bulunduğunu aktarmıştır. Terim olarak ise cahiliye devrinde ayların kabul edilen, sayılan konumlarından geciktiren kimse demektir.⁴⁵

5. Geçmiş Dinlerde Haram Aylar

Haram aylar isminin önceki din ve medeniyetlerde tam olarak karşılığı bulunmamaktadır. Ancak haram aylara benzer kutsal zaman formları mevcuttur. Kutsal zaman, belirlenmiş devir daim halindeki zaman dilimini gösterir. Dolayısıyla kutsal zaman, doğası gereği tersine dönebilir ve bulunduğu yönde, yaşanan an haline getirilmiş ilksel bir efsanevi zamandır. Her kutsal zaman başlangıçta olmuş olan kutsal bir olayın yeniden güncelleştirilmesinden ibarettir. Her devreden zamanda kutsal zaman yeniden ortaya çıkar.⁴⁶ Kutsal zaman senenin muayyen devrelerinde normal zamanlardan üstün kabul edilen özel dönemlerdir. Mesela; bayram kelimesiyle tabir edilen kutsal zamanlar özel merasimleri gerekli hale getirir. Bunun monoteist dinlerdeki en belirgin örneği Yahudilik dinindeki “Şabat” kutlamalarıdır.⁴⁷

İslam dininde hac veya umre ibadetlerinin yapıldığı zaman ile diğer dinlerdeki hac vb. kutsal mekânları ziyaret zamanları arasındaki ilişkiyi irdelemek yerinde

⁴³ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., s. 152.

⁴⁴ Fayda, “Nesi”, XXXII., s. 579.

⁴⁵ Zebidi, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak b. El-Hüseyni Ebu'l Feyz Murtaza (ö.1205), *Tacu'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, c. XVI., Daru'l Hidaye, s. 397.

⁴⁶ İbrahim Hakkı Kaynak, *Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı*, Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.y. 39, 2016, s. 451

⁴⁷ Kürşat Demirci, “Kutsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), XXVI, s. 496.

olacaktır. Öncelikle hac ibadetinin ifası için kutsal mekânın bulunması ile birlikte takvim, belirli bir tarih ve belli merasimlerin olması gerekir.⁴⁸ Yahudilik ve Hristiyanlıktaki hac ibadetinde İslam'daki gibi belli bir mekân ve zaman kaydı yoktur.⁴⁹ Ancak hac ibadeti için Hristiyanlıkta kutsal vakitleri tercih etmek gerekir. Noel günlerinde Kudüs'e, Assomption (Hz. Meryem'in bedeninin melekler tarafından göğe çıkarıldığı günün anısına 15 Ağustos'ta kutlanan bayram) gününde Lourdes'e gidilir. Yine Paskalya ve Pentikost günleri de hac tarihleridir.⁵⁰ Yahudilikte senenin sonunda olan av ayında (miladi takvimde 17 Temmuz akşamından 19 Ağustos'a kadar 23 gün boyunca) ağlama Duvarı'nın karşısında birtakım dualar eşliğinde hac ibadetiyle meşgul olunur.⁵¹ Örneğin Şintoizm'de sene ortası ve sonunda yapılan ve bedenî ve ahlaki kirlerden temizlenme gayesi taşıyan Arınma hacları vardır.⁵² Hicri takvimin sonunda bulunan ve İslam'da hac ibadetinin yapıldığı haram aylar ile diğer dinlerde yılsonunda yapılan hac ibadetleri arasında zaman benzerliği bulunmaktadır.

Tevrat'ta İsrail oğullarının Mısır'dan çıktıktan üç ay sonra Sina dağına vardıklarını, Musa'nın dağa çıkıp kırk gün oruçlu kaldığı ve dönüşte levhalar üzerine yazılı on emirle döndüğü aktarılır.⁵³ Mısır'dan Çıkış zamanı olarak İbrani takvimindeki nisan ayının 15'i kabul edilir ve bu tarihlerde pesah bayramı kutlanır.⁵⁴ Buna göre üç ay sonrasında tutulan kırk günlük oruç yılsonunda bulunan av ve ilul aylarına denk gelir. Kur'an'da "Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu." ayeti bulunmaktadır.⁵⁵ Ayette ifade edilen kırk günlük zamanla ilgili İslam kaynaklarında

⁴⁸ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", Sakarya Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, s.y. 5, 2002, s.100.

⁴⁹ Ömer Faruk Harman, "Hac", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIV, s. 383-384.; Erbaş, *a.g.m.*, s. 120.

⁵⁰ Mehmet Tekkaya, "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Kutsal Zamanlar", Yüksek Lisans Tezi, Van, 2014, s. 42-43.; Erbaş, *a.g.m.*, s. 119-120.

⁵¹ Erbaş, *a.g.m.*, s. 109.

⁵² Erbaş, *a.g.m.*, s. 105.

⁵³ Çıkış, 19/1-23/33; 25/1-31/18; Bilgi için bk.; Ömer Faruk Harman, "Musa", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXXI, s. 207-213

⁵⁴ Tekkaya, "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Kutsal Zamanlar", s. 24.

⁵⁵ el-Araf 7/142.; el-Bakara 2/51.

otuz günün zilkade ayı, on günün zilhiccenin ilk on günü olduğuna yönelik yorumlar mevcuttur.⁵⁶

Yom Kipur, İbrani takvimin ilk dini ayı olan tişri ayının onuncu günü kutlanan bir bayramdır. Kefaret, tövbe, af ve büyük oruç günü olarak kabul edilir.⁵⁷ Bugün Tevrat'ta şöyle anlatılmıştır: “Yedinci ayın onuncu günü günahların bağışlanma günüdür. Kutsal bir toplantı düzenleyeceksiniz. O gün hiç iş yapmayacaksınız. Çünkü Tanrınız Rabbin huzurunda günahlarınızı bağışlatacağınız bağışlanma günüdür.”⁵⁸ İslam kaynaklarında ise Hz. Peygamberin hicretten sonra Medine’de Yahudilerin oruç tuttuklarını gördüğü ve ashabına oruç tutmayı tavsiye ettiği mevcuttur.⁵⁹ Söz konusu ay ve gün muharrem ayı ile aşure günüdür. Ayrıca başka bir hadiste muharremın Allah’ın ayı olduğu, bu ayda Allah’ın bir kavmin tövbesini kabul ettiği bildirilmiştir.⁶⁰

Aktardığımız bilgilerden sonra Hz. Musa’nın kırk gün oruç tuttuğu ve on emri aldığı zaman ile haram aylardan zilkade ve zilhicce ayları arsında irtibat kurmak mümkündür. Aynı şekilde Yahudilerin tişri ayının onuncu günü atalarının bağışlanması sebebiyle oruç tutarak kutladığı bayram ile İslam’da muharrem ayının onuncu gününde tutulan oruç arasında sıkı bir ilişki olduğu aşikârdır. Söz konusu vakitler kameri takvimdeki haram aylar içinde yer almaktadır. Dolayısıyla haram ayların geçmiş ümmetlerde de kısmen önemli olayların gerçekleştiği ve kutsal zamanlardan kabul edilmesi kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁶ Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebi (ö.427), *el-Keşfu ve'l Beyan an Tefsiri'l Kur'an*, c. IV., Daru İhyai't Turas, Beyrut, 2002, s. 274; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkani (ö.1250), *Fethu'l Kadir*, c. II., Daru İbn Kesir, Beyrut, H.1414, s.276.; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bşk. Yay., (haz. Asım Cüneyd Köksal- Murat Kaya), İstanbul, 2022, s. 148.

⁵⁷ Sargon Erdem, “Bayram”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V, s. 258.

⁵⁸ Levililer, 23/ 32.

⁵⁹ Buhari, “Savm”, 69.; Enbiya, 22.; Müslim, “Sıyam”, 127.; Ebu Davud, “Sıyam”, 64.

⁶⁰ Tirmizi, “Savm”, 40.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKU ve HARAM AYLAR

İBADETLER (İBADAT) AÇISINDAN HARAM AYLAR

İslam hukukunda emir ve yasakların uhrevi kazanımları yanında, dünyevi faydaları bulunmaktadır. Yapılan tüm ibadetlerde kişi sevap kazanırken aynı şekilde dünya hayatında bilinen bilinmeyen birçok yararı elde etmiş olmaktadır. Diğer taraftan kişi haram fiille günah işlemiş olmakta ve dünyevi birçok zarar gerçekleştirmektedir. Bu noktada haram aylar ile ibadetler arasında diğer zamanlara nazaran çok daha kuvvetli bir irtibat mevcuttur. Öneki sayfalarda belirtildiği üzere haram ay isimlendirme sebeplerinden biri sevapların ve günahların diğer aylara nazaran daha fazla karşılığının olduğu görüşüydü. Dolayısıyla haram aylar içerisinde yapılan ibadetlerin birey ve toplum nezdinde daha iyi anlaşılması, bu konuda bir bilinç oluşturulması ve hayatın akışı içinde pratiğe aktarılması önem arz etmektedir.

Bu bölümde namaz, oruç gibi ibadetlerle haram aylar arasındaki ilişkiyi ve bunun birey ve toplum hayatına etkisini inceleyeceğiz. Haram aylara ait ibadetlere, bu konudaki mezhep görüşlerine delilleriyle yer vereceğiz.

A. HARAM AYLAR ve ORUÇ

1. Haram Aylarda Oruç İbadeti

Öncelikle oruç ibadeti ramazan ayı boyunca her akıllı, baliğ ve Müslüman bireye farz olan bir ibadettir.⁶¹ Ramazan ayı dışında kişi, bazı önemli günlerde veya Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerine binaen oruç ibadetini nafil olarak ifa edebilmektedir. Bu nafil oruç ibadetleri bazen sünnet, bazen müstehap ya da mendup hükmünde olabilir. Biz bu kısımda haram aylara özel bir oruç ibadetinin var olup olmadığını deliller çerçevesinde izah etmeye çalışacağız.

İlk olarak oruç ibadetinin haram ayların her birini kapsayan yönünü ele almamız gerekmektedir. Çünkü paylaşacağımız rivayet haram aylar arasında herhangi bir ayırmı yapmadan her birinde yerine getirilebilecek oruç ibadeti ile ilgilidir.

Dört haram ayın ayrı ayrı her birini içeren rivayet, Ebu Davud'un ve diğer hadis bilginlerinin eserlerinde bizlere aktardıkları şu hadistir:

“Mucibe el-Bahiliyye babasından veya amcasından aktardığına; O (Bahiliyyenin babası veya amcası) Allah Resulüne (s.a.v) gelmiş sonrasında memleketine dönmüştü. Bir yıl sonra adam hali ve şekli değişmiş bir halde Hz. Peygambere geldi. Aralarındaki oruç tutma ile alakalı konuşma sonrasında Allah Resulü (s.a.v) üç parmağını kapatıp açarak gösterdi ve üç kez şu cümleyi tekrar etti: ‘Haram aylardan bu kadarını tut ve terk et!’ ”⁶²

Rivayetin son bölümünde Hz. Peygamber, haram aylar içindeki orucu kastetmiştir. Parmaklarıyla işaret ederek telaffuz ettiği “bu kadar tut terk et, bu kadar tut terk et!” ifadesinin anlamı şu olabilir: "Eğer daha çok günlerini oruçla geçirmek istiyorsan, haram aylarda üç günü oruçla geçir, üç gün orucu bırak sonra tekrar üç günü oruçla geçir ve üç gün bırak! Böyle yaparak haram ayların yarısında oruç tutmuş

⁶¹ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsili (ö.683), *el-İhtiyar li Talili'l Muhtar*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2016, s. 129.

⁶² Ebu Davud, “Sıyam”, 54.; İbn Mace, “Sıyam”, 43.; Nesai, “Sıyam”, 76.; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, “Sıyam”, 104., c. IV, hadis no:8426, s. 481.

olursun!"⁶³ Çünkü bu şekilde tutulan oruç, bir ayın yarısı olan on beş güne karşılık gelir. Hadisin son bölümüyle ilgili Hz. Peygamber'in üç parmağını kapatıp açarak; "Haram aylarda bu kadar oruç tut, sonra terk et" şeklindeki hadisini, "Haram ayların ilk üç ayı olan zilkade, zilhicce ve muharrem'in hepsinde oruç tut, sonra tutma" manasında kabul eden bilginler de olmuştur. Aynı hadisi beyan etmek için başka olası anlamlar üzerinde durulmuş fakat kayda değer görülmemiştir.⁶⁴

Hadiste açıkça anlaşılabileceği üzere haram aylarda müminler oruç tutmaya teşvik edilmiştir. Ancak haram aylarda tutulacak olan oruç peş peşe üç günü geçmemelidir. İsteğe göre bir müddet oruca ara verildikten sonra tekrar tutulmalıdır. Lakin söz konusu bu hüküm, Zilhicce ayının ilk on günü dışındaki günlerle alakalıdır. Çünkü Zilhiccenin on gününde art arda oruç tutulabilir.⁶⁵

Nafile oruç meselesini bütüncül olarak ele aldığımızda her kameri aydan üç gün oruç tutulmasına yönelik teşvik edici rivayetler vardır. Bununla ilgili yukarıda izah etmeye çalıştığımız habere benzer şu rivayet ilgi çekicidir:

Hz. Aişe (r.anha) kendisine sorulan "Allah Resulü her aydan üç gün oruç tutar mıydı?" şeklindeki soruya olumlu şekilde cevap vermiştir. Hz. Peygamberin ayın hangi günlerinde oruç tuttuğuna dair suale karşılık ise Allah Resulünün belirli günlerde oruç tutmaya ehemmiyet vermediğini aktarmıştır.⁶⁶

Bu rivayette Hz. Peygamber'in kameri ayların her birinde üç gün oruç tuttuğu fakat üç gün için herhangi bir zaman dilimi tayin etmediğine yönelik açık bir bilgi mevcuttur. Bunun sebebi tutulan oruç hakkında gereklilik veya daha açık ifadeyle İslam toplumunda herhangi bir farz-vacip telakkisi olmamasıdır.⁶⁷ Önemli olan oruç ve diğer nafile ibadetlerde kişinin istediği gün ve zamanlarda ibadetlerini yerine getirmesidir. Bu konuda kişi serbest olduğunu bilmelidir.

⁶³ Muhammed Eşref b. Emir b. Ali b. Haydar el-Azimabadi (ö.1329), *Avnu'l Ma'bud Şerhu Süneni Ebi Davud*, c. VII., Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut, 1415, s. 58.

⁶⁴ İsmail Çakan, *Sünen-i Ebu Davud Tercüme ve Şerhi*, Şamil Yay., c. IX., İstanbul, 1987, s. 337-338.

⁶⁵ Çakan, *a.g.e.*, c. IX., s. 338.

⁶⁶ Müslim, "Sıyam", 194.; Ebu Davud, "Sıyam", 70.; Tirmizi, "Sıyam", 54.

⁶⁷ Azimabadi, *Avnu'l Ma'bud*, c. VII., s. 87-88

Başka bir rivayette Allah Resulü: “Kim, her ayda üç günü oruçla geçirirse işte bu, senenin tamamının orucu olur. Allah bu konuyu teyit etmek için bu ayeti indirmiştir: ‘Kim bir iyilikte bulunursa bu iyilik kendisinden en az on katıyla kabul edilir.’ (En’am 160.) Böylece bir gün on katıyla kabul ediliyor.” buyurmuşlardır.⁶⁸

Hadiste açık bir ifadeyle her ay içerisinde üç gün oruç tutmanın o ayın tamamını oruçla geçirmeye denk olduğu vurgulanmıştır. İyiliklere on misliyle karşılık verileceği ayet ile sabittir. Bu şekilde oruç tutarak kişi yılın tümüne karşılık gelecek ibadet devamlılığını sağlamış olacaktır.⁶⁹

Tüm rivayetler ele alındığında haram aylarda oruca özel bir teşvik bulunmaktadır. Bununla birlikte ibadetlerde “az da olsa devamlılık” ilkesi gereğince tüm seneyi ve zamanı kapsayacak şekilde Müslüman bireyin genel manada nafîle oruç ibadetine teşvik edildiği açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

1.1. Mezheplerin Haram Aylarda Oruçla İlgili Görüşleri

Hanefî mezhebine göre haram aylarda oruç tutmanın hükmü; her birinden üçer gün oruç tutmak şartıyla menduptur.⁷⁰ Şafîi mezhebine göre haram aylarda oruç tutmanın hükmü sünnet,⁷¹ Maliki mezhebine göre müstehaptır.⁷² Hanbeli mezhebi

⁶⁸ Tirmizi, “Savm”, 54.; Nesai, “Sıyam”, 82.

⁶⁹ Abdurrahman el-Mübarekfuri (ö.1353), *Tuhfetü'l Ahvezi bi Şerhi Camii't Tirmizi*, c. III., Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, s. 392.

⁷⁰ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l İslami ve Edilletühü*, c. III, Daru'l Fiker, 4. Baskı, Dımeşk, s. 1643.; Fıkıh usulündeki tanımına göre mendup çerçevesine giren durumların fıkıh literatüründe bazen eş anlamlı olarak, bazen derece farkı belirtecek şekilde değişik terimlerle ifade edildiği ve bunların sözlük anlamları ile ilişkilendirilip açıklandığı görülür. Buna göre dinen yapılması tercihe şayan bulunma noktasında birleşen fiillere Allah'a yaklaştıran bir davranış olması açısından “kurbet”, sürekli yapılması ve tutulan bir yol olması veya Hz. Peygamber'e nispet edilmesi bakımından “sünnet” olarak nitelendirilir. Allah'ın sevdiği bir fiil olması açısından “müstehap”, farzlara ve vâciplere ilâve olması yönünden “nefl” (nâfile), “fazilet”, üzerine farz olmadığı halde mükellefin kendi isteğiyle yapması açısından “tatavvu”, sevap vaad edilerek mükellefin özendirilmesi sebebiyle “muraggabün fih” (ragîbe) denilmiştir. Dinen güzel bulunup teşvik edilmesi yahut sevap ve fazileti açıkça belirtilmiş olması bakımından “nedb” (mendup), başkasına ulaşması ve ona faydalı olması açısından “ihşan” adı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için; Ferhat Koca, “Mendup”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), XXIX., s. 128-130.

⁷¹ Said b. Muhammed el-Hadrami (ö. 1270), *Şerhu'l Mukaddemeti'l Hadramiyyeti'l Musemma Büşra'l Kerim bi Şerhi Mesaili't Talim*, Daru'l Minhac, Cidde, 2004, s. 585.

⁷² Ebu'l Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Kelbi (ö.741), *el-Kavaninü'l Fıkhiyye*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2013, s. 210.

haram aylara mahsus oruçtan daha ziyade her aydan üç gün oruç tutulması görüşünü benimsemiştir. Her ay üç gün oruç tutmanın hükmü müstehaptır.⁷³

2. Haram Aylarda Perşembe, Cuma, Cumartesi Günleri Orucu

Haram aylar içinde haftanın belirli günlerinde oruç ibadeti ile ilgili farklı kaynaklarda birçok rivayet bulunmaktadır. Perşembe, cuma ve cumartesi günleri Müslümanları oruç tutmaya teşvik eden rivayetlerden bazıları şunlardır:

“Her kim haram ayda perşembe, cuma ve cumartesi günlerinde oruç tutarsa o kimseye iki yıllık nafile ibadet yapmış gibi sevap yazılır.”⁷⁴

Bu rivayet “Kütüb-i Sitte” olarak anılan sahih hadis kaynaklarımızda bulunmamaktadır. Ayrıca bu hadis, diğer hadis eserlerinde senet ve metin farklılıklarıyla bizlere ulaşmıştır. Çeşitli hadis eserlerinde yer alan “iki yıllık nafile ibadet sevabı” yazılacağına dair bilgi, farklı rivayetlerde “bir, altmış, yedi yüz ve dokuz yüz” şeklinde geçmektedir.

Hadisleri farklı senet veya metin içerikleriyle eserlerinde zikreden hadis bilginleri, aynı zamanda kitaplarına aldıkları hadislerin hükmü konusunda da görüşlerini aktarmışlardır.

Farklı lafızları içeren rivayetlerden bazıları şunlardır: Rivayetin sonunda bulunan “bir yıllık ibadet” lafzı Bahşel’in (ö.292/905) eserinde bulunmaktadır.⁷⁵

“Altmış yıllık ibadet” sevabı yazılacağına dair rivayet Heysemi’nin (ö.807/1405) eserinde “zayıf hadis” olarak geçmektedir.⁷⁶

⁷³ Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame İbn Kudame el-Makdisi (ö.620), *el-Kâfi fî Fıkhi’l İmami Ahmed*, c. I., Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1994, s. 450.

⁷⁴ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Ebu’l Kasım et-Taberani (ö.360), *el-Mucemu’l Evsat*, c. II, Daru’l Haremeyn, Kahire, hadis no: 1789., s. 219.; Ebu Abdurrahman Muhammed Nasıruddin el-Elbani (ö.1420), *Silsiletü’l Ehadisi-z Zaiyeti ve’l Mevzuati ve Eseruha’s Seyyiu fi’l Ümmeti*, c. X., Daru’ Mearif, Riyad, 1992, hadis no: 4611., s. 123

⁷⁵ Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habib Bahşel (ö.292), *Tarihu Vasıt*, Alemü’l Kütüb, Beyrut, 1. Baskı, H. 1406, s. 58.

⁷⁶ Ebu’l Hasen Nureddin Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman el-Heysemi (ö.807), *Mecmau’z Zevaid Menbau’l Fevaid*, c. III., (tah. Hüsameddin el-Kutsi), Mektebetü’l Kutsi, Kahire, 1994, s. 191.

Zehebi (ö.748/1348), “Yedi yüz yıllık ibadet sevabı” müjdeleyen rivayetin “mevzu hadis” olduğunu haber vermekte,⁷⁷ Beyhaki (ö.458/1066) “zayıf hadis” olduğunu aktarmaktadır.⁷⁸

Son olarak “dokuz yüz yıl” ibaresi geçen hadis hakkında İbnül Cevzi (ö.597/1201) “sahih olmadığını dile getirmiş,”⁷⁹ Temmam er-Razi (ö.414/1023) ve Zeynüddin el-İraki (ö.806/1404) ise eserlerinde rivayetin “zayıf hadis” hükmünde olduğunu bildirmişlerdir.⁸⁰ Ayrıca İbn Hacer (ö.852/1449) de bu hadisin isnadının zayıf hükmünde olduğunu haber vermiştir.⁸¹

Paylaştığımız rivayetlerdeki ifadeler ilk bakışta mübalağalı olarak kabul edilebilir. Ancak hadis bilginleri bu rivayetleri uydurma değil, “zayıf hadis” olarak nitelendirmiştir.⁸²

⁷⁷ Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi (ö.748), *Mizanü'l İtidal fi Nakdi'r Rical*, c. II, Daru'l Marife, Beyrut, 1963, s. 125.

⁷⁸ Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Horasani el-Beyhaki (ö.458), *Fezailü'l Evkat*, c. I, Mektebetü'l Minare, Mekke, H.1410, s. 537.

⁷⁹ Cemalüddin Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi (ö.597), *el-İlelü'l Mütenahiyetü fi'l Ehadi'si'l Vahiye*, c. II, İdaretü'l Ulumi'l Eseriyye, Faysalabad- Pakistan, 2. baskı 1981, s. 64.

⁸⁰ Ebu'l Kasım Temmam b. Muhammed b. Abdullah b. Cafer er-Razi (ö.414), *el-Fevaid*, c. II, Mektebetü'r Rüşt, Riyad, H. 1412, s. 17.; Ebu'l Fazl Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyn el-İraki (ö.806), *el-Muğni an Hamli'l Esfar fi'l Esfar fi Tahriri ma fi'l İhyai mine'l Ehbar*, c. I, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2005, s. 280.

⁸¹ Ebu'l Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani (ö.852), *Tebyinu'l Aceb bima Verade fi Fazli Receb*, Daru'l Kur'an ve's Sünne, Pakistan, 2012, s. 30-33.

⁸² Zayıf hadis ile amel edilip edilmeyeceği hususunda üç farklı görüş vardır; I. Zayıf hadis ile hangi derecede olursa olsun mutlak olarak asla amel edilmez görüşüdür. İbn Hazm ve Yahya b. Main gibi âlimler bu kanaattedir. II. Şiddetli zayıf olmayıp başka bir senetle de desteklenmesi şartıyla zayıf hadisle her konuda mutlak olarak amel edilir. İmam-ı Azam, Ahmet b. Hanbel, İmam Malik vd. bu kanaattedir. III. Amellerin faziletleri konusunda özel şartlara bağlı kalarak amel edilir. Bu şartlar: Hadisteki zayıflık, yalancı birinin rivayetinde tek kalması gibi çok şiddetli bir zayıflık içermemeli, dinin meşhur genel kaidelerine birine dâhil olmalı ve kesin olarak sünnet olduğu inancı taşımadan ihtiyaten amel edildiği bilinciyle hareket edilmelidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Said el-Hın, Bedi Seyyid el-Lahham, *el-İzah fi Ulumi'l-Hadis ve'l Istilah*, Daru'l Kelim'it-Tayyib, Beyrut, 2004, s. 101-103.

2.1. Mezheplerin Haram Aylarda Perşembe, Cuma, Cumartesi Günleri Orucu Hakkındaki Görüşleri

Hanefî mezhebinde haram aylar içinde üst üste perşembe, cuma ve cumartesi günleri üç gün oruç tutmanın mendup hükmünde olduğu kabul edilmiştir.⁸³ Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinde ise bu günlere tahsis edilmeksizin haram aylarda üçer gün oruç tutmanın hükmü müstehaptır.⁸⁴

3. Muharrem Ayı ve Oruç

Muharrem ayı kameri yılın ilk ayı olması yanında aşure gününü ihtiva etmesinden dolayı kendisine değer atfedilen saygın bir aydır. Bu saygınlığı anlatmak için “Allah’ın ayı” ifadesi kullanılmış ve Müslümanlar bu ayda oruç tutmaya teşvik edilmiştir. Bununla ilgili Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Ramazan ayından sonra tutulan en faziletli oruç Allah’ın ayı olan muharrem ayında tutulan oruçtur. Farz namazlarından sonra kılınan en faziletli namaz da gece kılınan (teheccüd) namazıdır.”⁸⁵

Bu ayda tutulacak oruç iki farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi; hadisin açık ifadesinden anlaşılabileceği üzere muharrem ayının tamamında veya herhangi bir gününde oruç tutmak, ikincisi ise muharrem orucundan maksat, bu ay içerisindeki onuncu gün olan aşure günü oruç tutmaktır.⁸⁶

Başka bir rivayette Allah Resulünün kendisine sorulan soruya verdiği cevapla muharrem ayındaki oruca yönelik hassasiyetini ve oruç ibadetine teşvikini açıkça görmekteyiz.

⁸³ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l İslami ve Edilletühü*, c. III, Daru'l Fiker, 4. Baskı, Dimeşk, s. 1643.

⁸⁴ el-Hadrami, *Şerhu'l Mukaddemeti'l Hadramiyye*, s. 584.; İbn Cüzey el-Kelbi, *el-Kavanin*, s. 209-210.

⁸⁵ Müslim, “Sıyam”, 202-203.; Ebu Davud, “Sıyam”, 55.; Tirmizi, “Salat”, 211.; Nesai, “Kıyamü'l Leyl”, 6,

⁸⁶ Mahmud Muhammed Hattab es-Subki, *el-Menhelü'l Azbü'l Mevrud Şerhu Süneni'l İmam Ebi Davud*, c. X., Matbaatü'l İstikame, Kahire, 1351-1353., s. 183.

“Bir adam peygambere (s.a.v) geldi ve ‘Ramazan ayından sonra en faziletli oruç hangisidir?’ diyerek sordu. Allah Resulü (s.a.v): ‘Muharrem diye isimlendirdiğimiz Allah’ın ayında tutulan oruçtur.’ diyerek cevapladı.”⁸⁷

Metin ve senet farklılıkları olmakla birlikte birçok eserde zikredilen ve mana bütünlüğünü içeren hadisin zahirine baktığımızda muharrem ayının tamamı kastedilmiştir.⁸⁸ Ancak burada daha isabetli olan, yukarıda geçtiği üzere, aşure orucunun kastedilmesidir.

Mezheplere göre muharrem ayı orucunun hükmü; Hanefi mezhebine göre haram aylarda üçer gün oruç tutma kapsamında, menduptur.⁸⁹ Şafii mezhebinde haram aylar içindeki en faziletli oruç muharrem ayında tutulan oruçtur. Bu orucun hükmü Şafii mezhebinde sünnettir.⁹⁰ Maliki ve Hanbeli mezhebinde ise muharrem ayı içerisindeki orucun hükmü müstehaptır.⁹¹

3.1. Aşure Günü Orucu

Öncelikle aşure isminin hangi günü ifade ettiğinin belirlenmesi gerekir. Bu konuda iki görüş vardır: İlki; aşure, bilginlerin çoğunluğunun görüşü olan ve günümüzde hemen hemen herkes tarafından kabul edilen muharrem ayının onuncu gününe verilen isimdir. Diğeri; muharrem ayının dokuzuncu gününe ait bir isim olduğuna dair İbn Abbas (ö.68/688) ve İbn Hazm’a (ö.456/1064) ait görüştür. Farklı bir görüşe göre aşure, cahiliye döneminde bilinmeyen bir kavram olup tamamen İslam dininin oluşturduğu ve anlamlandırdığı bir lafızdır.⁹²

Aşure günü orucu ile ilgili çok rivayet bulunmaktadır. Biz bu bölümde aşure orucuyla ilgili rivayetlerden bazılarını aktaracağız.

⁸⁷ Müslim, “Sıyam”, 203.; İbn Mace, “Sıyam”, 43.; Beyhaki, “Sıyam”, 104.; İbn Hıbban, “Kıyamu’l Leyl”, 12.

⁸⁸ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman yay. c. V., İstanbul, 1983, s. 8.

⁸⁹ İbn Abidin Muhammed Emin b.Ömer b. Abdulaziz (ö.1252), *Reddu’l Muhtar ale’d-Durru’l Muhtar*, c. II., Daru’l Fiker, Beyrut, 1992, s. 375.

⁹⁰ el-Hadrami, *Şerhu Mukaddimeti’l Hadramiyye*, s. 385.

⁹¹ İbn Cüzey el-Kelbi, *el-Kavanin*, s.209-210.; İbn Kudame, *el-Kâfi*, c. I., s. 450.

⁹² Ebu Habib Sadi, *el-Kamusu’l Fıkhiyye*, s. 250-251.

Aktaracağımız ilk rivayet önceki sayfada kısmen geçmişti. Hadis farklı bir yolla geldiğinden ve metnin aşure gününün değerine, saygınlığına yönelik bilgiler içerdiğinden dolayı önem arz etmektedir.

Hiz. Ali'den (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: “Bir adam gelerek Allah Resulüne sordu: ‘Ey Allah’ın Resulü! Ramazan ayından sonra hangi ayda oruç tutmayı emredersiniz?’ Efendimiz cevaben; ‘Eğer Ramazan ayından sonra oruç tutacaksan, muharrem ayında tut! Zira muharrem, Allah’ın ayıdır; onda bir gün vardır, o günde Allah, bir kavmin tövbesini kabul etmiştir ve başka kavimlerin de tövbelerini o günde kabul eder.’ buyurdular.”⁹³

Allah Resulü muharrem ayında tutulan orucun ramazan ayından sonra tutulan en faziletli oruç olduğunu ilan etmiştir. Hiz. Peygamber’in ramazandan sonra en çok şaban ayını oruçlu geçirmeyi sevdiği ile ilgili rivayetler bulunmaktadır.⁹⁴ Zihinlerde iki rivayet arasında tenakuz olabileceği düşüncesi belirmektedir. Bilginler bu tearuzu şu iki şekilde izale etmeye çalışmışlardır: Birincisi, muharrem ayı orucunun fazileti hakkındaki bilgi, Allah Resulüne hayatının sonlarına doğru bildirilmiştir. Dolayısıyla paylaştığımız hadis daha sonra zikredilmiştir. İkinci cevap, Hiz. Peygamber’in muharrem ayında fazlaca oruç tutamamasının sebepleri vardır. Bunlar yolculuk, hastalık gibi bazı özürlerdir.⁹⁵

Söz konusu rivayet “hasen hadis” hükmünde⁹⁶ olup bizlere muharrem ayı özelinde aşure gününün ne kadar değerli ve saygın olduğuna dair önemli ipuçları vermektedir. Rivayetin farklı yolla gelmesi ve metinde aşure gününü işaret etmesi, önceki sayfalarda paylaştığımız muharrem ayı orucu hakkındaki hadisi desteklemektedir. Çünkü rivayette ayın tamamı kastedilmiş, bununla birlikte aşure günü orucuna bir tahsis olması muhtemeldir.⁹⁷

⁹³ Tirmizi, “Savm”, 40.

⁹⁴ Müslim, “Sıyam”, 176.; Ebu Davud, “Sıyam”, 56.; İbn Mace, “Sıyam”, 30.

⁹⁵ Nevevi, *el-Minhac Şerhu Sahihi ala Müslim b. el-Haccac*, c. VIII., s. 55.; Mübarekfuri, *Tuhfetü'l Ahvezi*, c. III., s. 368.

⁹⁶ Mübarekfuri, *Tuhfetü'l Ahvezi*, c. III., s. 369.

⁹⁷ Subki, *el-Menhel*, c. X., s. 183.

Aşure günü orucu hakkındaki diğer hadis, İbn Abbas (r.a) tarafından şöyle rivayet edilmiştir: “Allah Resulü, Mekke’den Medine’ye hicret ettiğinde Yahudilerin oruçlu olduklarını gördü. Sebebini sorduğunda Yahudiler; ‘Bugün büyük, faydalı ve büyük bir gündür. Allah bugün Musa ve kavmini düşmanlarından kurtararak firavun ve ordusunu denizde boğmuştur. Musa (a.s) Allah’a şükran duygusuyla bugün oruç tutmuştur. Biz de bundan dolayı bugünü oruç tutarak geçiriyoruz.’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v); ‘Biz Musa’ya uyma konusunda sizden daha layık ve daha yakın bir konumdayız. Zira hak dinin temel unsurlarında bir farklılığımız yoktur. Biz Musa’ya da getirdiklerine de inanıyoruz.’ buyurdular. Akabinde başta kendileri oruç tutup müminlere aşure gününü oruçla geçirmelerini emretti.”⁹⁸

Bu hadisin zahirinde aşure orucunun İslam’ın ilk dönemlerinde vacip hükmünde olduğuna, ramazan orucunun farz kılınmasıyla müstehap olduğuna dair delalet vardır.⁹⁹ İmam Ebu Hanife (ö.150/767) ve Şafiilerden bir kısım bilgin bu görüştedir. Bir kısım bilgin ise aşure orucunun başından beri sünnet olduğunu ve hiçbir dönemde vacip kılınmadığını aktarmışlardır. Kanaatimizce başlangıçta vacip olduğuna dair görüş daha kuvvetlidir.¹⁰⁰

Başlangıçta vacip olduğu görüşünü şu rivayet desteklemektedir; “Her kim (aşure günü) sabahleyin oruca başlamayıp iftar ettiyse günün geri kalanında imsak etsin! Her kim de oruca niyet ederek başladıysa orucunu tamamlasın!”¹⁰¹ Bu emir ve teşvik, İbn Hacer’e göre aşure orucunun vacip hükmünde olduğu görüşüne dayanaktır.¹⁰²

Bu rivayetlerden Hz. Peygamberin Mekke’nin fethine kadar geçen süreçte ehli kitap fiillerine muvafık, putperestlerin fiillerine muhalif hareket ettiği anlaşılmaktadır. Mekke fethinden sonra ise hem müşriklere hem de ehli ehli kitaba muhalif davranmıştır.¹⁰³

⁹⁸ Buhari, “Savm”, 69.; Enbiya, 22.; Müslim, “Sıyam”, 127.; Ebu Davud, “Sıyam”, 64.

⁹⁹ Subki, *el-Menhel*, c. X., s. 203.

¹⁰⁰ Hatipoğlu, *İbn Mace Tercümesi ve Şerhi*, c. X., s. 638.

¹⁰¹ Buhari, “Savm”, 69.

¹⁰² İbn Hacer, *Fethu’l Bari Şehu Sahihi’l Buhari*, c. IV., Daru’l Marife, Beyrut, H.1379, s. 103.

¹⁰³ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV., s. 246

Konuyla alakalı yine Hz. Aişe (r.anha) aktarıyor: “Ramazan ayı orucu farz olmadan önce aşure günü orucu tutuluyordu. Ramazan ayı orucu farz olduktan sonra aşure orucu isteyen tuttu isteyen de tutmadı.”¹⁰⁴

Başka bir hadisi Hz. Aişe (r.anha) annemiz, şöyle rivayet etmiştir: “Kureyş kabilesi cahiliye döneminde aşure günü oruç tutuyordu. Allah Resulü de peygamberlik gelmeden önce aşure orucunu tutardı.”¹⁰⁵

Son paylaştığımız rivayet aşure orucunun Hz. İbrahim veya Hz. Nuh (a.s) döneminden beri var olduğuna işaretir. Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) eserinde Nuh (a.s)’ın tufan sonrası gemisinin karaya oturduğu günde şükür olarak oruç tuttuğuna dair rivayeti aktarmıştır.¹⁰⁶ Yine bu rivayet ve benzeri rivayetler ile Allah Resulünün peygamberlikten önce bu orucu tutması, bugünün Nuh (a.s)’dan beri tüm Sami dinlerde kabul edilen önemli bir ibadet olduğunu göstermektedir.

Aktarılan rivayetler ekseninde hicretten sonra ikinci yılda farz kılınan Ramazan orucuna kadar aşure orucunun farz olduğu ve bu hükmün sonradan kaldırıldığında ittifak olduğu anlaşılır. Yukarıda ise bazı bilginlerin onun başlangıçtan itibaren sünnet olduğuna dair kanaati nakledilmiştir.¹⁰⁷

3.1.1. Mezheplerin Aşure Günü Orucu Hakkındaki Görüşleri

Hanefi mezhebine göre, aşure gününü oruçlu geçirmek sünnettir.¹⁰⁸ Bu orucu dokuzuncu veya on birinci gün ile tutmak Yahudi ve Hristiyanlara benzememek açısından daha faziletlidir. Çünkü Abdullah b. Abbas (r.a)’dan aktarılan rivayette Allah Resulü “Yahudilere muhalefet ederek aşure günü oruç tutunuz! Aşure gününden bir gün önceden veya bir gün sonradan orucu (iki güne) tamamlayınız!”

¹⁰⁴ Buhari, “Savm”, 69.; Müslim, “Sıyam”, 115.

¹⁰⁵ Buhari, “Savm”, 69.; “Menakibu’l Ensar”, 26.; Tefsir, 26.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XIV., s. 335., hadis no: 8718.

¹⁰⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Aşura”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), IV, s. 24

¹⁰⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Serahsi (ö.483), *el-Mebsut*, c. III., Daru’l Marife, Beyrut, 1993, s. 92.; İbn Abidin Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz (ö.1252), *Reddu’l Muhtar ale’d Durru’l Muhtar*, c. II., Daru’l Fiker, Beyrut, 1992, s. 375.

buyurmuştur.¹⁰⁹ Maliki mezhebine göre; sünnet olarak kabul edilen oruçların başında aşure günü tutulan oruç gelmektedir.¹¹⁰

Şafii mezhebinde aşure orucu muharrem ayının dokuzuncu günüyle beraber nafil oruçlar kısmında yer almaktadır. Hükmü diğer mezheplerde olduğu gibi sünnettir. Ayın başlangıç gününde oluşabilecek ihtilaf ihtimali olmasından ve onuncu gün oruç tutan Yahudilere muhalif olmak için dokuzuncu gün ile onuncu gün oruç tutmak sünnettir.¹¹¹

Hanbeli mezhebine göre aşure günü oruç tutmak kuvvetli sünnettir. Aşure günü orucu Hanbelilerde bir yıllık günaha kefarettir. Aşure gününden sonra en faziletli gün muharrem ayının dokuzuncu günüdür. Ayrıca tek başına aşure gününde oruç tutmak mekruh değildir.¹¹²

4. Recep Ayı ve Oruç

Recep ayında oruç ibadetiyle ilgili rivayetlerden birisi şudur: “Usame b. Zeyd: ‘Ey Allah’ın Elçisi! Bu ayda, Şaban ayı içinde tuttuğun gibi oruç tuttuğunu görmüyorum.’ diyerek sordu. Allah Resulü ‘Çünkü bu ay (Şaban), recep ve ramazan ayları arasında kalan ve insanların gaflette bulunarak ihmal ettiği bir aydır.’ diyerek cevap vermiştir.”¹¹³

Hadisle ilgili şu yorum dikkat çekicidir: Recep ayı ile ramazan ayı arasında oruç tutma yoğunluğu hususunda benzerlik vardır. Hz. Peygamber bu hususu haber vermiş, şaban ayında ihmal edilen oruç hakkında uyarıda bulunmuştur. Çünkü insanların recep ve ramazan aylarında oruç ve diğer ibadetlere gösterdikleri özeni şaban ayında göstermedikleri vakidir. İnsanların şaban ayını ibadet bakımından ihmal etmeleri

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel (ö.241), *Müsned*, c. IV., Müessesetü’r Risale, Beyrut, 2001, hadis no: 2154, s. 52.; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkani (ö.1250), *Nilu’l Evtar*, c. IV., Daru’l Hadis, Mısır, 1993, s. 289.; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi (ö.748), *Mizanu’l İtidal fi Nakdi’r Rical*, c. II., Daru’l Marife, Beyrut, 1963, s. 312.; Ebu’l Hasen Nureddin Ali b. Ebi Bekr el-Heysemi (ö.807), *Mecmau’z Zevaid Menbeu’l Fevaid*, c. III., Mektebetü’l Kudsi, Kahire, 1994, s. 188.

¹¹⁰ İbn Cüzey, *el-Kavanin*, s. 209.

¹¹¹ Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbini (ö.977), *Muğni’l Muhtac ila Marifeti Meani Elfazi’l Minhac*, c. II., Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 183

¹¹² İbn Kudame, *el-Kâfi*, c. I., s. 450-451.

¹¹³ Nesai, “Sıyam”, 70.

sebebiyle Allah Resulünün şaban ayında daha çok oruç tuttuğu ve bu şekilde insanlara örnek olması söz konusudur. Şaban orucuna teşvik, mevcutta recep ayında oruç tutulduğunun bir delilidir. Ayrıca bu rivayetle recep ayı orucunun faziletine dair bir işaret ve uyarı olduğu mevcuttur. Çünkü insanların nazarında recep ayında tutulan oruç bilinen ve yerleşmiş bir ibadettir.¹¹⁴

Recep ayı orucu hakkında diğer hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cennette recep adında bir akarsu vardır. Bu akarsuyun suyu süttten beyaz, baldan tatlıdır. Her kim recep ayından bir günü oruçla geçirirse Allah o kimseye bu nehirden su içirecektir.”¹¹⁵

İbn Hacer, aktardığımız hadisin zayıf hükmünde olduğunu eserinde ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.¹¹⁶ Fakat farklı senet ve metin yoluyla gelen rivayetlerle birlikte hadisin hükmünün hasen derecesine yükselmesi muhtemeldir.¹¹⁷ Ayrıca İbn Hacer, bu rivayet ve benzer hadisleri delil olarak recep ayının bazı günlerinde oruç tutmanın müstehap olduğunu aktarmıştır.¹¹⁸

Recep ayı orucuyla ilgili metni uzun olan başka rivayette Hz. Peygamber’in ramazan ayı dışında en çok recep ve şaban ayında oruç tuttuğu bildirilmiştir. Rivayette Allah Resulü, bu aylarda oruç tutmasının sebebini açıklayarak amellerin Allah’a arz edildiği zaman oruçlu olmayı sevdiğini aktarmıştır.¹¹⁹

Recep ayı orucu ile alakalı diğer rivayeti Osman b. Hâkim el-Ensari şöyle haber vermiştir: “‘Said b. Cübeyr’e recep ayı içinde bulunduğumuz sırada recep orucu hakkında sordum.’ O, ‘İbn Abbas’tan şu sözleri işittiğini haber verdi: ‘Allah Resulü bazen orucu o kadar çok tutardı ki biz O’nun hakkında ‘Artık orucu hiç bırakmayacak’

¹¹⁴ İbn Hacer, *Tebyinü’l Aceb*, s. 26-27.

¹¹⁵ Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa Ebu Bekir el-Beyhaki (ö.458), *Fezailü’l Evkat*, c. I., Mektebetü’l Minare, Mekke, H. 1410, s. 90.; İbn Hacer (ö.852.), *Lisanü’l Mizan*, c. VIII., (tah. Abdulfettah Ebu Gudde), Daru’l Beşairi’l İslamiyye, 2002, hadis no:2939., s. 170.

¹¹⁶ İbn Hacer, *Tebyinü’l Aceb*, s. 33-35.

¹¹⁷ Mustafa Said el-Hın, Bedi Seyyid el-Lahham, *el-İzah fî Ulumi’l-Hadis ve’l Istilah*, Daru’l Kelim’it-Tayyib, Beyrut, 2004, s. 99.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Tebyinü’l Aceb*, s. 30.

¹¹⁹ Beyhaki (ö.458), *Şuabu’l İman*, c. V., Mektebetü’r Rüşd, Riyad- Daru’s Selefiyye, Mumbai, 2003, hadis no:3540., s. 352-353.; İbn Hacer, *Tebyinü’l Aceb*, s. 40.

derdik. Bazen de hiç oruç tutmazdı ve biz ‘O bundan sonra oruç tutmayacak’ dedik.”¹²⁰

Hadiste Osman b. Hâkim recep ayı içerisindeki oruç hakkında herhangi bir yasaklama veya teşvikin olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Verilen cevap neticesinde recep ayı orucu ile diğer haram aylarda tutulan oruç arasında herhangi bir farkın olmadığı sabit olmuştur. Allah Resulünün bazen çok oruç tutup bazen hiç oruç tutmamasının bildirilmesiyle nafile oruçların isteğe bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak başka rivayetlerde Hz. Peygamberin haram aylar içerisinde oruç tutulmasına yönelik tavsiyeleri mevcuttur. Bu tavsiyeler neticesinde ve recep ayının haram aylardan biri olması sebebiyle bu ay içerisinde oruç tutmanın faziletli olduğu bildirilmektedir.¹²¹

4.1. Mezheplerin Recep Ayı Orucu Hakkındaki Görüşleri

Tüm mezhep doktrinlerinde recep ayı içerisinde tutulan oruç diğer haram aylardaki oruç ibadetinden ayrı tutulmamıştır. Hanefi mezhebinde haram aylardan olan recep ayında oruç tutmanın hükmü menduptur.¹²² Maliki ve Şafii mezhebinde recep ayı içerisinde tutulan oruç müstehap olarak kabul edilmiştir.¹²³

5. Zilhicce Ayı ve Oruç

Haram aylardan olan zilhicce ayı, içerisinde hac ve kurban ibadetlerinin yerine getirildiği önemli bir zaman dilimidir. Zilhicce ayı hem bedeni hem mali birçok farklı ibadetin gerçekleştirildiği, değerlendirilmesi gereken önemli ibadet mevsimidir. Hac sahibi anlamındaki bu ay bünyesinde ibadet açısından değerli olan terviye, arefe, bayram ve teşrik günlerini barındırmaktadır.

¹²⁰ Müslim, “Sıyam”, 34.

¹²¹ Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi (ö.676), *el-Minhac Şerhu Sahih’i Müslim*, c. VIII., Daru İhya’i t-Türas, Beyrut, 1392, s. 39.

¹²² Zuhayli, *a.g.e.*, s. 1643.

¹²³ İbn Cüzey, *el-Kavanin*, s. 209.; Hadrami, *Şerhu’l Hadramiyye*, c. I., s. 585.

5.1.Zilhicce Ayı İlk On Gün Orucu

Zilhiccenin ilk on günü ifadesinden kastedilen aslında ilk dokuz günüdür.¹²⁴ Çünkü onuncu gün Kurban Bayramıdır. Hadiste belirtildiği üzere Kurban Bayramı'nda oruç tutmak haramdır.¹²⁵ İslam'ın kabul ettiği gün düzeni diğer medeniyet ve kültürlerden farklıdır. İslam'a göre şer'i gün güneşin batışıyla başlamaktadır. Fecr-i sadıktan güneş batımına kadarki süre ise şer'i gündüz olarak isimlendirilir.¹²⁶ Böylece bayram sabahına kadar geçen süre zarfı yani günün yarısı olan gece sayıya eklenmiş ve on gün ifadesi kullanılmıştır. Bu kısımda zilhicce ayının ilk on gününün önemi hakkında mevcut ayet yorumlarını paylaşıp ilk on gün orucuna yönelik bize ulaşan hadislerden bazılarına yer vereceğiz.

Fecr Suresinin 2.ayetinde geçen “ وَلَيَالٍ عَشْر ” ifadesinin tefsir kaynaklarımızda geçen yorumları üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu ayette kendisine yemin edilerek Allah katında değerli ve önemli bir konuma yerleştirilen on gecenin hangi geceler olduğuna yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Görüşlerden ilki, söz konusu on gecedan kasıt hac mevsimindeki zilhicce ayının ilk on gecesidir. Diğer, hicri takvimde yılbaşı olan muharrem ayının ilk on gecesidir. Son görüş ise ramazan ayının ilk veya son on geceleri olduğudur.¹²⁷

En makul ve tercihe en uygun görüş bu ayette geçen on gece ifadesinin zilhicce ayının ilk on gecesini olduğu görüşüdür. Çünkü Fecr Suresi Mekke'de indirilmiştir. Ayrıca ramazan ayı orucu hicretin ikinci yılı Medine'de farz kılındığına göre son iki görüş surenin indirildiği sırada özel bir değer taşımamaktadır. Zilhicce ayı ise surenin inmesinden önceki dönemde kutsal sayılıyordu.¹²⁸

¹²⁴ Subki, *el-Menhel*, c. X., s. 195.

¹²⁵ Buhari, “Savm”, 66.

¹²⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Vakit”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XXXXII, s. 488-489.

¹²⁷ Ebu'l Berakat Abdullah en-Neseî (ö.710), *Tefsiru'n Neseî Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, c. III., Daru İbni Kesir, 2017, s. 637.

¹²⁸ Hayreddin Karaman-Mustafa Çağırıcı-İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Meal ve Tefsir*, DİB yay., c. V., Ankara, 2007, s. 617.

Ayrıca İbn Abbas “*Onlar belirli günlerde Allah’ı anarlar.*”¹²⁹ ayeti kerimesindeki “belirli günler” ifadesinde kastedilen günlerin zilhiccenin ilk on günü olduğunu söylemiştir.¹³⁰

Zilhicce ayının ilk on günündeki oruç ile ilgili bazı hadisler şunlardır:

“Allah Resulü: ‘Allah’ı, içinde salih amelin işlendiği şu günlerden (zilhiccenin ilk on günü) daha hoşnut edici (salih amelin bulunacağı) başka hiçbir gün yoktur.’ buyurdu. ‘Allah yolunda cihatta mı daha sevimli değildir?’ diye sorulunca ‘Evet Allah yolunda cihat da. Ancak kişi canıyla ve malıyla cihada çıkıp geriye hiçbir şey getiremezse bu müstesnadır.’ şeklinde cevap verdi. (Bu kişinin ameli işte on günün amelinden daha üstündür)”¹³¹

“Dünya günleri arasında bu on günde Allah’a yapılan ibadetlerden daha sevimli başka bir gün yoktur. Bu on gün içinde tutulan bir günlük oruç tutmanın karşılığı bir senelik oruca, bir gecesi ise bir kadir gecesine eşittir.”¹³²

Paylaştığımız ilk iki rivayet, zilhiccenin on gününde yapılan ibadetlerin senenin diğer günlerinde ifa edilen ibadetlerden daha üstün olduğuna bir işarettir. Oruç ibadetinin aynı şekilde diğer nafil oruçlardan üstün olduğuna bir delalet mevcuttur. On gün zarfında işlenen hayırlı amel az olsa bile, başka zamanlarda yapılan çok amelden daha faziletlidir.¹³³

Yukarıda aktardığımız ikinci hadiste geçen zilhicce ayının ilk on gününde tutulan bir gün tutulan orucun bir yıllık oruca eşdeğer olduğu yönündeki ifade dikkat çekicidir. Bu ifadeler, içerisinde zilhicce ayının ilk on günü ile ramazan ayının bulunmadığı bir yıla denk olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Rivayette ayrıca bir günlük orucun bir yıllık nafil oruç sevabına eşit olduğu manası bulunmaktadır.¹³⁴

¹²⁹ el-Hac, 22/28.

¹³⁰ Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedreddin el-Ayni (ö.855), *Umdetü’l Kari*, c.VI., Daru İhyai’t Turas, Beyrut, s. 289.

¹³¹ Buhari, “İdeyn”, 11.; Ebu Davud, “Sıyam”, 61.; Tirmizi, “Savm”, 52.; İbn Mace, “Sıyam”, 39.

¹³² Tirmizi, “Savm”, 52.; İbn Mace, “Sıyam”, 39.

¹³³ Subki, *el-Menhel*, c. X., s. 197.

¹³⁴ Mübarekfuri, *Tuhfetü’l Ahvezi bi Şerhi Camii’t Tirmizi*, c. III., s. 387.

Bu bilgilere ek olarak İslam bilginleri arasında zilhicce ayının ilk on gecesı ile ramazan-ı şerif ayının son on gecesı arasında hangisinin daha faziletli olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Kabul edilen görüşe göre zilhicce ayının ilk on günündeki gündüzler, ramazan ayının son on günündeki gündüzlerden daha faziletlidir. Ramazanın son on gecesı ise zilhiccenin ilk on gecesinden daha üstündür. Çünkü zilhicce ayının gündüzlerinde arefe günü, ramazan ayının gecelerinde ise kadir gecesı bulunmaktadır.¹³⁵

Aktardığımız rivayetler, önceki sayfalarda değindiğimiz haram ayların isimlendirme sebeplerinden birisi olan yapılan ibadet ve iyiliklerin kat be kat daha fazla sevap karşılığının olacağı görüşünü desteklemektedir.

Zilhicce ayının ilk on gün orucu hakkında diğer rivayette “Hz. Aişe, ‘Allah Resulünü zilhicce ayının ilk on gününü oruçlu geçirdiğini hiç görmedim.’ demiştir.”¹³⁶

Rivayetle alakalı yorum şöyledir: Hz. Aişe’nin bu söylemi, Allah Resulünün bu günlerde oruç tutmadığını göstermez. Başka rivayetlerde dokuz gün oruç tuttuğu, bazılarında ise dokuz günün bir kısmında oruç tuttuğu aktarılmıştır. Hz. Peygamber bazen bu günlerin orucunu tutmuş bazen tutmamış denilebilir. Her hanımı şahit olduğu durumu haber vermiştir.¹³⁷

5.1.1. Mezheplerin Zilhiccenin İlk On Günü Hakkındaki Görüşleri

Hanefi mezhebinde bu zaman diliminde oruç tutmanın hükmü diğer haram aylarda oruç hükmü ile aynı olup menduptur.¹³⁸ Maliki ve Hanbeli mezheplerinde ise müstehaptır.¹³⁹

¹³⁵ Mübarekfuri, *a.g.e.*, c. III., s. 386.

¹³⁶ Müslim, “İtikaf”, 4.; Ebu Davud, “Sıyam”, 62.; Tirmizi, “Savm”, 51.; İbn Mace, “Sıyam”, 39.

¹³⁷ Subki, *el-Menhel*, c. X, s. 198.; Hatipoğlu, *a.g.e.*, c. IV., s. 633.

¹³⁸ Zuhayli, *a.g.e.*, s. 1643.

¹³⁹ İbn Cüzey, *el-Kavanin*, s. 209.; İbn Kudame, *el-Kâfi*, s. 540.

5.2. Arefe Günü Orucu

Arefe günü, haram aylardan olan zilhicce ayının dokuzuncu gününü ifade eder.¹⁴⁰ Bugünün orucu hakkında bizlere ulaşan rivayetler, iki ana hükmü ihtiva etmektedir. Bunlardan ilki bir önceki başlık altında ele aldığımız, zilhicce ayı ilk on günde tutulan oruç kapsamındadır. Böylece hac ibadetini ifa etmeyenler ile ibadetlerine engel olmaması durumunda hacılar da arefe gününde oruç tutabilirler. Hacılar için diğer hüküm, arefe günü Arafat mevkiinde zayıf düşmeleri ihtimaline binaen oruç tutmamalarıdır. Paylaştığımız hükümlerin delilleri ise şu rivayetlerdir:

Arefe günü orucu hakkındaki ilk rivayette oruca teşvik edici bilgiler bulunmaktadır. Orucun tutulmasına yönelik tavsiyesinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın arefe günü tutulan orucun bugünden önceki ve sonraki seneye kefaret yapmasını umuyorum.”¹⁴¹

Bu rivayette açık bir ifade ile arefe günü orucunun iki yılın günahlarına kefaret olduğu bilgisi mevcuttur. Muhatabı ise hac ibadetini yerine getirmeyen ve Arafat’ta bulunmayan kimselerdir. Cumhurun görüşü bu şekildedir.¹⁴² Hadiste bahsi geçen bağışlanacak günahlar âlimlerin çoğunluğuna göre küçük günahlardır. Bazı bilginler, hadisin zahir ifadesine bağlı kalarak küçük, büyük tüm günahların bağışlanacağını dile getirmişlerdir.¹⁴³

Arefe günü orucuyla ilgili başka rivayette “İkrime (r.a) şöyle söylemiştir: ‘Ben, Ebu Hureyre’nin (r.a) yanına evine gittim ve Arafat mevkiinde arefe günü oruç tutmanın hükmünü sordum.’ O, ‘Allah Resulü (s.a.v) Arafat’ta arefe günü oruç tutmayı yasakladı.’ dedi.”¹⁴⁴

Arefe günü orucunun yasaklandığını bildiren hadiste hac ibadetini yerine getiren ve Arafat vakfesinde bulunan kimselerin bugün oruç tutmamaları gerektiği bildirilmiştir. Hacıların zikir ve diğer talep edilen bedeni ibadetleri yapmaktan oruç

¹⁴⁰ Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri, Ensar Neş., İstanbul, 2016, 6. Bs., s. 28.

¹⁴¹ Müslim, “Sıyam”, 36.; İbn Mace, “Sıyam”, 40.

¹⁴² Nevevi, *el-Minhac*, c. VIII., s. 2.

¹⁴³ Hatipoğlu, *a.g.e.*, c. IV., s. 635.

¹⁴⁴ Ebu Davud, “Sıyam”, 63.; İbn Mace, “Sıyam”, 40.

sebebiyle zayıf düşeceği ihtimali nehyin sebebidir. Çünkü arefe günü Müslümanların toplanıp vakfe ettiği bayram niteliğinde bir gündür.¹⁴⁵

Arafat vakfesinin yapıldığı arefe günü orucuyla alakalı bir önceki hadisi destekleyen rivayette “Umeyr, Ümmü Fadl’dan (r.ah) rivayetle şu olayı aktarmıştır: Bazı insanlar Allah Resulünün arefe günü oruç tutup tutmadığı hususunda Ümmü Fadl’ın yanında tartıştılar. Bazıları oruçlu olduğunu, diğerleri olmadığını söylediler. Bunun üzerine Ümmü Fadl, Arafat’ta devesinin üzerindeyken Hz. Peygambere bir bardak süt gönderdi. O da sütü içti.¹⁴⁶

Rivayette Hz. Peygamber, Arafat’ta arefe günü hacıların oruç tutmamasının daha evla olduğunu ortaya koymak için oruç tutmadığını fiilen göstermiştir. Böylece ashâbı arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmıştır. Ayrıca hadis, arefe günü orucunun toplum tarafından bilindiğini ve bu orucun hac ibadetini yerine getirmeyip şehirde olanlar tarafından tutulduğunu göstermektedir. Hz. Peygamberin oruçlu olduğunu düşünenler bu bilgilerine dayanırken, oruçsuz olduğunu düşünenler O’nun yolculuk halinde olduğu karinesine dayanmışlardır.¹⁴⁷

5.2.1. Arefe Günü Oruç Hükümü

Arefe günü orucuyla ilgili âlimlerin farklı görüşleri mevcuttur. Yahya b. Said el-Ensari’ye (ö.143/760) göre hacılar için arefe gününde oruç tutmak haramdır. Ebu Hanife, İmam Malik (ö.179/795), İmam Şafii (ö.204/819) ve cumhur bilginlere göre hacılar için oruç tutmamak müstehap hükmündedir. Ahmed b. Hanbel, hac yapan kişinin gücü varsa orucu tutabileceğini gücü yoksa orucu tutmamasının daha iyi olacağını bildirmiştir. Ata (ö.114/732), kış mevsiminde hacılar için oruç tutmanın müstehap, yaz mevsiminde orucun mekruh olacağı görüşündedir. Hattabi (ö.388/998) ise hacı için oruç tutmamanın müstehap olduğu ancak hac yapan kişinin kendisini kuvvetli bulması ve bedeninin ibadet, zikir ve talep edilen diğer amellerden zayıf

¹⁴⁵ Subki, *el-Menhel*, c. X., s. 199.

¹⁴⁶ Buhari, “Hac”, 88.; Ebu Davud, “Sıyam”, 63.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu’l Bari*, c. IV., s. 237.

düşeceği korkusunun olmaması durumunda oruç tutmasının kendisi için daha faziletli olacağı görüşündedir.¹⁴⁸

Bazı bilginler ise orucun tutulmasının müstehap olacağını kabul etmişlerdir. Sonuç olarak arefe günü orucu hakkındaki hadis rivayetleri cemedildiğinde şu sonuca varabiliriz: Eğer hacılar Arafat bölgesinde bulunuyor ve oruç tutmaları onları ibadetten alıkoyup zayıflatıyorsa hacılar için oruç tutmak mekruh, diğer kimseler için oruç tutmak müstehaptır.¹⁴⁹

5.3. Teşrik Günlerinde Oruç

Teşrik günleri zilhicce ayının on bir, on iki ve on üçüncü günlerine verilen isimdir. Bu günlere kurban etlerinin kurutularak pastırma yapılması manasında teşrik günleri denilmiştir. Teşrik kavramını diğer anlamı ise bu günler zarfında her namaz sonrası getirilen tekbir zikridir.¹⁵⁰ Teşrik günlerindeki ibadetlerin faziletine yönelik olarak İbn Abbas, Kur'an'da "Sayılı günlerde Allah'ı zikredin!"¹⁵¹ ayet-i kerimesinde bahsi geçen "sayılı günler" ifadesinden teşrik günlerinin kastedildiğini belirtmiştir.¹⁵²

Teşrik günlerinde oruç tutulup tutulmaması ile ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte daha çok bayram günleri olması sebebiyle yeme içmenin tavsiye edildiğini görmekteyiz. Ancak hac ibadetini yerine getiren kimselerin kendilerine ait özel durumlarda teşrik günlerinde oruç tutmalarına müsaade edilmiştir. Teşrik günleri orucu hakkında gelen rivayetleri ve rivayetlerin yorumlarını paylaşmak faydalı ve yerinde olacaktır.

Teşrik günlerinde oruç tutulmasıyla ilgili rivayette "Hişam babasından şu bilgiyi aktardı: 'Hz. Aişe (r.anha) Mina'da teşrik günlerini oruçla geçirirdi.' Hişamın babası Urve de o günleri oruçla değerlendirirdi."¹⁵³ Diğer rivayette "İbn Ömer: 'Teşrik günlerinde oruç tutmak temettü haccını yapan kimseler içindir. Bu kişi kesmek için

¹⁴⁸ Subki, *a.g.e.*, c. X., s. 199.

¹⁴⁹ Subki, *a.g.e.*, c. X., s. 200.

¹⁵⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, c. X., s. 176.

¹⁵¹ el-Bakara, 2/203.

¹⁵² Bedreddin el-Ayni, *Umdetü'l Kari*, c.VI., s. 289.

¹⁵³ Buhari, "Savm", 67.

hedy kurbanı bulamazsa, daha önceki günlerde oruç tutmamışsa Mina günlerini oruçla geçirmelidir.’ demiştir.”¹⁵⁴

Teşrik günlerinde oruç tutulmayacağına yönelik rivayette “Hz. Aişe (r.anha) ile Salim b. İbn Ömer: ‘Teşrik günleri zarfında hedy kurbanı bulamayan kimselerin dışında kalanlara oruç tutma ruhsatı verilmemiştir.’ demişlerdir.”¹⁵⁵ Başka rivayette Nebiye el-Hüzeli, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Teşrik günleri yeme ve içme günleridir.”¹⁵⁶ Bu günlerde oruç tutulmamasıyla ilgili Ukbe b. Amir’den aktarılan rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Arefe ve kurban günü ile teşrik günleri biz Müslümanların bayramıdır ve bu günler bizim için yeme içme günleridir.”¹⁵⁷

5.3.1. Teşrik Günleri Oruç Hükümü

Teşrik günlerinde oruç tutma konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu konudaki dokuz farklı görüşü şöyle sıralayabiliriz: İlk görüş, söz konusu günlerde oruç tutmak mutlak olarak caiz değildir. Oruç adayan kişinin orucunu kaza etmesi gerekir. İkincisi, mutlak olarak caizdir. Üçüncüsü, bu günlerde oruç sadece zilhiccenin ilk on gününde oruç tutmayıp hedy kurbanı bulamayan temettü haccı yapan kimse için caizdir. Dördüncüsü, temettü haccı yapan adak orucu adayıp önceki günler ile teşrik günlerini birleştiren kimse için caizdir. Beşincisi, teşrik günlerinin ilk ikisi sadece temettü haccı yapan kimseye caiz, bu kimse dışındakilere ise sadece son günü adak ve kefarete orucu için caizdir. Altıncısı, mutlak olarak son gün oruç caizdir. Yedincisi, temettü haccı yapan kimse için sadece kefarete orucu için caizdir. Sekizincisi yemin kefareti için caiz, dokuzuncusu ise teşrik günlerinde yalnızca adak orucu caizdir.¹⁵⁸

Tüm rivayetleri bir arada değerlendirdiğimizde İslam bilginlerinin çoğunluğu bu günlerde oruç tutmanın doğru olmayacağı görüşündedir. Ebu Hanife ve İmam Şafii bu görüştedir. Delilleri önceki sayfada aktardığımız el-Hüzeli’nin rivayet ettiği hadistir.

¹⁵⁴ Buhari, “Savm”, 67.

¹⁵⁵ Buhari, “Savm”, 67.

¹⁵⁶ Müslim, “Sıyam”, 23.

¹⁵⁷ Ebu Davud, “Sıyam”, 49.

¹⁵⁸ Bedreddin el-Ayni, *Umdetü'l Kari*, c. XI., s. 113.

Bazı bilginler bu günlerde nafile olarak oruç tutmayı sadece temettü haccı yapıp hedy kurbanı bulamayan kimseler için caiz görürler. Başkası için caiz görmezler, bunların dayandıkları delil ise İmam Buhari'nin (ö.256/870) rivayet ettiği İbn Ömer (ö.73/693) hadisidir. Ayrıca bu günlerde tekbir vb. zikirleri çoğaltmak müstehaptır.¹⁵⁹ Bu bilgilere ilave olarak Serahsi ve bazı bilginler adak, kefarete ve kaza gibi geçerli bir sebep varsa oruç tutmanın caiz olacağı, geçerli bir sebep yoksa caiz olmayacağı görüşündedirler.¹⁶⁰

Ayrıca teşrik günlerinde güzel ameller işlemenin faziletine yönelik şu yorum kayda değerdir: “Zilhicce ayının ilk on gününde yapılan iyiliklerin fazilet bakımından sair zamanlara göre daha değerli olmasından dolayı ve hemen sonrasındaki teşrik günlerinin bayram ve yeme içme günleri olması sebebiyle insanların bu günlerde gaflette olması yüksek olasılıkta bir durumdur. Gaflet zamanlarında ifa edilen ibadetler diğer zamanlarda yapılan ibadetlerden faziletlidir. Teşrik günleri genelde bireylerin gaflette olduğu zamanlardır. Bu yönüyle teşrik günlerinde yapılan zikir ve ibadetler insanlar uyku halindeyken gece kalkıp namaz kılmaya benzer.”¹⁶¹

B. HARAM AYLAR ve HAC-UMRE İBADETİ

1. Hac ve Haram Aylar

Bu kısımda haram aylar içerisindeki en önemli ve geniş kapsamlı ibadet olan hac ibadeti ile haram ay ilişkisine kısaca değineceğiz. Öncelikle İslam'ın beş temel esasından biri olan, içerisinde farklı ibadetleri barındıran hac ile alakalı Kur'an-ı Kerim'de (الحج أشهر معلوماً) “Hac bilinen aylardır.” ifadesi bulunmaktadır.¹⁶² Bu ayette hac ibadeti ile ifa edileceği zaman dilimi arasında kuvvetli bir irtibatın var olduğu açıklanmış, şari tarafından hac ibadetinin belli bir vakitte gerçekleştirilmesi gerektiği ilan edilmiştir.

Hac ibadetinin yerine getirildiği ayların hangileri olduğu hakkında iki farklı görüş bulunmakla beraber bu, sadece küçük bir zaman aralığını barındıran lafzi bir

¹⁵⁹ Nevevi, *el-Minhac*, c. VIII., s. 17.

¹⁶⁰ Subki, *el-Menhel*, c. X., s. 167.

¹⁶¹ Buhari, “İdeyn”, 11.; İbn Hacer, *Fethu'l Bari*, c. II., s. 458-461.

¹⁶² el-Bakara, 2/197.

farklılıktır. Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezhepleri hac mevsiminin şevval ve zilkade aylarının tamamı ile zilhicce ayının ilk on günü olduğunu kabul ederken¹⁶³ Maliki mezhebi ise diğer üç mezhebe ek olarak zilhicce ayının tamamını hac mevsimi olarak kabul etmektedir. Malikilere göre ayette genel bir ifade vardır ve çoğul olarak belirtilen ayların en az üç ayı kapsaması gerekmektedir.¹⁶⁴

Hac ibadetinin farzları ve temel şartları haram aylardan olan, “hac sahibi” manasına gelen zilhicce ayında yerine getirilmektedir. Hacıların yaptığı umre, ihram ve yasakları, terviye günü, arefe günü, Arafat vakfesi, arefe akşamı, Müzdelife vakfesi, kurban kesme, şeytan taşlama, ziyaret tavafi vb. fiiller ile hac ibadetinde yerine getirilmesi gereken tüm temel unsurlar hac ayı olan zilhicce ayı içerisinde gerçekleştirilmektedir. Zilhicce ayının bazı günlerine ibadetlerin yapılış şekilleri ve fiilleriyle alakalı özel isimler verilmiştir. Örneğin; zilhiccenin sekizinci günü “terviye”,¹⁶⁵ zilhiccenin dokuzuncu günü “arefe”,¹⁶⁶ olarak anılmaktadır. Bu isimlendirmeler haram aylardan olan zilhiccenin ne kadar değerli ve önemli olduğunun göstergesidir.

Bazı vakitlerin “haram ay” olarak isimlendirilme sebeplerinden biri, bu aylar içerisinde hac ve umre ibadetlerinin yapılması görüşüydü. Dolayısıyla bu ibadetlerin güven içinde gerçekleştirilmesi, bu zaman dilimlerinde sair zamanlarda mübah olan davranışların kısıtlanması, özellikle ibadetin yerine getirilme sürecindeki ihram yasakları, haram ay, umre ve hac arasındaki ilişki yapısını gözler önüne sermektedir.

2. Haram Aylarda Umre

Umre, sözlükte “ziyaret, Kâbe ziyareti, imar” manasında olup¹⁶⁷ terim olarak Müslüman bireyin ihramlı haliyle Kâbe’yi tavaf etmesinin sonrasında Safa ile Merve

¹⁶³ Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 146.; Ebu’l Hasen Ali b. Muhammed el-Maverdi (ö.450), *el-Havi’l Kebir*, c. IV., Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 1999, s. 27.; İbn Kudame, *el-Kâfi*, c. I., s. 475.

¹⁶⁴ Ebu’l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüsd (ö.595), *Bidayetü’l Müctehid ve Nihayetü’l Muktesid*, c. II., Daru’l Hadis, Kahire, 2004, s. 90.; Zuhayli, *el-Fıkhü’l İslami*, c. III., s. 6161.

¹⁶⁵ Ebu Habib Sadi, *Kamusu’l Fıkhiyye*, c. I., s. 156.

¹⁶⁶ Zebidi (ö.1205), *Tacu’l Arus min Cevahiri’l Kamus*, c. XXIV., s. 137.

¹⁶⁷ Zebidi, *Tacu’l Arus*, c. XIII., s. 130.

tepeleri arasında say yaparak eda ettiği mali ve bedeni ibadeti ifade eder.¹⁶⁸ İslam bilginlerinin ittifakı ile hac ayları dâhil olmak üzere yılın bütün günlerinde umre ibadetinin yerine getirilmesinde bir beis yoktur.¹⁶⁹ Ancak biz bu kısımda haram aylar içerisinde umre ibadetinin özel bir yeri olup olmadığını ve dini hükmünü delilleriyle araştıracağız.

2.1. Zilkade Ayında Umre

Haram aylardan zilkade ayında Hz. Peygamberin umre yapmasıyla ilgili rivayette “Enes (r.a): ‘Allah Resulü dört kez umre yapmıştır. Veda haccı dışında yaptığı bütün umreleri de zilkade ayı içinde olmuştur. Hz. Peygamber’in yaptığı umreler; Hudeybiye antlaşması zamanındaki umre, zilkade ayında kaza ettiği umre, Huneyn savaşı ganimetini böldüğü Cirane bölgesinden giderek yaptığı umre ve Veda haccıyla beraber yaptığı umredir.’ demiştir.”¹⁷⁰

Allah Resulünün kaç kez umre yaptığına dair farklı görüşler vardır. İki, üç veya dört kez umre yaptığı ile ilgili görüşlerin temelinde hac ile yapılan umrelerin bir umre olarak kabul edilmesi¹⁷¹ veya kaza umresi ile öncesinde yapılan umrenin tek umre sayılması gibi nedenler yatmaktadır.¹⁷²

Zilkade ayında umre konusunda başka rivayette “Abdullah b. Abbas (r.a): ‘Allah Resulü (s.a.v) zilkade ayından başka hiçbir ayda umre yapmamıştır.’ demiştir.”¹⁷³ Bu hadisle aynı anlam ve lafızla aktarılan diğer rivayette; “Aişe (r.anha): ‘Allah Resulü (s.a.v.) hiçbir umreyi zilkade ayı dışında başka bir ayda gerçekleştirmemiştir.’ demiştir.”¹⁷⁴

¹⁶⁸ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, c. II., s. 472-473.; Mehmet Boynukalın, “Umre”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XXXXII, s. 153.

¹⁶⁹ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, c. II., s. 473.; İbn Cüzey, *el-Kavanin 'ül Fıkhıyye*, s. 255.; Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, c. II, 223.; İbn Kudame, *el-Kâfi*, c. I., s. 475.

¹⁷⁰ Buhari, “Umre”, 3; Müslim, “Hac”, 35; Ebu Davud, “Menasik”, 79; Tirmizi, “Hac”, 6.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l Bari*, c. III., s. 599.

¹⁷² İbn Hacer, *Fethu'l Bari*, c. III., s. 603.

¹⁷³ İbn Mace, “Kitabü'l Menasik”, 46.

¹⁷⁴ İbn Mace, “Kitabü'l Menasik”, 46.

Yukarıda aktardığımız iki hadisin yorumunda Kureyş müşrikleri, cahiliye devrinde haccın yapıldığı aylarda umre yapmanın en büyük günahlardan biri olduğunu kabul ediyorlardı. Rivayetlerde bu inancın aksine hac aylarında, dolayısıyla haram aylardan olan zilkade ayında, umre yapmanın caiz olduğuna açık bir delalet mevcuttur.¹⁷⁵ Böylece cahiliyede en büyük günah sayılan hac aylarında umre yapma batıl inancı, Allah Resulünün umre ibadetlerini özellikle hac aylarında yerine getirmesiyle yıkılmıştır.¹⁷⁶

İbn Ömer, Hz. Aişe, Ata gibi seleften bazı bilginler, zilkade ayında yapılan umrenin ramazan ayında yapılan umreden daha faziletli olduğunu aktarmışlardır. Çünkü Hz. Peygamber, umrelerini hac ve haram aylardan zilkadede yapmış, haccı ifa etmiş, kurban ile umre ibadetini birleştirerek uygulamıştır. Birçok ibadetin aynı zamanda gerçekleştirilmesinden dolayı zilkade ayında yapılan umre diğer zamanlara nispetle daha faziletlidir.¹⁷⁷

2.2. Recep Ayında Umre

Haram aylardan Recep ayında umre yapılması konusundaki rivayetlerden birinde “Mücahid: “Allah Resülü kaç kez umre yaptı?” diye sorunca Abdullah b. Ömer: ‘4 kez umre ziyaretinde bulundu, biri Receb ayındadır ve biz bunu reddetmeyi kerih gördük.’ demiştir.”¹⁷⁸

Hz. Peygamber’in recep ayında umre yapmadığına yönelik rivayet şudur: “Bir keresinde Abdullah b. Ömer’e Allah Resulünün hangi ayda umre yaptığı soruldu. O da: ‘Recep ayında umre etti.’ diye cevap verdi. Sonra bu cevabı işiten Hz Aişe ‘Allah Resülü (s.a.v) recep ayında asla umre etmemiştir ve Hz Peygamberin ettiği bütün umrelerde İbn Ömer O’nunla beraberdi.’ dedi.”¹⁷⁹

¹⁷⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. III., s. 602.

¹⁷⁶ Hatipoğlu, *a.g.e.*, c. IIX., s. 236

¹⁷⁷ Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbeli (ö.795), *Letaifü'l Mearif fima li-Mevasim 'il-Amm mine 'l Vazaiif*, Daru İbn Hazm, b.y., 2004, s. 259.

¹⁷⁸ Buhari, “Umre”, 3.

¹⁷⁹ Buhari, “Umre”, 3.; Buhari, “Meğazi”, 45.; Müslim, “Hac”, 35.; Tirmizi, “Hac”, 93.

Söz konusu iki rivayette Allah Resulünün recep ayı içinde umre yaptığına dair bilgiler mevcuttur. Ancak Hz. Aişe, bu bilgilere karşı bildiğini dile getirmiş, akabinde İbn Ömer sessiz kalmayı tercih etmiştir. Hadis bilginlerinin çoğunluğuna göre İbn Ömer'in sessiz kalmasının nedenleri şunlardır: İbn Ömer, Haram ayları birbirine benzetmiştir. Umrenin zamanını unutmuştur. Söyleminden dolayı şüpheye düşmüştür. Üç durumdan biri sebebiyle İbn Ömer, Hz. Aişe'ye cevap vermemiştir.¹⁸⁰

Son rivayete göre Allah Resulü recep ayında umre yapmamıştır. Tüm rivayetlere bütüncül olarak bakıldığında Hz. Peygamber'in tüm umrelerini haram ve hac aylarından olan zilkade ayında yaptığı ortaya çıkmaktadır.¹⁸¹ Bununla beraber Hz. Ömer, İbn Ömer gibi sahabiler ve ilk asırda yaşamış bazı âlimler recep ayında umre yapmışlardır. Âlimlerin çoğunluğu bu bilgiye istinaden recep ayında umreyi müstehap kabul etmişlerdir.¹⁸²

2.3. Umrenin Hükümü

Hanefi ve Maliki mezheplerinde tercih edilen görüşe göre herhangi bir zamana bağlı olmaksızın umre yapmanın hükmü sünnettir.¹⁸³ Delilleri şu iki rivayettir: “Allah Resulüne umre ibadetinin vacip olup olmadığı sorulmuş, Hz. Peygamber umrenin vacip olmadığını ancak çok faziletli olduğunu’ buyurmuştur.”¹⁸⁴ Umre hakkında Hz. Peygamber diğer rivayette “Hac cihat, umre ise tatavvudur.” buyurmuştur.¹⁸⁵ Şafii ve Hanbeli mezheplerine göre umre yapmak, “Hac ve umreyi Allah için tamamlayın!”¹⁸⁶ ayetine binaen farz hükmündedir.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Nevevi, *a.g.e.*, c. VIII., s. 235.; İbn Hacer, *a.g.e.*, c. III., s. 601.

¹⁸¹ Zuhayli, *a.g.e.*, c. III., s. 2066.

¹⁸² Receb el-Hanbeli (ö.795), *Letaifü'l Mearif*, s. 118.; Hacı Menmet Günay, “Receb”, XXXIV, s. 507.

¹⁸³ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, c. II., s. 472.; İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, c. II., s. 87.

¹⁸⁴ Tirmizî, “Hac”, 88.

¹⁸⁵ İbn Mâce, “Menâsik”, 44

¹⁸⁶ el-Bakara, 2/196.

¹⁸⁷ Şirbini (ö.977), *Muğni'l Muhtac*, c. II., s. 206.; İbn Kudame, *el- Kâfi*, c. I., s.463.

3. Kurban İbadeti ve Haram Ay

İbadetler açısından araştırdığımız haram aylar içerisinde yerine getirilen en önemli ibadetlerden biri hiç şüphesiz Kurban ibadetidir. Kurban, lügatte “yakın olma” manasına gelirken dini terim olarak Allah’a yaklaştıran şeyi, özel olarak da Allah’a yakınlık sağlamak, ibadet gayesiyle muayyen vakitte belirli cins hayvanları kesmeyi ve kesilen hayvanı ifade eder.¹⁸⁸

Tanımda kurban ibadetinin vakti ile ilgili “belirli vakit” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade ile kastedilen zaman dilimi, haram aylardan biri olan zilhicce ayının on, on bir ve on ikinci günleridir. Bu günlere kurban kesme günleri anlamında “eyyam-ı nahr” denilmektedir. İslam dinindeki iki bayramdan biri olan Kurban Bayramı, bu özel ve önemli günlerde kutlanmaktadır.¹⁸⁹ Eyyam-ı nahr, Kurban Bayramı namazının kılınmasından sonra üçüncü gün akşam ezanına kadar geçen süredir. Kurbanın kesileceği en faziletli vakit, zilhicce ayının onuna tekabül eden bayramın birinci günüdür.¹⁹⁰ Şafii mezhebinde kurban kesme süresi dördüncü gün olan zilhicce ayının on üçüncü günü akşam vaktine kadardır. Çünkü Şafii mezhebinde teşrik günleri zilhiccenin onuncu gününden sonraki üç gün olarak kabul edilmiştir.¹⁹¹

Kurban ibadetinin yerine getirildiği günlere özel isimler verilmiştir. Zilhiccenin on, on bir ve on ikinci günlerine “kurban günleri (eyyam-ı nahr)”,¹⁹² on bir, on iki ve on üçüncü günlerine “teşrik günleri” veya “mina günleri” denilmektedir.¹⁹³ Zilhiccenin on ikinci gününe ayrıca Mina’dan ayrılma manasında “yevmu’n nefr” ismi verilmiştir.¹⁹⁴ Her güne ayrı ayrı isimler verilmesi insanlar nazarında bu günlerin değerli olduğunun kanıtıdır.

¹⁸⁸ Ahmet Güç, “Kurban”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), XXVI, s. 433.

¹⁸⁹ İbrahim Bayraktar, “Bayram”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V, s. 259.

¹⁹⁰ Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 739.

¹⁹¹ Şirbini, *Muğni’l Muhtac*, c. VI., s. 130.

¹⁹² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.132.

¹⁹³ Ebu Habib Sadi, *a.g.e.*, c. I., s. 341.

¹⁹⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 451.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in (a.s) oğullarının Allah'a kurban sunmalarından bahsedilmesi kurban ibadetinin kökeni hakkında fikir vermektedir.¹⁹⁵ İnsanlık tarihi kadar eski olan kurban ibadeti, süreç içerisinde asıl maksadından çıkarak temelde değişime uğramıştır. Bu haliyle farklı coğrafya ve kültürlerde varlığını sürdürmüştür.¹⁹⁶ Bu noktada İslam öncesi dönemde kurban ibadeti ile haram ay ilişkisini ve İslam'dan sonraki kurban ibadetinin aslına dönmesi hususunu paylaşmak yerinde olacaktır.

İslam öncesi Arap yarımadasında kurban ibadetinin yanlış biçimde uygulanışı hakkında ve söz konusu batıl uygulamanın kaldırılmasıyla ilgili Hz. Peygamber bir rivayette şöyle buyurmuştur: “Atire kurbanı da fer'a kurbanı da yoktur!”¹⁹⁷

“Atire kurbanı” cahiliye dönemi ve öncesinde Arapların recep ayında putları için kestikleri koça verdikleri isimdir.¹⁹⁸ Nevevi (ö.676/1277), atire isminin manası hakkında tüm bilginlerin ittifak ettiklerini bildirmiş, atire kurbanının diğer isminin recebiyye olduğunu aktarmıştır.¹⁹⁹ Atire kurbanı ilahlar için kesildiğinden alışverişe konu olması yasaklanmıştır.²⁰⁰ Hadiste geçen atire kurbanı hakkında müşriklerin recep ayında kestikleri bu kurbanla kendilerini temize çıkardıkları,²⁰¹ Arapların cahiliye döneminde atire kurbanını keserek ilahlarına sundukları ve cahiliyede kesilen atire kurbanının artık vacip olmadığını belirtmiştir.²⁰² Hz. Peygamber “Hangi vakit olursa olsun kurbanlarınızı yalnızca Allah için kesin!” buyurmuştur.²⁰³ Bu hadisle kişinin istediği zamanda kurbanını Allah için kesebileceği, recep ayında kurban kesmenin şart olmadığı manası bulunmaktadır.²⁰⁴ Hadiste bahsi geçen fera, deve veya koyun

¹⁹⁵ El-Maide, 5/27.

¹⁹⁶ Diğer din, kültür ve medeniyetlerde kurban ibadeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.; Ahmet Güç, “Kurban”, XXVI, s. 433-435.

¹⁹⁷ Buhari, “Akika”, 3.; Müslim, “Edahi”, 6.

¹⁹⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, c. IV., s. 537.

¹⁹⁹ Nevevi, *el-Minhac*, c. XIII., s. 136.

²⁰⁰ Ebu Habib Sadi, *el-Kamusu'l Fıkhiyye*, s. 241.

²⁰¹ Azimabadi, *Avnu'l Ma'bud*, c. VII., s. 342.

²⁰² Nevevi, *el-Minhac*, c. XIII., s. 137.

²⁰³ Ebu Davud, “Edahi”, 20.

²⁰⁴ Ebu Habib Sadi, *el-Kamusu'l Fıkhiyye*, s. 241.

cinsinden hayvanların ilk doğurduğu yavru olup annenin bereketli olması ve yavrularının çoğalması için putlara kurban edilen hayvana verilen isimdir.²⁰⁵

Bu hadisle Hz. Peygamber, yanlış ibadet anlayışının mahiyetini ve zamanını değiştirmiştir. Kurban ibadetiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in bazı hadislerini hatırlamak, bu özel günlerin değeri açısından önem arz etmektedir.

Rivayetlerden ilki şudur: “Âdemoğlunun (zilhiccenin onuncu günü olan) kurban kesme günü Allah indinde kan akıtmasından daha faziletli bir ameli yoktur. Kesilen kurban kıyamet gününde boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla gelecektir. Kurbanın kanı yere düşmeden önce Allah kurbanı hemen kabul eder. Bu yüzden kurbanlarınızı gönül hoşnutluğu ile kesiniz!”²⁰⁶ Kurban ibadetiyle ilgili başka hadiste Allah Resulü “Allah katında günlerin en büyüğü Kurban Bayramı günüdür.” buyurmuştur.²⁰⁷

Kurban hakkındaki diğer rivayette “Hz. Peygamber ‘Kurban, babanız İbrahim’in sünnetidir.’ buyurmuş, sahabenin kurban ibadetini yerine getirin kimselere verilecek ecir hakkındaki sorusuna Allah Resulü ‘Kurbanın her bir kılına bir ecir verileceğini’ bildirmiştir.”²⁰⁸

3.1. Kurban Kesmenin Hükmü

Kurban ibadetinin yerine getirilmesi hususunda Müslümanlar arasında ittifak bulunmaktadır. Ancak dini hükmü konusunda bilginler arasında ihtilaf mevcuttur. Hanefî mezhebine göre dini şartları taşıyan kimsenin kurban kesmesi vaciptir.²⁰⁹ İmam Malik’ten gelen bir rivayete göre kurban kesmek vacip,²¹⁰ Şafii, Hanbeli ve cumhur fakihlere göre kurban kesmenin hükmü müekked sünnettir.²¹¹

²⁰⁵ Halit Ünal, “Atire”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), IV, s. 79.

²⁰⁶ İbn Mace, “Edahi”, 3.

²⁰⁷ İbn Mace, “İkametü’s Salat”, 79.

²⁰⁸ Tirmizi, “Edahi”, 1.; İbn Mace, “Edahi”, 3.

²⁰⁹ Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 736.

²¹⁰ İbn Rüşt, *Bidayetü’l Müctehid*, c. II., s. 191.

²¹¹ Hadrami, *Şerhu’l Hadramiyye*, c. I., s. 693.; İbn Kudame, *el-Kâfi*, c. I., s. 542.

C. HARAM AYLAR ve NAMAZ

1. Haram Aylarda Namaz

İslam ümmetinin muharrem, recep, zilkade ve zilhicce aylarından müteşekkil haram aylar içerisinde beş vakit farz namazı ve dinde mevcut olan nafile namazların dışında eda ettiği meşru namaz, Kurban Bayramı namazıdır. Bu kısımda Kurban Bayramı namazı ile ilgili kısa bilgiler vereceğiz.

1.1. Kurban Bayramı Namazı

İslam dininde yıl içinde iki bayram namazı kılınmaktadır. İlki şevval ayında kılınan ramazan bayramı namazı, diğeri zilhicce ayı içinde eda edilen Kurban Bayramı namazıdır.²¹² İlave tekbirlerle eda edilen kurban bayramı namazı²¹³ hicretin ikinci yılında teşri kılınmıştır.²¹⁴

Cemaatle eda edilen Kurban Bayramı namazının vakti; haram aylardan olan zilhicce ayının onuncu günü güneşin doğmasından ve biraz yükselip kerahat vaktinin sona ermesinden güneşin zevaline kadar geçen zaman aralığıdır.²¹⁵

Kurban Bayramı namazının hükmü; Hanefi mezhebine göre Cuma namazı farz olan kimseler için vacip,²¹⁶ Şafii mezhebine göre beş vakit namaz farz olan kimseler için sünnettir. Maliki mezhebinin görüşü müekked sünnet,²¹⁷ Hanbeli mezhebinin görüşü ise Cuma namazı farz olan kimselere farz-ı kifaye olduğu yönündedir.²¹⁸

Kurban Bayramı namazıyla ilgili rivayette “Allah Resulü Kurban Bayramı namazının hutbesinde ‘Biz bu günümüze ilk olarak namaz kılarak başlarız sonra dönüp

²¹² Bayraktar, “Bayram”, V, s. 259.

²¹³ Serahsi, el-Mebsut, c. II., s. 38.

²¹⁴ Bayraktar, “Bayram”, V, s. 259.

²¹⁵ Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 90.

²¹⁶ Hadrami, *Şerhu'l Hadramiyye*, c. I., s. 421.

²¹⁷ İbn Cüzey, *el-Kavanin*, s. 156.

²¹⁸ İbn Kudame, *el-Kâfi*, c. I., s. 338.

kurbanlarımızı boğazlarız. Kim bu şekilde davranırsa kesinlikle sünnetimize uygun hareket etmiş olur.’ buyurmuştur.”²¹⁹

Bu hadisle bayram günlerinde kutlamalara namazla başlanması, akabinde kurban kesme işleminin gerçekleştirilmesi özellikle vurgulanmıştır. Böylelikle namaz, bayram günlerinin adeta ilk merasimi, bir nevi açılış anahtarı konumundadır.

2. Haram Aylarda Kutsal Günler ve Namaz

İslam dünyasında yıl içerisinde kutsal kabul edilen, değer verilen gün ve geceler mevcuttur. Söz konusu gün ve gecelerin kutsal kabul edilmesinde farklı sebepler bulunmaktadır. Bunlardan biri ayet veya hadislerde beyan edilmek suretiyle bazı zamanlara ayrıcalık verilmesidir.²²⁰ Diğer, belli vakitlerde vuku bulmuş önemli olayların sonraki dönemlerde İslam toplumu tarafından yâd edilerek canlı tutulması, süreç içerisinde gün ve gecelere kutsallık atfedilmesidir.²²¹

Vakitlerde bulunan ayrıcalık ve kutsallık sonucunda belli gün ve gecelerde sair zamanlara kıyasla daha fazla ibadet, güzel amel işlemek maksadıyla özel nafîle ibadetler oluşturulmuştur. Oluşturulan ibadetlerin başında namaz bulunmaktadır. Bununla ilgili bazı kaynaklarda mübarek gün ve gecelerde eda edilmesi gereken özel namaz rivayetleri mevcuttur.²²² Muteber kaynaklarda nafîle namazların gün içerisinde belirli vakitlerde kılınmasında, kişinin kerahat vakitleri ²²³ dışında istediği vakitlerde kuşluk, evvabin, teheccüd, husuf, küsuf vb. naslarla bildirilen nafîle namazları eda

²¹⁹ Buhari, “İdeyn”, 3.; Müslim, “Edahi”, 7.

²²⁰ Kur’an-ı Kerim’in indirildiği gecenin fazileti hakkında nazil olan “Kadr Suresi” ile (Leyletü’l Kadr) Kadir Gecesine verilen ayrıcalık. Ayrıntılı bilgi için bk.; M. Sait Özervarlı, “Kadir Gecesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIV, s. 124-125; Miraç hadisesi ile ilgili bizlere ulaşan rivayetlerle bu gecenin diğer gecelerden değerli olması. Buhari, “Salat”, 1.; “Tevhid”, 37.; “Enbiya”, 5.; “Menakıb”, 24.; “Menakıbu’l Ensar”, 42.; Müslim, “İman”, 259., 262-263.; “Feza’il”, 164.

²²¹ Hz. Peygamberin doğum gününe sonraki dönemlerde verilen önem ile bu günün Mevlid Kandili olarak kutlanması. Ayrıntılı bilgi için bk.; Ahmet Özel, “Mevlid, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), XXIX, s. 475-479.; Nebi Bozkurt, “Kandil”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIV., s. 300-301.

²²² Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali (ö.505), *İhyau Ulumi’d Din*, c. I., Daru’l Marife, Beyrut, s.202-203.

²²³ İlmiyal, c. I., “İman ve İbadetler”, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2005, s. 236-237.

edebilmesinde beis yoktur.²²⁴ Mübarek gün ve gecelerin çeşitli ibadetlerle ihya edilmesinde herhangi bir sakınca söz konusu olmayıp bu vakitlerin çeşitli ibadetlerle değerlendirilmesinin müstehap olduğunu belirten bilginler bulunmaktadır.²²⁵

Kaza veya nafil namazları eda etmek, Kur'an-ı Kerim tilaveti, tezekkür ve tefekkür etmek suretiyle mübarek geceleri değerlendirmek faydalı olur.²²⁶ Ancak tehlikeli durum aktarılan bu namazların dinde yeri olduğunu kabul etmek, dini bir vecibe olduğunu sunmaya çalışmaktır.²²⁷

İslam toplumu tarafından kandil olarak kabul edilen beş geceden ikisi haram aylardan olan recep ayı içerisinde yer almaktadır. Söz konusu geceler regaib ve miraç geceleridir. Bu kısımda regaib gecesini, miraç gecesini ile bu gecelerde kılınan namazlar hakkında kısa bilgiler vereceğiz.

2.1. Regaib Gecesi

Lügatte “kendisine arzu duyulan, rağbet edilen şey, bol ve değerli bağış” manasındaki ragibe kelimesinin çoğulu olan regaib kelimesi, fıkıh ve hadis ilmi alanlarında “faziletli amel, bol sevap ve mükâfat” anlamlarında kullanıldığı gibi hicri takvimin yedinci ayı recep ayının ilk perşembeyi cumaya bağlayan geceye verilen isimdir.²²⁸

Bu gece beş kandil gecesinden biri olup “üç aylar” ismiyle anılan recep, şaban, ramazan aylarından oluşan ibadet mevsiminin bir nevi habercisi, başlangıcı konumundadır.²²⁹ Regaib gecesinde duaların kabul edileceğine yönelik rivayette şöyle buyrulmuştur: “Beş gecede yapılan dualara icabet edilir, geri çevrilmez: Bu geceler, recep ayının ilk (cuma) gecesini, şaban ayının ortasındaki gece, cuma gecesini, ramazan

²²⁴ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, c. II., s. 12-49.; İlmihal, c. I., s. 315-321.

²²⁵ Muhammed b. Ali b. Atıyye Ebu Talib el-Mekki (ö.386), *Kutu'l Kulüb fi Muamelti'l Mahbub ve Vasfi Tariki'l Merid ila Makami't Tevhid*, c. I., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 114.

²²⁶ İlmihal, c. I., s.322.

²²⁷ Sabri Erturhan, “*Haram Ayların Fıkhi Okunuşu*”, İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi, s.y. 13, 2009, s.230.

²²⁸ Hamdi Tekeli, “Regaib Gecesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), XXXIV, s. 535.

²²⁹ M. Kamil Yaşaroğlu, “Üç Aylar”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XXXII, s. 276.

ile kurban bayramı geceleridir.”²³⁰ Hadiste geçen “recep ayının ilk gecesi” ifadesiyle kastedilen ilk Cuma gecesidir.²³¹

2.2. Regaib Gecesi Namazı

Recep ayının ilk cuma gecesi olan regaib gecesinde Hz. Peygamberin şükür için on iki rekât namaz kıldığı rivayet edilmiştir.²³² Bazı rivayetlerde ayrıntılı olarak tarif edilen regaib gecesi namazının mendup kabul eden bilginler mevcuttur.²³³ Regaib gecesi namazının cemaatle mescitte kılınmasının bidat ve mekruh olduğu aktarılmıştır.²³⁴ Ayrıca bu namazın hicri dördüncü yüzyıldan sonra ortaya çıktığı bilinmektedir.²³⁵

Regaib gecesine ait namaz hakkında rivayetlerde şu tarif yapılmaktadır: Regaib namazı on iki rekât kılınır. Kişinin bu namazı, yatsı ile gecenin ilk bölümü arasında iki rekâta bir selam vererek ve her rekâta bir kez Fatıha Suresi, üç kez Kadr Suresi ile on iki kez İhlas Suresini okuması kılması gerekir. Kim bu namazı kıldıktan sonra secdeye kapanarak bazı zikirleri söylemesi durumunda isteklerinin gerçekleşeceğine dair bilgiler bulunmaktadır.²³⁶ Diğer rivayette bu namazı kılan kimsenin günahlarının denizlerin köpükleri, çöllerin kum taneleri, dağların ağırlığı ve ağaçların yaprakları kadar çok olsa bile affedileceği müjdelenmiştir. Ayrıca regaib namazını kılan kişinin, kıyamet günü ailesinden cehennemi hak etmiş ve günahkâr yedi yüz kişiye şefaate edebileceği bilgisi mevcuttur.²³⁷ Ancak regaib gecesi namazı ve fazileti hakkında gelen rivayetler hadis bilginlerince ayrıntılı olarak araştırılmış, rivayetlerin sıhhati

²³⁰ Beyhaki, *Sünenü'l Kübra*, c. III., s. 445.; Ayrıca hadiste bahsi geçen “şaban ayının ortası” ifadesinden kastedilen Berat Kandilidir.

²³¹ Hamdi Tekeli, “*Recep Ayı ve Regaib Kandili*”, Diyanet Aylık Dergi, Temmuz 2006 sayısı, s. 33

²³² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, Erkam yay., Bursa, 1991, s. 331-332.

²³³ Sabri Erturhan, “*Haram Ayların Fıkhi Okunuşu*”, İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi, s.y. 13, 2009, s. 222.

²³⁴ İbn Abidin, *Reddu'l Muhtar*, c. II., s. 26.

²³⁵ Receb el-Hanbeli (ö.795), *Letaifu'l Mearif*, s. 118.; Tekeli, “Regaib Gecesi”, XXXIV, s. 535.

²³⁶ Gazali, *İhyau Ulumi'd Din*, c. I., s.202.

²³⁷ Gazali, *İhyau Ulumi'd Din*, c. I., s.203.

konusundaki görüşler açıkça dile getirilmiştir. Sonuç olarak farklı senet ve metinlerle gelen tüm hadislerin mevzu hadis hükmünde olduğunu belirtmişlerdir.²³⁸

2.3. Miraç Gecesi

Lügatte “yükselmek, yukarı çıkmak” anlamında kullanılan uruc kökünden türetilen miraç kelimesi “merdiven, yukarı çıkma aleti” manasındadır. Terim anlamı ise Allah Resulünün bir gece Mekke’deki Mescid-i Haram’dan Kudüs’teki Mescid-i Aksa’ya gidişini, isra olayını, sonrasında göğe yükselerek Allah katına çıkışını ifade etmektedir. Türkçede miraç ile her iki olay kastedilmektedir.²³⁹

Miraç olayının ne zaman gerçekleştiği ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte kabul edilen en sahih haber, bu büyük hadisenin Hz. Hatice ve Ebu Talib’in vefatlarından sonra hicretten bir yıl önce gerçekleştiğini göstermektedir. İslam ümmetinin büyük çoğunluğu bu geceyi recep ayının 27. gecesi kutlamaktadır.²⁴⁰

Böyle olağanüstü hadisenin haram aylardan olan recep ayı içerisinde gerçekleşmesi haram ayların değerine değer katmıştır. Çünkü gerçekleşen isra ve miraç olayları, insanoğlunun yaratılışından kıyamete kadarki süreçte Allah Resulünün şahsında gerçekleştirebileceği manevi yolculuğunun doruk noktasıdır. Bu itibarla Miraç günü ve gecesi yâd edilmeye değer önemli zaman dilimidir.

2.4 Miraç Gecesi Namazı

Recep ayının 27. gecesi olan miraç gecesini ibadetle ihya eden kimse için yüz yıllık hasenat yazılacağı, bu gece belirli formatla kılınacak on iki rekât namaz ve dile getirilecek zikirler sonrasında kişinin içinde fenalık bulunmayan dünyevi, uhrevi tüm dualarının kabul edileceği bilgisi bulunmaktadır.²⁴¹ Rivayet bazı hadis bilginlerine

²³⁸ İbnu’l Cevzi, *el-Mevduat*, c. II., s. 123-125.; İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi Acluni (ö.1162), *Keşfu’l Hafa ve Müzilu’l İlbas*, c. II., (tah. Abdülhamid b. Ahmed), Mektebetü’l Asriyye, 2000, s. 507.; İraki, *Tahricü Ehadisi’l İhya*, c. I., s. 240.

²³⁹ Salih Sabri Yavuz, “Miraç”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXX, s. 132.

²⁴⁰ Yavuz, “Miraç”, s. 133.

²⁴¹ Beyhaki, *Şuabü’l İman*, c. V., s. 346.

göre zayıf hadis,²⁴² bazılarına göre hasen hadistir.²⁴³ Bu vb. rivayetlere istinaden on iki rekâtlık miraç gecesi namazını müstahsen kabul eden âlimler mevcuttur.²⁴⁴

Önem ve değer atfedilen her iki geceyi gaflet içinde geçirmemek, bilginlerin tavsiyesi üzerine bu geceleri fırsat bilerek kaza veya nafile namazı kılmak, Kur'an-ı Kerim okuyup tefekkür etmek, Allah'ı anmak, af dilemek gibi her ortam ve zamanda yapabileceğimiz ibadetlerle değerlendirmek uygun olacaktır.²⁴⁵

Bundan sonraki kısımlarda haram ayları, fûru fikhın diğer temel bölümleri olan muamelat ve ukubat açısından değerlendireceğiz.

²⁴² İbn Hacer, *Tebyinü'l Aceb*, s. 47.

²⁴³ Beyhaki, *Fezailü'l Evkat*, c. I., s. 97.

²⁴⁴ Erturhan, "*Haram Ayların Fıkhi Okunuşu*", s. 223.

²⁴⁵ İlmihal, c. I., s. 322.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN İLİŞKİLERİ (MUAMELAT), CEZA (UKUBAT) ve SAVAŞ HUKUKU AÇISINDAN HARAM AYLAR

A.MUAMELAT ve HARAM AYLAR

1.İnsan İlişkilerinde Haram Aylar

Bu kısımda haram aylar ile insan ilişkileri arasındaki irtibatı izah etmeye çalışacağız. Haram ayların bireyin sosyal ilişkilerine sağladığı olumlu katkıyı irdeleyeceğiz. İnsanın gelişmesini ve en güzel ahlakla davranmasını hedefleyen dinimizin haram aylar özelinde müminlere yaptığı yönlendirme ve tavsiyeleri paylaşmaya çalışacağız.

Çalışmamızda yer alan muamelat kavramının açıklanmasında fayda vardır. Terim anlamıyla birlikte hangi konuları ve alanları kapsadığını kısaca izah etmek, haram aylar ile muamelat kavramı arasındaki alakanın anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.Muamelat Tanımı ve Kapsamı

a-m-l kökünden türeyen muamelat, “hukuki neticeye yönelik irade beyanı” manasındaki muamele sözcüğünün çoğuludur. Terim olarak insanlar arasındaki

bireysel veya toplumsal ilişkilerdeki cereyan eden hak ve hukuk alanını ifade eder.²⁴⁶ Muamelat, İslam hukukunun üç ana bölümünden bir tanesidir.²⁴⁷

Muamelat, zamanla daha çok alışveriş, kira akdi gibi mali varlığa ilişkin şer'i hükümleri ifade etmek için kullanılmıştır.²⁴⁸ Çalışmamızda muamelatın terim anlamını daha geniş kapsamda kabul ederek “kişinin ibadet alanı dışındaki diğer bireylerle ve toplumla olan ilişkilerini disipline eden fıkıh kuralları”²⁴⁹ anlamında değerlendireceğiz.

B.HARAM AYLARIN ÖZELLİKLERİ VE MUAMELATA ETKİSİ

1. Haram Aylar Hakkındaki Ayetler

Çalışmamızın kavramsal çerçeve kısmında Kur'an'da haram aylar ifadesinin tekil ve çoğul olarak geçtiği ayetleri paylaşmıştık. Bu kısımda sırasıyla Tevbe Suresi 36. ayeti, Bakara Suresi 194. ve 217. ayetleri, Maide Suresi 2. ve 97. ayetleri ile bunların tefsir kaynaklarımızda bulunan yorumlarını ele alacağız. Haram aylar ile insan ilişkileri hakkında yapılan çıkarımlara değineceğiz.

1.1.Allah'ın Yazgısında Haram Aylar

Kur'an-ı Kerim'de Allah, şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a şirk koşanlar sizinle nasıl topluca savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın. Biliniz ki Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan kullarıyla beraberdir.”²⁵⁰

²⁴⁶ Bilal Aybakan, “Muamelat”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXX., s. 316.

²⁴⁷ Ahmet Akgündüz, “Füru”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIII, s. 250.

²⁴⁸ Sadi Ebu Habib, *el-Kamusü'l Fıkhiyye*, c. I., s. 263.; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 384

²⁴⁹ Aybakan, “Muamelat”, XXX., s. 318.

²⁵⁰ et-Tevbe, 9/36.

Ayette insan ilişkileri ve haram aylar ile alakalı kısım “فَلَا تَظْلَمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ” tabiridir. İfade hakkında farklı yorumlar mevcut olduğundan dolayı cümlenin Arapça dili açısından tahlil edilmesi konumuzun anlatımına katkı sağlayacaktır.

1.1.1. “فَلَا تَظْلَمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ” İfadesinin Tahlil ve Yorumu

Ayette dile getirilen ifade Türkçede “Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyiniz!” mealindedir. “O aylar” tabirinin hangi zaman dilimlerini kapsadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Fikir farklılıkları, anlatımın Arapça lafzında bulunan bazı kelimelere yüklenen anlamlardan kaynaklanmaktadır. İhtilafa sebep olan ifade hakkında yapılan değerlendirmeler ve yorumlar üzerinde duracağız.

1.1.2. هن Zamiri Hakkındaki İhtilaf

Arapçada önce geçen ismin yerini tutan zamirlerin, özel kural ve kaideleri bulunmaktadır. Konumuzla ilgili genel kaideye üç ve dokuz arası sayılar için çoğul zamirler, on ve üzeri sayılar içinse tekil zamirler kullanılmaktadır.²⁵¹ Ayette geçen فِيهِنَّ kelimesindeki zamirin hangi ayları kapsadığına dair iki görüş bulunmaktadır. İlki هن zamiri dört haram ayı ifade etmektedir. Çünkü üç ile dokuz arasındaki sayılar هن zamiriyle söylenir.²⁵² Diğer görüş هن zamiriyle senenin tüm ayları kastedilmiştir. İbn Abbas’a göre zamir, yalnız haram ayları değil senenin bütün aylarını kapsamaktadır.²⁵³ Ele aldığımız Tevbe Suresi 36. ayetinde konumuzla ilgili kısımda مِنْهَا ve فِيهِنَّ kelimelerinde bulunan هَا zamiri yılın on iki ayını, هن zamiri dört haram ayı ifade etmektedir.²⁵⁴

Anlam bütünlüğü ve dil bilgisi kuralları bakımından zamirin haram ayları ifade ettiği görüşü daha isabetlidir. Çünkü ifadenin haram aylara ait olması daha yakındır.

²⁵¹ Kurtubi (ö. 671), *el- Camiu li Ahkamil Kuran*, c. VIII., 135.

²⁵² Tacu'l kurra Mahmud b. Hamza el-Kirmani (ö. 500), *Ğaraibu't Tefsir ve Acaibu't Te'vil*, (tah. Yunus el-Aceli), Müessesetü Ulumi'l Kur'an, Beyrut, 1983, s. 452.

²⁵³ Kurtubi, *a.g.e.*, c. VIII., s. 134.

²⁵⁴ Ayetin Arapça lafzında kalın karakterde yazılan zamirler altı çizili kelimelerin yerine kullanılmıştır:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِ أَنْفُسَكُمْ

Bilginlerin çoğunluğunun görüşü bu şekildedir.²⁵⁵ Böylelikle haram aylarda yapılan zulüm ve haksızlığın diğer aylara kıyasla daha büyük karşılığının olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁵⁶ Bazı zamanlarda yapılan kötülüklerin daha ağır olduğunun başka bir delili Allah-ü Teala'nın “*Artık hac ibadeti süresince kötü söz konuşmak, fasıklık ve tartışma yoktur.*” buyruğudur.²⁵⁷

Zamirin haram ayları kastetmesinin nedeni olarak çoğu insanın Allah'a ibadet etme ve yakın olma konusunda devamlılığı sağlayamaması gösterilmiştir. Böylece Allah, lütfu ve fazlıyla bazı aylarda itaatin çoğalıp haksızlığın azalması için haram ayları özel kılarak seçmiştir. Zamirle tüm ayların kastedilmesi konusu sadece toplum içindeki ilim bakımından seçkin ve ileri gelen kimseler içindir. Bu kimselerin ibadet ve itaatleri tüm aylarda yapmaları, zulüm ve haksızlıktan tüm zamanlarda kaçınmaları gerekmektedir.²⁵⁸

1.1.3. **فلا تظلموا Zulmetmeyin Yasağı ve Kapsamı**

Zulüm lügatte “bir şeyi kendine ait olmayan yere koymak” manasında kullanılmaktadır.²⁵⁹ Terim olarak din, hukuk ve ahlak gibi alanlarda “belirli sınırları çiğnemek, haktan batıla sapmak, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasına zarar vermek, rızası olmadan birisinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma” manalarını içermektedir.²⁶⁰ İnsanların haram aylarda kendilerine zulmetmemeleri açıkça yasaklanmıştır. Zulüm kavramının ayette hangi alanları kapsadığına dair görüşleri paylaşmak yerinde olacaktır. Çünkü zulüm kavramı, ahlak, siyaset, ekonomi, hukuk ve kelam alanlarında geniş anlam yelpazesini içinde barındıran kapsamlı bir terimdir.

²⁵⁵ Alaüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hazin (ö. 741), *Lübabü't Te'vil fi Meani't Tenzil*, c. II., tah. Muhammed Ali Şahin, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1415, s. 358.

²⁵⁶ Kurtubi, *a.g.e.*, c. VIII., s. 219.

²⁵⁷ el-Bakara, 2/197.; Kurtubi, *a.g.e.*, c. VIII., s. 219.

²⁵⁸ Ebu'l Hasen Nuruddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kari (ö.1014), *Envaru'l Kur'an ve Esraru'l Furkan*, (tah. Dr. Naci es-Suveyd), Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2013, s. 297-299.

²⁵⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, c. XII., s. 373.

²⁶⁰ Mustafa Çağırıcı, “Zulüm”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XXXIV., s. 507.

1.1.3.1. Zulüm; Haramı Helal Kılmak

Ayette zulmün hangi manayı içerdiği konusunda yapılan ilk yorum; haramın helal, helalin haram kabul edilmesidir. Bu görüşe göre haram aylarda yasaklanan zulüm, genel manada şirk ehlinin yaptığı gibi haramları helal, helalleri haram hale dönüştürmektir.²⁶¹ İbnu'l Arabi (ö.543/1148), zulmün haram ayları helal kılmak anlamında olduğunu belirterek ayette; haram ayları helal kılmak suretiyle o aylarda kendinize zulmetmeyin, manasının olduğunu zikretmiştir.²⁶² Sevri (ö.161/778), ayetteki ifadeyle alakalı haram ayların kutsal, dokunulmaz, mukaddes ve saygın olan tüm unsurlarını helal kabul etmekle insanların kendilerine zulmettiklerini aktarmıştır. Çünkü müşrikler, nesi²⁶³ uygulamasını icat ederek haramı helal kabul etmişler ve inkâr etmekte aşırıya gitmişlerdi.²⁶⁴

Haram aylar içinde zulümden kastın mutlak manada nesi uygulaması olduğunu belirten bilginler vardır. İbn İshak,²⁶⁵ haram ayı helal kabul etmenin, nesi uygulamasını hayata geçirmenin zulüm olduğunu aktarmıştır. Ona göre ayetteki ifade ile insanlar kendilerine ancak ayların yerini değiştirmek suretiyle zulmederler.²⁶⁶ Fahreddin Razi, eserinde zulüm kelimesinin yorumuyla ilgili görüşleri açıklamış, kendisi için zulüm kelimesine en yakın anlamın nesi uygulaması olduğunu belirtmiştir. Çünkü Allah, bir sonraki ayette nesi uygulamasından bahsetmiştir.²⁶⁷

²⁶¹ İbn Kesir, *Tefsiru'l Kura'ni'l Azim*, c. IV., s. 149.

²⁶² Muhammed b. Abdullah Ebu Bekr İbnu'l Arabi (ö. 543), *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 499.

²⁶³ Ayrıntılı bilgi için bk.; Mustafa Fayda, “Nesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), XXXII., s. 578-579.

²⁶⁴ İbn Kesir, *Tefsiru'l Kura'ni'l Azim*, c. IV., s. 149.

²⁶⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar el-Kureşî el-Medenî (ö. 151), Siyer ve meğazi müellifi, muhaddis. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, “İbn İshak”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XX., s. 93-96.

²⁶⁶ Cemalüddin Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzi (ö.597), *Zadu'l Mesir fi İlmi't Tefsir*, c. II., Daru'l Kitabî'l Arabiyy, Beyrut, 1422, s. 257.

²⁶⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen Fahrüddin er-Razi (ö.606), *Mefatihü'l Gayb et-Tefsiru'l Kebir*, c. XVI., Daru'l Kitabî'l Arabiyy, Beyrut, 1420, s. 43.

1.1.3.2. Zulüm; Haram Aylarda Günah İşlemek

Diğer görüşe göre ayetteki zulüm, günah işlemek manasındadır. Ayet, haram aylarda günah yüklenmek suretiyle kendinize zulmetmeyin, manasını barındırmaktadır.²⁶⁸ Bu mana, zulmetme veya günah işlemenin haram aylar dışında kalan zaman dilimlerinde caiz olduğu anlamına gelmez. Bilakis haram aylarda günah işlemenin Allah katında daha büyük vebal olduğu ve karşılığının daha fazla olacağı anlamına gelmektedir.²⁶⁹ Örneğin; kişinin harem bölgesinde veya ihramlı durumdayken işlediği suçların karşılığı ile diğer mekân ve hallerde işlediği suçların karşılığı arasında büyük farklar vardır. Haram aylar ile sair zamanlar arasındaki fark aynı şekildedir.²⁷⁰

Yüce Allah, herhangi bir şeyin azametini bir yönden ortaya çıkaracak olursa o şeyin sadece bir açıdan hürmeti ve saygınlığı bulunur. İki yahut birçok yönden o şeyi tazim edecek olursa onun birçok yönden hürmeti ve saygınlığı bulunur. Bu durumda kötü davranışın cezası katlandığı gibi iyi davranışın mükâfatı aynı oranda artar. Örneğin; harem bölgesinde veya haram aylarda Allah'a itaat eden mümin kimsenin kazanacağı mükâfat, diğer ay ve bölgelerde aynı itaati yapan kimsenin kazanacağı mükâfat gibi değildir. Aynı şekilde haram aylarda ve haram beldede Allah'a isyan eden kimsenin yükleneceği ceza ile diğer ay veya beldelerde Allah'a asi olan kimsenin alacağı ceza aynı değildir. Yüce Allah, Ahzab Suresinin 30. ayetindeki buyruğuyla cezanın kat kat artırılabilceği hususunda ikazda bulunmaktadır: “*Ey peygamber hanımları! Sizden her kim apaçık bir hayasızlık işlerse onun azabı kat kat artırılır.*”²⁷¹ Böylece ceza veya mükâfat zamana, mekâna ve kişiye göre katlanabilir.

Haram aylardaki zulüm, bu aylar dışında kalan zamanlarda yapılan hata ve zulümlerden daha büyüktür. Aslında zulüm her zaman ve mekânda büyüktür. Ancak Allah dilediği herhangi bir şeyi daha değerli ve yüce kılabilir. Örneğin; Allah yarattığı

²⁶⁸ Ebussuud Muhammed b. Muhammed b. Mustafa (ö.982), *İrşadü'l Akli's Selim ila Mezaya'l Kitabı'l Kerim*, c. IV., Daru İhyai't Türes'il Arabiyy, Beyrut, s. 63.

²⁶⁹ Ebu'l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandi (ö.373), *Tefsiru's Semerkandi Bahru'l Ulum fi't Tefasir*, c. II., s. 56.

²⁷⁰ Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer el-Beyzavi (ö. 685), *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*, c. III., Daru İhyai't Türes'il Arabiyy, Beyrut, 1418, s. 80.

²⁷¹ Kurtubi, *a.g.e.*, c. VIII., s. 134-135.; İbnu'l Arabi, *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., s. 499.

melek veya insanlardan dilediği birini seçebilir. Nitekim sözler içinde zikrettiği ayetleri, yeryüzü içinde mescitleri, aylardan ramazan ayı ile haram ayları, günlerden cuma gününü, gecelerden Kadir gecesini seçmiştir. Tüm bunlar Allah'ın yüceltmesi ile değerli ve üstün hale gelmiştir.²⁷²

Sabuni (ö.1442/2021) eserinde haram aylarda işlenen hayır, hasenat ve kötü davranışların amel defterine kat kat fazla kaydedildiğini zikretmiştir. Ona göre haram ayların değeri Allah katında çok büyüktür. Bu sebeple haram aylara tazim gösterilmesi, insanların haram aylarda haddi aşmamaları ve haram ayların saygınlığına leke sürerek kendi nefislerine zulmetmemeleri gerekmektedir.²⁷³

Kuşeyri (ö.465/1072), ayette geçen zulüm ifadesini insanın dizginlerini şehvet ve isteklerinin eline bırakması olarak yorumlar. Ona göre insanı helake sürükleyen her düşünce ve davranış zulümdür. Ona göre Allah'a itaat yerine yaratılmışlara kulluk ve kalbin tenhada imtihan edilip özünde iyiliğin bulunmaması zulmün çeşitlerindendir.²⁷⁴

1.1.3.3. Zulüm; Haram Aylarda Savaşmak

Bazı âlimlere göre ayette geçen zulmün diğer manası, haram aylarda savaşmaktır. Çünkü ayetin son kısmında müşriklerle topyekûn savaşma emri bulunmaktadır. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olacaktır: Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aydır. O aylarda savaşmak suretiyle kendinize zulmetmeyin. Fakat müşrikler sizinle savaşırlarsa siz de onlarla savaşın.²⁷⁵

İbn Abbas'a göre ayette geçen zulüm kelimesinin karşılığı, haram aylar içinde savaşmayı ve saldırı düzenlemeyi helal görmektir.²⁷⁶ Başka bir yorumda Mukatil b.

²⁷² İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., s. 148-149.

²⁷³ Muhammed Ali Sabuni, *et-Tefsir'ul Vadihu'l Müyesser*, el-Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, 2020, s. 464.

²⁷⁴ Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik el-Kuşeyri (ö.465), *Letaifu'l İşarat*, c. II., el-Hey'etü'l Mısıriyyetü'l Ammetü lil Küttab, Mısır, s. 24.

²⁷⁵ Kurtubi, *a.g.e.*, c. VIII., s. 132-136.

²⁷⁶ Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebi (ö.427), *el-Keşfü ve'l Beyan an Tefsiru'l Kur'an*, c. V., Daru İhyai't Türa's'il Arabiyy, Beyrut, 2002, s. 43.; Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Begavi (ö.510), *Mealimü't Tenzil fi Tefsiru'l Kur'an*, c. II., Daru İhyai't Türa's'il Arabiyy, Beyrut, 1420, s.245.

Süleyman,²⁷⁷ zulmün haram aylar içinde savaşı başlatmak olduğunu dile getirmiştir. Bu yoruma göre ayet, haram aylarda savaşı başlatarak kendinize zulmetmeyin, manasını barındırmaktadır. Ayetin devamında haram aylarda düşmanın savaş başlatması durumunda Müslümanların karşılık verip savaşmasında bir sakınca olmadığı belirtilmiştir.²⁷⁸

Zulmün manası hakkında dile getirilen diğer yorumda zulüm, haram aylarda savaşmayı terk etmektir. Bu görüşe binaen ayet, haram aylarda düşmanlarınıza karşı savaşmayı bırakarak kendinize zulmetmeyin manasını içermektedir.²⁷⁹ Anlam bütünlüğü açısından ayetin son kısmıyla bağlantılı olarak işaret edilen husus; haram aylarda müşriklerin Müslümanlara karşı savaşma isteğine veya savaş tehdidine Müslümanlar tarafından karşılık verilmesidir. Müslümanların meşru hale gelen savaştan kendilerini alıkoymaları böylelikle engellenmiştir.

1.2. Haram Ayın Haram Aya Karşılık Olması

Haram ay ifadesinin geçtiği diğer ayette Allah, “Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde her kim size saldırıda bulunursa size saldırdığı gibi siz de onlara saldırın, (fakat aşırıya kaçmayın).” buyurmuştur.²⁸⁰

Ayetin indirilme sebebi şu olaydır: Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı hicretin altıncı yılında müşrikler, müminlerle haram aylardan zilkade ayında savaş düzeni olarak müminleri umre ziyaretinden alıkoydular. Bir yıl sonra hicretin yedinci yılı zilkade ayında, savaşı hoş görmedikleri halde, amaçları sadece kaza umresi için yola çıkmak olan müminlere bu ayetle hitap edildi.²⁸¹ Haram ay ancak haram aya karşılık

²⁷⁷ Mukatil b. Süleyman (ö.150), Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir. Ayrıntılı bilgi için bk.; Ömer Türker, “*Mukatil b. Süleyman*”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXXI., s.134-136.

²⁷⁸ Cemalüddin Ebu'l Ferec Abdurrahmanb. Ali el-Cevzi (ö.597), *Zadu'l Mesir fi İlmi't Tefsir*, c. II., Daru'l Kitabi'l Arabiyy, Beyrut, 1422, s. 257.

²⁷⁹ el-Cevzi, *a.g.e.*, c. II., s. 257.

²⁸⁰ el-Bakara, 2/194.

²⁸¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. I., s. 527.; Ebu'l Berakat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi (ö. 710), *Medarikü't Tenzil ve Hakaiku't Te'vil*, c. I., Daru İbn Kesir, Beyrut, 2017, s.166.; Ebussuud, *a.g.e.*, c. I., s. 204.

gelir. Bu ayın hürmetini çiğnemek ancak bu ay içinde yapılan karşı bir ihlal neticesinde meşrudur. Yani müminlerin haram ayın saygınlığını, sadece müşriklerin kendilerine karşı ihlal ettikleri şekilde bozabileceği vurgulanmıştır. “الحرمت قصاص” ifadesi ile her hürmet içinde kısası aktif hale getirir. Kim saygınlığı bozarak savaşmak isterse aynı şekilde ihlal ettiği karşılık kendisine kısas olarak gerekli hale gelir. Ayette müminlere yönelik haram ayınızın saygınlığına zarar verdiklerinde siz de aynı şekilde onlara mukabelede bulunun, söylediklerine aldırış etmeyin, anlamı bulunmaktadır. Haddi aşmamak kaydıyla bu hüküm ayetin devamında tekit edilmiştir.²⁸²

Haram ay içerisinde kötülük, ancak karşılığında kısasa sebep olan olayın bulunmasında meşru kabul edilmiştir. Müşriklerin savaşa yeltenip müminleri umre ibadetinden alıkoymaları sebebiyle Allah bir sonraki sene haram ayda müminlere haddi aşmamak kaydıyla çarpışmaya izin vermiştir.²⁸³

1.3. Haram Ayda Hangi Günah Daha Büyük

“Sana haram ay içinde savaşmayı soruyorlar. De ki: ‘O ayda savaşmak büyük bir günahdır. Allah’ın yolundan alıkoymak, O’nu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretini engellemek ve halkını oradan sürgüne göndermek Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.”²⁸⁴

Haram aylarda birey ve toplumların birbirlerini Allah yolundan alıkoymaları, kutsal mekânlardan men etmeleri ve yerleşim yerlerinden zorla çıkarmaları

²⁸² Beyzavi, a.g.e., c. I., s. 128.; Nesefi, a.g.e., c. I., s.166.; Hazin, c. I., s. 122-123.; Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endülûsi (ö.745), *el-Bahru’l Muhit fi’t Tefsir*, c. II., Daru’l Fiker, Beyrut, 1420, s. 249.

²⁸³ Ebu’l Kasım Mahmud b. Amr b.Ahmed ez-Zemahşeri (ö.538), *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi’t Tenzil*, c. I., Daru’l Kütübi’l Arabiyyi, Beyrut, 1407, s. 237.; Nesefi, a.g.e., c. I., s.166-167.

²⁸⁴ el-Bakara, 2/217.; Ayetin nüzul sebebi olarak şu hadise anlatılmaktadır: “İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre Allah Resulü Abdullah b. Cahş’ı cemaziyelahir ayında, Bedir savaşından iki ay önce Kureyş kafilesini gözetlemek için seriyye olarak gönderdi. Seriyye görevlerini icra ederken Kureyş müşriklerinden üç kişilik bir grupla çatıştı ve ikisini esir olarak ele geçirdi. Bu olay recep ayının ilk günü vuku buldu. Fakat seriyyede bulunan sahabeler kendilerini cemaziyelahir ayında olduklarını zannediyorlardı. Bunun üzerine Kureyş ‘Muhammed haram ayda savaşmayı helal kılmıştır. O ay (Recep ayı) korkan kimsenin emniyette olduğu bir aydır. O ayda insanlar hayatlarını geçindirmek için yurtlarından ayrılırlar.’ söylemiyle propagandaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) kervandan vazgeçti. Bu yaşananlar seriyyede bulunan kimselerin ağırına gitti ve şöyle dediler: ‘Dönüşümüz hakkında ayet inene dek buradan ayrılmayacağız.’ Böylece “Sana haram aydan soruyorlar...” ayeti indi. İbn Abbas ‘Ayet indirildikten sonra Allah Resulü ganimet aldı.’ demiştir.” Bilgi için bk. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, c. I., s. 258.

savaştan daha büyük günahıdır. Ayrıca Allah katında, şirk koşturmak, inkâr etmek, fitne çıkarmak ve Müslümanlara eziyet etmek kötülük bakımından daha ağırdır.²⁸⁵

1.4. Haram Ayların Şiar Olması

“Ey iman edenler! Allah’ın (din) nişanelerine, haram aya, hacda kesilecek kurbanı, (bu kurbanlara takılı) gerdanlıklara ve Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlıkta bulunmayın!”²⁸⁶

Şiar kelimesi, lügatte “hissetmek, bilmek” manalarında kullanılan şî’r veya şa’r kökünden türetilmiştir.²⁸⁷ “Ayrıcı özellik, nişan, alamet” anlamlarına gelmektedir. Allah’a kulluk etmeye yaklaştıran, saygı gösterilmesi ve muhafaza edilmesi gereken belirlenmiş ibadet, işaret ve sembollerin tümü şiarıdır.²⁸⁸ Ayette şiar kelimesinin çoğulu olan “şear” kelimesi zikredilmiştir.

Maide Suresinin 2. ayetinde²⁸⁹ dinin şiarlarına saygı duymak ve nişaneleri hafife almamak açıkça bildirilmiştir. Şiar ve nişanelerden biri haram aylardır. Nesefî’ye (ö.710/1310) göre ayette tekil olarak geçen haram ay, hac ibadetinin yapıldığı zilkade ve zilhicce aylarıdır. Hac aylarına saygı ancak insanların ibadet haklarına saygı göstermekle ve insanları ibadetten alıkoymamakla mümkündür. Ayrıca müşriklerin müminleri Mescid-i Haram’dan engellemelerine karşı Müslümanların haddi aşmamaları ve müşriklere karşı kin beslememeleri tavsiye edilmiştir.²⁹⁰ Bu tavsiye, geçerli bir sebep olması halinde bile haddi aşmamayı, şiarlara saygısızlık etmemeyi içermektedir.

²⁸⁵ Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur el-Maturidi (ö.333), *Te’vilatü Ehli’s Sünne*, c. II., Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 113.; Nesefî, *a.g.e.*, c. I., s.180-181.; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. I., s. 574-575.

²⁸⁶ el-Maide, 5/2.

²⁸⁷ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, c. IV., s. 414.

²⁸⁸ M. Sait Özervarlı, “Şiar”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXIX., s. 123.

²⁸⁹ Rivayetlerde ayetin indirilme sebebi şudur: Müşrikler, Beytül-Haram’da hacc ediyor, hedy kurbanlıklarını sunuyor, meşair (hac ibadetinin yapıldığı mekânların) hürmetlerine derin saygı duyuyorlardı. Müslümanlar onlara benzeme korkusu ve çekincesiyle aynı ibadet anlayışını uygulamaları konusunda tereddüt ettiler. Bunun üzerine bu ayet indirildi. Bilgi için bk.; Ali b. Ebi Talha, Tefsiru İbn-i Abbas (Sahifetü Ali b. Ebi Talha), Müessesetü’l Kütübi’s Sekafiyye, Beyrut, 1991, s. 166.

²⁹⁰ Nesefî, *a.g.e.*, c. I, s. 424.

İbnü'l Arabi ve İmam Kurtubi ayet-i kerimede, “الشهر الحرام” ifadesindeki “ال” takısının ahd ve cins için geldiğini, kastedilenin dört haram ay olduğunu belirtmişlerdir.²⁹¹ Diğer görüşe göre ayette geçen haram ay, recep ayını ifade etmektedir.²⁹² Başka yorumda ise ayetteki haram ay tabirinde zilkade ayı kastedilmiştir.²⁹³ “شعائر الله” ifadesi İbn Abbas’a göre hac ibadetinin tüm unsurları, Mücahid’e göre Safa, Merve²⁹⁴, Hedy²⁹⁵ ve Bedene²⁹⁶ gibi nişanelerden bazılarıdır. Genel olarak şiarda kastedilen, Allah’ın haram kıldığı her şeydir.²⁹⁷ Ayrıca Allah’ın nişaneleri ifadesi hakkında ihram yasakları, dinin tümü, Allah’ın hudutları, kutsal kıldıkları, Allah’a sunulan kurbanlıklar ve harem bölgesinin sınır işaretleri olduğuna yönelik yorumlar mevcuttur.²⁹⁸ Ayette bahsi geçen çoğu nişane, haram ay içerisinde gerçekleştirilmesi gereken ibadetlerle ilgili unsurlardır.

Allah, ayetteki “الشهر الحرام” ifadesi ile haram kıldığı ayların saygınlığını ve dokunulmazlığını bildirmiştir. Haram ayların saygınlığını kabul etmemek, bu aylarda nesi uygulamasını hayata geçirerek savaşmayı helal hale getirmemek hususunda uyarıda bulunmuştur.²⁹⁹ Ayrıca ayette haram aylar içinde Allah’ın haram kıldığı bütün davranışları terk etme, Allah’a itaat ederek savaş başlatmaktan sakınma konusunda tekit vardır.³⁰⁰ Bu görüşü destekleyici ayetler mevcuttur.³⁰¹ Veda Hutbesinde Hz. Peygamber, dile getirdiği ifadelerle haram ayların saygın ve değerli olduğunu

²⁹¹ İbnü'l Arabi, *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., s. 19.; Kurtubi, *a.g.e.*, c. VI., s. 39.

²⁹² Razi, *a.g.e.*, c. XI., s. 280.

²⁹³ Hazin, *a.g.e.*, c. II., s. 5.

²⁹⁴ Safa ve Merve; Hac ve umre sırasında aralarında sa'y yapılan iki tepenin ismi. Ayrıntılı bilgi için bk., Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Safa ve Merve”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), XXXV., s. 441-442.

²⁹⁵ Hedy; Hac ve umre yapan kimselerin Harem sınırları içinde kestikleri kurbanın ismidir. Ayrıntılı bilgi için bk.; Salim Ögüt, “Hedy”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), XVII, s. 156.

²⁹⁶ Bedene; Hac ve umre yapan kimselerin kestikleri deve ve sığır cinsinden kurbanlar için kullanılan bir terim. Ayrıntılı bilgi için bk.; Abdulaziz Bayındır, “Bedene”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V, s. 302.

²⁹⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II, s. 9.

²⁹⁸ İbnü'l Cevzi, *Zadu'l Mesir*, c. I., s. 507.

²⁹⁹ Aliyyü'l Kari, *Envaru'l Kur'an ve Esraru'l Furkan*, s. 491.

³⁰⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II, s. 9.

³⁰¹ el-Bakara 2/217.; et-Tevbe, 36.

hatırlatmıştır.³⁰² Böylelikle Allah'ın haram kıldıklarını helal kabul etmemek, hafif görmemek ve hürmetini ihlal etmemek gerekmektedir. Buyruğun konumuzla ilgili kısmında haram aylarda savaşılmaması, baskın düzenlenmemesi, diğer ayların haram aylarla yer değiştirilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü ayların yerini değiştirmek haramı helal kılmak demektir. Bu yaklaşım haram ayların dokunulmazlığı ve saygınlığını ihlal etme anlamına gelmektedir.³⁰³

1.5. Haram Ayların Hayatta Kalmaya, Yaşamı Sürdürmeye Vesile Olması

“Allah, Kâbe’yi, o hürmet etmeye değer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıkları insanlar (ın din ve dünyaları) için ayakta kalma ve yaşamı sürdürme sebebi kıldı.”³⁰⁴

Ayette ayakta kalma ve canlanma sebebi olan haram ay; içerisinde haccın eda edildiği zilhicce ayıdır. Zilhicce ayı hac ibadetinin yerine getirilmesinden dolayı diğer aylar arasında ayrıcalıklı bir konumdadır. Bunu Allah bildirmiştir. Ayrıca ayette الشهر الحرام (eş-şehru'l haram) terkibi tekil olarak kullanılmış, ifade ile haram ayların cinsi kastedilmiştir. Buradan haram ayların tümünün, recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarının var olma, canlanma sebebi olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁵ İnsanların yaşamlarına savaştan uzak, emniyet içinde devam etmeleri sebebiyle haram aylar insanlar için var olma ve can bulma vesilesidir.³⁰⁶

Haram ayların canlanma sebebi olması ile ilgili diğer yoruma göre; haram aylarda korku ortadan kalkar, ticari yolculuklar emniyet içinde gerçekleşir. Güven içinde yapılan ticaret sebebiyle insanlar kendilerine uzun yıllar yetecek kadar malı elde ederler. Böylece şiddetli yokluktan ve açlıktan korunmuş olurlar. Bu yönüyle insanların maddi açıdan canlanmasına sebep olan haram aylar, aynı zamanda hac ibadetinin yerine getirilmesi ile kazanılan büyük sevaplar sonucu manevi canlanmaya

³⁰² İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II, s. 9.

³⁰³ Kurtubi, *a.g.e.*, c. VI., s. 39.

³⁰⁴ el-Maide, 5/97.

³⁰⁵ Nesefi, *a.g.e.*, c. I., s. 478.

³⁰⁶ Aliyyü'l Kari, *Envaru'l Kur'an ve Esraru'l Furkan*, s. 491.; Beğavi, *a.g.e.*, c. II., s. 90.

da sebep olur.³⁰⁷ Haram aylarda insanların hac ve diğer ibadetlerle dinleri, dokunulmazlığa saygı duyması ile canları, emniyet içinde gerçekleştirdikleri ticaret ile malları, kısaca sahip oldukları tüm temel hakları muhafaza altına alınarak ayakta kalmaları sağlanır.³⁰⁸

1.6. Haram Ayların İnsan İlişkilerine Etkisi

Çalışmamızda bu kısma kadar Kur'an'da haram aylar ile ilgili ayetleri, ayetlerin bazı müfessirlerce yapılan yorumlarını paylaştık. Haram aylarda zulmetmekten kaçınılması gerektiğini, hürmetlerin kısaca binaen çiğnenebileceğini aktardık. Haram ayların dinin şiarlarından bir şiar olduğu, bu aylara saygısızlık edilmemesini ve insanlar için canlanma sebebi olduğunu ele aldık.

Aktarılan bilgiler, Müslüman bireyde haram aylar bilincinin yerleşmesine vesile olacaktır. Bu bilincin insan ilişkilerine olumlu yönde yansıyacağı kaçınılmazdır. Bununla ilgili Ali el-Kari (ö.1014/1605); haram ayların Allah katında çok değerli olduğunu, bu aylarda bireyin tüm münasebetlerinde zulmetmekten kaçınacağını ve böylelikle toplumda zulmün engellenebileceğini dile getirmiştir.³⁰⁹ Çünkü haram aylara hürmet eden, insanlara saygı duyar. Birey ve toplumda haram ay şuuru ne kadar yerleşirse haksızlık o kadar azalacaktır.

2. Haram Ayların Zulmü Engellemesi

İnsan, zulmetmeye ve kötülük yapmaya müsait yapıda yaratılmıştır. Nefis için dinin zulüm ve kötülük kabul ettiği davranışlardan kaçınması oldukça zor ve zahmetli bir durumdur. Allah, tazim ve ihtiram özellikleri vererek bazı vakitleri seçkin kılmıştır. Bunun sebebi, insanların bu vakitlerde zulüm, kötülük ve haramlardan kaçınmaları, geri kalan zamanlarda kötü fiilleri terk etme alışkanlığı kazanmaları içindir. Böylece değerli, kutsal ve saygın vakitlerden olan haram aylar, diğer aylarda zulmün terkedilmesine ve haramlardan kaçınılmasına sebep olmuştur. Bu yönüyle bazı ayların

³⁰⁷ Razi, *a.g.e.*, c. XII., s. 440.

³⁰⁸ İbnü'l Cavzi, *a.g.e.*, c. I., s. 589.

³⁰⁹ Ali el-Kari, *Envaru'l Kur'an ve Esraru'l Furkan*, s. 297-299.

değerli ve kutsal olup bazılarının olmamasının hikmeti, bu şekilde izah edilmiştir. Mekânlar için de benzer durum söz konusudur.³¹⁰

Haram ayların seçilme sebebi, tamamen Allah'ın takdiridir. Allah, herhangi bir sebepten dolayı haram ayları, diğer zaman ve mekânları yüce kılabilir. Haram aylar hakkında hürmetin meydana gelmesi ile salih amellerin sevabı kat kat fazla karşılık bulur. Aynı şekilde işlenen kötü amelin cezası belirlenen mekân veya zaman içerisinde kat kat fazla verilir.³¹¹ Böylece mümin kulların haram ayda veya diğer tüm aylarda aralarında cereyan eden tüm dünyevi ve uhrevi ilişkilerde birbirlerine zulmetmemeleri, asilikle günah yüklenerek aslında kendilerine ve insanlara haksızlık etmemeleri gerekli hale gelir.³¹²

3. Haram Aylarda Toplumda Saygınlığın Artması

Haram aylara saygı göstermek, toplum içinde insanların birbirlerine saygı duymasına sebeptir.³¹³ İslam hukuku; din, can, mal, nesil ve akıl gibi unsurları koruma altına almıştır.³¹⁴ İnsanların birbirlerine zarar verdiği temel unsurlar bunlardır. Haram aylarda haksızlık yapmaktan kaçınan, dinin nişanelerine saygı gösteren, toplum içinde fitne oluşturmamanın büyük günahlardan olduğunu bilen Müslüman birey, bu sayede davranışlarını kontrol altına alarak insan haklarına saygı duyacaktır. Dinin koruma altına aldığı beş temel unsura zarar vermekten kaçınacaktır. Kişi haram aylarda, kendisine yakışmayan tüm davranışlardan yüz çevirip kötülükleri terk etmesi durumunda toplumda saygınlık yaygınlaşacaktır.³¹⁵

³¹⁰ Hazin, *Lübabü't Te'vil fi Meani't Tenzil*, c. II., s. 358.

³¹¹ İbnu'l Arabi, *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., s. 499.

³¹² Nesefi, *a.g.e.*, c. I., s. 678.

³¹³ Kur'an Yolu Tefsiri, c. II., s. 205-206.

³¹⁴ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fık)*, (ter. İbrahim Kafi Dönmez), TDV yay., Ankara, 2017, s. 535.

³¹⁵ Razi, *Mefatihü'l Gayb*, c. XVI., s. 42.

4. Haram Aylarda Kulluk Bilincinin Gelişmesi

Haram aylarda yapılan ibadetlerin insan ilişkilerine olumlu yönde yansıtacağı aşîkârdır. Çünkü ibadetin faydalarından biri insanları kötülükten alıkoymasındır.³¹⁶ Haram aylarda uhrevî mükâfat ve ceza karşılığının diğer aylardan daha fazla olduğunu öğrenen kimse, diğer bireylerle olan ilişkilerinde özenli davranarak kararlı bir tutum sergileyecektir. Ayrıca haram aylarda kazanılan ibadet alışkanlığı, toplumda işlenen suçların azalmasına sebep olacaktır.³¹⁷

Bireyin haram aylarda ibadetlerini çoğaltıp kötülüklerden kaçınması, kulluk bilincinin gelişmesine nedendir. Bu gelişim, kişinin yılın tamamında kötülük yapmasına ve günah işlemesine engel olacaktır. Çünkü birey haram aylar geçtikten sonra günah işlemesi durumunda; haram aylarda yaptığı ibadetler için çektiği sıkıntı ve meşakkatlerin kulluk şuurunun gelişimine zarar vereceğini bilecektir. Akıllı insanın buna razı olmayacağı açıktır. Haram aylarda geliştirilen kulluk bilinci sayesinde kişi belli bir ibadet seviyesinde kalarak kendini tüm zamanlarda günahlardan koruma yoluna gidecektir.³¹⁸

B. CEZA HUKUKU (UKUBAT) Ve HARAM AYLAR

1. Haram Aylarda Ceza Hukuku

Ceza, lügatte isim olarak “bir şeyin karşılığı ve bedeli”,³¹⁹ mastar olarak da “iyi veya kötü olan bir fiil ile davranışın tastamam ve yeterli karşılığını vermek” manasına gelir.³²⁰ Ceza terim olarak biri genel, diğeri özel olmak üzere başlıca iki manada kullanılmaktadır. Genel anlamda ceza, dünyevî veya uhrevî mahiyette özendiren veya caydırıcı müeyyideden, özel anlamda ise dünyada hukuk sistemi tarafından suçluya

³¹⁶ Vehbi Ünal, *İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu*, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, XIV/1, 2010, s. 364.

³¹⁷ Razi, *Mefatihü'l Ğayb*, c. XVI., s. 42.; Hazin, *Lübabü't Te'vil fi Meani't Tenzil*, c. II., s. 358.

³¹⁸ Razi, *Mefatihü'l Ğayb*, c. XVI., s. 42.

³¹⁹ Ebu Tahir Muhammed b. Ya'kub el-Firuzabadi (ö.817), *el-Kamusü'l Muhit*, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 2005, s.1270.

³²⁰ Ebu Habib Sadi, *Kamusü'l Fıkhiyye*, s. 62.; Adil Bebek, “Ceza”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VII, s. 469.

uygulanacak maddî ve manevî müeyyideden ibarettir. Ceza, Arapçada ukubet kelimesiyle ifade edilmektedir.³²¹

Bu kısımda İslam hukukunun üç ana kısmından biri olan ceza hukuku ile haram aylar ilişkisini irdedeleyeceğiz. Haram aylarda cezanın ağırlaştırılması, ceza infazı ve diyet cezasının arttırılması hakkında bilgileri paylaşarak mezheplerin bu konulardaki görüşlerini aktaracağız.

1.1 Haram Aylarda Cezanın Ağırlaştırılması

Haram aylarda işlenen günah ve suçların karşılığının diğer aylara kıyasla daha fazla olduğunu önceki sayfalarda belirtmiştik. Bu kısımda İslam ceza hukukunda ceza müeyyidelerinin zamana bağlı olarak ağırlaştırılması hususunu kısaca ele alacağız.

İslam hukukçularından bazıları suç olarak kabul edilen fiillerin kutsal zaman veya mekânlarda gerçekleşmesini, cezayı ağırlaştıran sebepler arasında kabul etmişlerdir. Cezanın hangi oranda ağırlaşacağı konusunda zaman ve mekânların kutsallık seviyesi belirleyici olmaktadır. Bu durumda zaman ve mekân hangi derecede kutsal kabul ediliyorsa verilecek ceza aynı oranda ağırlaşacaktır. Örneğin İbn Teymiyye'ye (ö.728/1328) mübarek günlerde işlenen suçların ve yapılan zinaların cezası hakkında herhangi bir ağırlaşma olup olmadığı sorulmuştur. O, bu soruya olumlu cevap vererek Allah'ın değerli kıldığı zaman ve mekânlarda işlenen suça verilen cezaların zaman ve mekânların değeri ölçüsünde ağırlaştırılması gerektiğini dile getirmiştir.³²²

İslam ceza hukuku bünyesinde failin durumu, suçu, zaman ve mekân kutsallığı dikkate alınarak şartlara göre uygun ta'zir cezası³²³ uygulanabileceği kabul edilen genel bir durumdur.³²⁴ Örnek olarak Hz. Ali ramazan ayında içki içen kimseye içki

³²¹ Bebek, "Ceza", VII, s. 469.

³²² Takiyüddin b. Ahmed Abdülhalim İbn Teymiye (ö.728), *Mecmu'ul Fetava*, c. XXXIV., Mecmea'l Melik Fahd, Medine, 1995, s. 180.

³²³ Ta'zir; fıkıhta had suçları ve cinayetlerdeki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder. Bilgi için bk.; Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), XXXX, s. 198-202.

³²⁴ Abdulkadir Udeh, *et-Teşri'ul Cinai'l İslami Mukaranen bi'l Kanuni'l Vaz'i*, c. I., Daru'l Kütübi'l Arabi, Beyrut, b.y.y., s. 130-132.

haddine ek olarak ramazan ayında suç işlediği için yirmi kırbaç ta'zir cezası uygulamıştır.³²⁵

Aynı şekilde Türk Ceza Kanunu'nda suça karşı verilen cezanın arttırılması veya ağırlaştırılması için bazı sebeplerin vuku bulması gerekmektedir. Söz konusu sebeplerden biri de suçun işlendiği zaman ve yer başlığıdır. Bu başlık altında suçun işlendiği yer, yerleşim yerlerinden uzak bir konumda ve ıssız bir bölgede veya gece vakti işlenmesi esas alınabilir. Bu vb. durumlarda diğer unsurlar da göz önünde bulundurularak işlenen suçun yasal tanımında öngörülen ceza müeyyidesinin alt ve üst sınırı arasında temel ceza belirlenir.³²⁶

Haram ayların saygın, şiar, canlanma vesilesi olmasından dolayı ceza müeyyidelerinin ağırlaştırılması mümkün görünmektedir. Had veya ta'zir cezalarını zamana bağlı arttırmak, kabul edilebilir bir durumdur. Modern hukukta dahi yeri olan bu durumun açıkça izah edilen haram aylara özel olarak uygulanması akla ve hukuka aykırı değildir.

1.2. Haram Aylarda Ceza İnfazı

Tabiin dönemi âlimlerinden bazıları haram aylar içerisinde ceza infazı konusunda zamanın saygınlığını göz önünde bulundurarak hüküm vermişlerdir. Buna göre haram aylar içinde infazın uygulanması için suçun fiilen haram aylarda işlenmesi gerekmektedir. Ubeyd b. Umeyr (72/691), Ata b. Ebi Rebah (ö.114/732), İbn Şihab Zühri (ö.124/742) gibi bilginler bu düşüncede olup haram aylar dışında işlenen yaralama veya öldürme suçunun haram ayda infaz edilemeyeceği görüşündedirler. Örnek olarak şevval ayında haksızca öldürme suçunun ceza karşılığı olan kısas, haram aylardan olan zilkade ayında infaz edilemez. Kısas, haram aylar geçtiğinde

³²⁵ İbn Kudame, *el-Muğni*, c. IX., Mektebetü'l Kahire, Kahire, 1968, s. 178.

³²⁶ Mustafa Albayrak, Bilimsel Görüşler, Yargıtay Ceza Genel Kurulu ve Ceza Daireleri Kararları Işığında Notlu-Atıflı-Uygulamalı Türk Ceza Kanunu, Adalet Yay., Ankara, 2012, Madde 61, s. 186-187.

gerçekleşmelidir. Bu görüşe sahip olan bilginlerin en önemli ve geçerli delilleri “Haram ay haram aya karşılıktır.” ayetidir.³²⁷

İbn Hazm, “Haram ay haram aya karşılıktır.” ayetinin ceza infazına yansımaları şöyle değerlendirmiştir: Haram aylarda öldüren veya yaralayan kimse, haram aylar dışında yakalanırsa ceza infazının uygulanacağı zaman, maktulün yakınları veya yaralanan kimse tarafından belirlenir. Bu konuda mağdurlar muhayyerdir. Bu durumda kısas hakkı sahipleri, “Haram ay haram aya karşılıktır” ayetine binaen ceza infazının haram ayda uygulanması için erteleyebilirler. Veya haram ayda uygulanmasını beklemeden tehir hakkından feragat ederek infaz talebinde bulunabilirler.³²⁸

Haram aylarda kısas infazı hakkında İbn Hazm, kendisine kısas gerekli olan kimsenin hapsedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yaralanan kimse ile maktulün yakınlarının infazın haram ayda gerçekleştirilmesi için kısası geciktirme haklarının olduğunu vurgulamıştır. Çünkü yaralama veya öldürme karşılığında hak alınması gerekli hale gelmiştir. Suçlunun bırakılması gerekmez. Bilakis kısasın hilafsız uygulanması için bekletilmesi gerekir. Böylelikle suçlunun gitmesi engellenir.³²⁹

Haram ayda recm haddi dâhil olmak üzere bütün hadler uygulanabilir. Çünkü Allah, haram ayda had uygulanmaması hakkında yasaklayıcı herhangi bir ayet indirmemiş, Hz. Peygamberin sünnetinde had uygulanmasına engel durum vaki olmamıştır. Allah’ın farz kıldığı hadleri bir an önce uygulamak gerekmektedir. Allah, eğer haram ayda ceza infazının tehir edilmesini dileseydi, Hz. Peygamberin diliyle bunu açıklardı.³³⁰

³²⁷ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm (ö.456), *el-Muḥalla bi'l Asar*, c. XI., Daru'l Fiker, Beyrut, s. 152.; Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hümmam b. Nafi el-Hümeiri es-San'ani (ö.211), *el-Musannef*, c. IX., (tah. Habibür-Rahman el-Azami), el-Mektebü'l İslami, Beyrut, 1403, s. 302.

³²⁸ İbn Hazm, *el-Muḥalla*, c. XI., s. 153.

³²⁹ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, c. XI., s. 154.

³³⁰ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, c. XI., s. 154.

1.3. Haram Aylarda Diyet Cezasının Arttırılması

İslam'ın ilk yıllarında ceza hukukunun temelinde mal ile ödenen cezalandırma uygulamaları bulunmaktaydı.³³¹ Bu uygulamalardan biri olan diyet, İslam hukukunda cinayet veya yaralamalarda mağdur olan tarafa ceza olarak ve kan bedeli karşılığı ödenen maldır.³³² Haram aylarda işlenen adam öldürme veya yaralama suçlarında diyetin arttırılması konusu ihtilaflıdır.³³³ Bu kısımda diyetin arttırılması hususundaki görüşleri ve ihtilaflara ait delilleri aktaracağız.

Haram aylarda işlenen öldürme ve yaralama fiillerine ilişkin diyet artırımına delil olan rivayetlerden bazıları şunlardır:

“Hz. Ömer haram ay ve harem bölgesinde ihramlı olduğu halde katledilen kimsenin diyeti hakkında bir tam diyete ilave olarak üçte bir diyet daha ödeneceğine hükmetmiştir. Bu konudaki rivayeti Said b. Müseyyeb (ö.94/713) şöyle aktarmıştır: “Hz. Ömer hac vazifesini yerine getirirken Beni Vedia kabilesi yakınlarında bir kişi katledilmiş halde bulundu. Hac ibadetini yerine getirdikten sonra Hz. Ömer o bölge halkından 50 yetişkin kimseye yemin ettirdi. Daha sonra diyetin üçte bir oranında fazla olmasını şart koşarak deve, dinar veya dirhem olarak verilmesine hükmetmiştir. Akabinde ise ‘Şüphesiz size peygamberinizin hükmüyle hükmettim.’ diyerek tam diyet üzerine üçte bir oranında fazla diyeti onlardan aldı.”³³⁴

Haram aylarda diyetin arttırılması ile ilgili başka rivayette “Hz. Osman, zilkade ayında atla giderken hata ile ezerek bir kadının ölümüne sebep olan kimse hakkında tam diyete ek olarak üçte bir diyet ödemesine hükmetmiştir.”³³⁵ İbn Abbas, haram aylarda diyetin dört bin dirhem arttırılması gerektiğini söylemiştir. Ubade b. Samit

³³¹ Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Maverdi (ö.450), *el-Havi'l Kebir fi Fıkhı Mezhebi'l İmami'ş Şafii*, c. XI., Daru'l Kütütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1999, s. 287.

³³² Ali Bardakoğlu, “Diyet”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), IX, s. 473.

³³³ Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi el-Cessas el-Hanefi (ö.370), *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 296.

³³⁴ Ebu'l Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mes'ud b. Nu'man b. Dinar el- Bağdadi el-Darekutni (ö.385), *Sünen-i Darekutni*, c. IV., Müessesetü'r Risale, Beyrut, 2004, s.219.

³³⁵ Beyhaki (ö.458), *Sünenü'l Kübra*, c. VIII., Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 124.

(ö.34/654) aynı görüşte olup diyetin tam diyet miktarı olan on iki bin dirhem üzerine, üçte bir oranında, dört bin dirhem arttırılacağını beyan etmiştir.³³⁶

Hz. Osman'ın Mekke'de öldürülen bir kadının diyeti hakkında tam diyete ilave olarak üçte bir diyet daha verileceğine hükmettiğini aktardık. Bu hüküm ile ilgili İmam Evzai'ye (ö.157/774) “Harem bölgesi ve haram aylardaki cinayet için ağırlaştırılmış diyet var mıdır?” diye sorulmuştur. O, bu soruya “Haram belde ve ayda işlenen cinayet için akıllı kimseye diyet üçte bir oranında arttırılır. Şibh-i amd (kasıt benzeri) olarak öldürme olayında ise esnan-ı ibil (deve ile ağır diyet) ölçüsünde arttırılır.” şeklinde cevap vermiştir.³³⁷

İbn Cüreyc (ö.150/767), İbn Şihab, Eban b. Osman'dan (ö.105/723) rivayetle “Hz. Osman'a bir adam getirildi. Adamın kaybolan devesi haram ayda telef olmuştu. Hz. Osman, devenin telef olmasına sebep olan, deve sahibini ticari zarara uğratan kimse hakkında şöyle hükmetti: Zarar veren kişi, kusur ve ihmali nedeniyle hayvanın değerini verecek, bununla birlikte haram ay sebebiyle ödediği değere üçte bir oranında ilave tazminat ödeyecek.”³³⁸

1.3.1. Mezheplerin Haram Aylarda Diyet Artırımı Hakkındaki Görüşleri

1.3.1.1. Şafii ve Hanbeli Mezheplerinin Görüşü

Şafii ve Hanbeli hukuk doktrinde haram aylarda işlenen öldürme fiilinin karşılığında diyet arttırılır. Haram aylarda diyet artırımı ile ilgili delilleri; Bakara Suresi 217. ayeti ile Tevbe Suresi 36. ayetidir.³³⁹ Ayrıca Şafii mezhebi, yukarıda paylaştığımız Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Abbas'tan gelen rivayetleri delil olarak kabul etmektedir.³⁴⁰

³³⁶ Beyhaki, *a.g.e.*, c. VIII., s. 124-125.

³³⁷ Cessas, *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., s. 296.

³³⁸ Abdurrezzak Sanani, *a.g.e.*, c. IX., s. 302.

³³⁹ Maverdi, *Havi'l Kebir*, c. XII., s. 219.

³⁴⁰ İbn Rüsd, *Bidayetü'l Müctehid*, c. IV., s. 201.; İsmail b. Yahya b. İsmail Ebu İbrahim el Müzeni (ö.264), *Muhtasaru'l Müzeni*, c. VIII., Daru'l Marife, Beyrut, 1990, s. 350.

Şafii mezhebine göre zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarında hata ile birinin öldürülmesi halinde diyet üçte bir oranında ağırlştırılır.³⁴¹ İmam Şafii, Hz. Osman'ın ezilerek ölen bir kadın için tam diyet üzerine üçte bir diyet verilmesine hükmettiğini, bundan dolayı diyetin arttırılması gerektiğini dile getirmiştir.³⁴² Müzeni (ö.264/878), haram ayda hata ile öldürme ve yaralama hadiselerinde diyetin üçte bir oranında arttırılacağını savunmuştur.³⁴³

Maverdi (ö.450/1058), Şafii mezhebinde diyet bahsini izah ettikten sonra hata ile öldürme suçunun cezasının hafif diyet olduğunu aktarmış ve üç durum dışında diyetin ağırlştırılamayacağını söylemiştir. Bu üç durum sırasıyla harem bölgesinde hata ile öldürme, öldürme fiilinin haram ayda gerçekleşmesi ve akrabanın³⁴⁴ öldürmesidir. Ona göre diyet sadece bu hallerde ağırlştırılır. Böylelikle Şafii hukuk doktrininde; kasıtlı öldürme, hatalı kast ile öldürme, harem bölgesinde hata ile öldürme, haram ayda hata ile öldürme ve akrabalık bağı bulunan kimseyi hata ile öldürme olaylarında ağır diyet hükümleri gerçekleşir.³⁴⁵

Maverdi, haram aylarda diyetin ağırlştırılması konusundaki ihtilafa yönelik değerlendirmesini şöyle dile getirmiştir: *“İmam Malik, İmam Nehai ve Şabi, İbn Mes'ud'dan gelen 'Hata ile öldürme diyeti beş farklı deve cins ve yaş grupları ile ödenir.' rivayetini delil getirmişlerdir. Buna göre zaman veya mekâna bağı hata ile öldürmelerde diyetin ağırlştırılamayacağını kabul etmişlerdir. Onlara göre zaman ve mekâna bağı diyet artırımı olsaydı ramazan ayında veya Medine hareminde işlenen suçlar için artırım gerçekleşirdi. Onlar, zina suçunun hükmünde zaman ve mekâna bağı herhangi bir ağırlştırma söz konusu olmadığını, öldürme fiilinin hükmünde de ağırlştırmanın söz konusu olamayacağını kabul ederler. Çünkü öldürme fiili, karşılığında bazen ölüm cezası olması açısından zina suçu gibidir. Diğer açıdan onlar;*

³⁴¹ Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, c. V., s. 296.

³⁴² Maverdi, *Havi'l Kebir*, c. XII., s. 216.

³⁴³ İsmail b. Yahya Ebu İbrahim el- Müzeni (ö.264), *Muhtasarı'l Müzeni*, Daru'l Marife, Beyrut, 1990, c. VIII., s. 350.

³⁴⁴ Burada kastedilen anne, kız kardeş gibi kendisiyle evlenilmesi ebediyen haram olan akrabadır. Bu kategorideki yakınlar **zû rahim mahrem** (muharrem) olarak adlandırılır. Bilgi için bk. Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbini (ö.977), *Muğni'l Muhtac ila Marifeti Meani Elfazi'l Minhac*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994, c. V., s. 297.

³⁴⁵ Maverdi, *Havi'l Kebir*, c. XII., s. 217.; Ahmed b. Muhammed el-Mehamili (ö.415), *el-Lübab fi'l Fıkhi's Şafii*, Daru'l Buhari, Medine, H.1416, c. I., s. 363.

diyetin üç durumdan her biri (harem bölgesinde, haram ayda, akraba öldürme) için ağırlaştırılması durumunda ağır diyetin katlanması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu durumda diyetin ağırlaştırılması geçersiz hale gelir. Onlara göre diyetin ağırlaştırılmasının geçersiz olmasının delili şudur; mallar canlar gibi garanti altındadır. Köleler de hürler gibi öldürülmeme konusunda garanti altındadır. Söz konusu üç durumda malların tazmin edilmesi veya kölenin öldürülmesi hükümlerinde herhangi bir ağırlaştırma olmadığı gibi hür kimsenin öldürüldüğü üç durumda diyet ağırlaştırılmaz.³⁴⁶

Şafii mezhebinin delillerini ve karşı görüşe yaptığı savunmayı Maverdi, şöyle aktarmıştır: “Bizim delillerimiz, Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Abbas’tan gelen rivayetlerdir. Hz. Ömer, harem bölgesinde, haram ayda ve akraba öldürme hadiselerinde her bir olay için diyeti üçte bir oranda arttırmıştır. Hz. Osman Mekke’de hata ile öldürülen kadın için diyet artırımı uygulamıştır. İbn Abbas haram ayda işlenen suç için diyeti dört bin dirhem arttırmıştır. Bu konuda icma bulunmaktadır. Hükümün hilafına davranmanın caiz olmadığı aktarılmıştır. Üç durum için diyetin ağırlaştırılacağına yönelik delil bulunmadığı iddiasına iki cevabımız mevcuttur. Onlar diyetin bu sebeplerden dolayı katlanarak ağırlaşacağını belirttiler ancak şibh-i amd öldürmelerde ağır diyeti kabul ettiler çünkü içerisinde hata bulunan öldürmelerde diyet ağırlaşıyor. Diğer cevabımız; var olan hükümün başka bir hükme nakledilmesi için herhangi bir sebebe bağlı olması gerekmektedir. Örneğin; Allah Resulünün namazda yanıldığı vaki olmuş, bu durumda yanılmanın karşılığı secdelerle giderilmiştir. Böylece üç durumun özelliği ve hürmeti sebebiyle öldürme hükmünün ağırlaştırılması caiz olur.”³⁴⁷

Şafii mezhebi bilginlerine göre diyetin ağırlaştırılmaması gerektiğini savunanların dile getirdiği delillerden biri olan haram aylarla ramazan ayını karşılaştırmak doğru değildir. Çünkü ramazan ayı, ibadetlerin varlığı ile özel kılınmış olup değerli hale gelmiştir.³⁴⁸ Ancak haram ayların özelliği içinde öldürme veya

³⁴⁶ Maverdi, *Havi'l Kebir*, c. XII., s. 217-218.

³⁴⁷ Maverdi, *Havi'l Kebir*, c. XII., s. 218.

³⁴⁸ Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Ali en-Nevevi el-Cavi el-Benteni (ö. 1316), *Nihayeti'z Zeyn fi İrşadi'l Mübtedi'in bi-şerhi Kurreti'l Ayn*, Daru'l Fiker, Beyrut, c. I., s. 343.

savaşma yasağı bulunmasıdır. Dolayısıyla diyetin haram aylarda ağırlaştırılıp ramazan ayında ağırlaştırılmaması gayet doğaldır.

Diyetin ağırlaştırılmaması gerektiğini savunanların öne sürdüğü delillerden diğeri akraba ile nesebin karşılaştırılmasıdır. Bu kıyaslama doğru değildir. Çünkü anne, kız kardeş gibi akrabanın hürmeti, nafaka ve miras konularına istinaden daha kuvvetli konumdadır. Öldürme ve zina cezalarının aralarında fark bulunmaktadır. Zina hükmünde kişileri gözeterek herhangi bir değişiklik söz konusu değilse zaman ve mekân açısından değişiklik söz konusu değildir. Ancak öldürme suçunda zaman ve mekân açısından farklı hükümler verilmesi normaldir. Ortaya konan karşı delillerden biri olan mallar ve köleler ile hürlerin canlarının kıyaslaması doğru değildir. Çünkü aralarında şöyle bir fark vardır: Kölenin canı ile malın hatalı veya kasıtlı öldürme sebebiyle borca konu olması zamanla ve mekânla değişmez. Ancak hür kişinin canı hakkında kasıtlı ve hatalı borçlanmada değişiklik söz konusu olabiliyorsa zaman ve mekân açısından da değişiklik ortaya çıkabilir.³⁴⁹

Şafii mezhebinin görüşü ile ilgili İbn Hacer, eserinde üçte bir diyet karşılığının dört bin dirhem olduğunu dile getirmiştir. Buna delil olarak Hz. Osman'ın haram ayda ve Mekke'de hata ile öldürme suçuna karşılık verdiği kararı aktarmıştır. İbn Abbas'ın bu konuda aynı görüşte olduğunu, haram aylarda işlenen suçlarda ağırlaştırılmış diyetin sabit olduğunu belirtmiştir. Ona göre Hz. Abbas, Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Abbas sünnete sarılmış ve haram ayda hata ile öldürme durumlarında ağırlaştırılmış diyetle hükmetmişlerdir.³⁵⁰

Hanbeli mezhebine göre kişi ihramlı olduğu halde harem bölgesinde ve haram ayda öldürülürse her bir unsur için ödenecek diyet üçte bir oranında arttırılır. Böylelikle tazmin edilecek diyet miktarı yirmi dört bin dirheme ulaşmış olur. Sadece haram ayda işlenen öldürme fiili için diyet üçte bir artar. Bu görüş Hz. Osman ve İbn

³⁴⁹ Maverdi, *Havi'l Kebir*, c. XII., s. 220.

³⁵⁰ Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalani (ö.852), *et-Tahlisü'l Hubeyr fi Tahriri Ehadisi'r Rafiyyi'l Kebir*, c. IV., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1989, s.97.

Abbas'ın görüşüdür. On iki bin dirhem olan tam diyet üzerine haram ay için dört bin dirhem yani tam diyetin üzerine üçte bir diyet artışı gereklidir.³⁵¹

1.3.1.2. Hanefi ve Maliki Mezheplerinin Görüşleri

İmam Malik haram aylarda öldürülen kimse için ödenecek diyetin ağırlaştırılmayacağı görüşündedir.³⁵² Cessas, haram aylarda gerçekleşen öldürme veya yaralama fiillerinde diyetin arttırılması konusunda selef ve farklı bölgelerdeki bilginlerin ihtilaf ettiklerini aktarmıştır. Ebu Hanife, İmam Muhammed (ö.189/805), İmam Züfer (ö.158/775), İbn Ebi Leyla (ö.83/702) ve İmam Malik gibi bilginlerin harem bölgesi ve haram ayda işlenen cinayetlerin diğer aylardaki gibi kısas ve diyeti gerektirdiğine dair görüş bildirdiklerini dile getirmiştir.³⁵³

Ebu Hanife haram aylarda işlenen suçlar için diyetin ağırlaştırılmayacağını belirtmiştir. İmam Malik ve Ebu Hanife'ye göre suçların işlenme zamanıyla ilgili naslar geneldir. Belli bir zamanda icra edilen eyleme farklı bir yaptırım uygulanacağını ileri sürmek, naslarda tahsis olduğunu iddia etmek anlamına gelmektedir. Her kim bu konuda tahsis olduğunu iddia ederse delil getirmesi gerekmektedir. Onlara göre haram ay ve harem bölgesinde öldürme sonucu ödenecek diyet hakkında ağırlaştırmanın olmadığı hususunda görüş birliği bulunmaktadır.³⁵⁴

Diyete ilave olmayacağı hakkında İbrahim Nehai (ö.96/714), Esved'den (ö.99/717) şu haberi rivayet etmiştir: “Kâbe’de bir adam yaralandı. Hz. Ömer bu konuda Hz. Ali’ye görüşünü sordu. Hz. Ali ‘O’nun diyeti devlet hazinesinden ödenmelidir.’ dedi ve diyet üzerine ilave meblağ gerekeceğine dair herhangi bir söz söylemedi. Hz. Ömer, Hz. Ali’nin görüşüne muhalif olmadı. Diyetin ağırlaşması hususunda ilave hüküm bildirmedi.” Bu haber, harem bölgesindeki cinayet ve yaralama ile ilgilidir. Böylece harem bölgesinde veya dışında işlenen suçlara ödenecek diyetin aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda haram aylar ile diğer aylar

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, (Halid er-Rubat- Seyyid Azet İyd), *El-Camiu li Ulumi'l İmam Ahmed*, c. XII., Daru'l Felah, 2009, s. 146.; İbn Kudame, *el-Kâfi*, c. IV., s. 15.

³⁵² Malik b. Enes b. Malik b. Amir el-Medeni (ö.179), *el-Müdevvene*, c. IV., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 558.

³⁵³ Cessas, *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., s. 296.

³⁵⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, c. IV., s. 201.

arasında da diyet konusunda fark yoktur. Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin görüşüne karşı çıkmadığına yönelik rivayet, haram aylarda veya diğer aylarda aynı diyetin gerekli olduğunu savunan bilginlerin delilidir. Ancak bir kısım âlimler diyete üçte bir oranında ilave edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.”³⁵⁵

Allah, hata ile öldürme durumlarında öldürülen kimsenin ailesine diyet ödenmesi gerektiğini bildirmiştir.³⁵⁶ Bu ayete göre diyet, herhangi bir farklılığa yer verilmeksizin genel bir ifadeyle zikredilmiştir. Böylece sadece takdir edilen diyetin ödenmesi gerekmektedir. Ayetin ifade ettiği umum, tahsis eden bir delil olmadığı sürece değiştirilemez. Usul kaidesi gereği tahsis edilmeyen bu ayetin umum üzere hamledilmesi gerekir. Bu sebeple diyet herhangi bir nedenden dolayı artırılmaz. Kıyas bakımından meseleye bakıldığında diyet, öldürme fiilinin bir yaptırımıdır. Kefarete uygulandığı gibi harem bölgesi veya haram ayda vuku bulan öldürme fiili için diyet ağırlaştırılmaz. Çünkü kefarete Allah hakkı, diyet ise kul hakkıdır. Harem bölgesi veya haram aya istinaden Allah hakkı olan kefaretin ağırlaştırılmaması sebebiyle kul hakkı olan diyetin ağırlaştırılmaması daha önceliklidir.³⁵⁷

C. HARAM AYLARDA SAVAŞ HUKUKU

1. İslam'da Savaş ve Nedenleri

Modern devletlerin hukuk doktrinine göre savaş, “iki tarafın menfaatleri doğrultusunda karşılıklı olarak birbirlerine taleplerini zorla kabul ettirmek amacıyla ve uluslararası hukukun öngördüğü sınırlar çerçevesinde devletlerarasında yapılan silahlı mücadele” şeklinde tanımlanır. İslam hukukuna göre savaş farklı bir zeminde değerlendirilir. Müslüman bilginler savaşı, “İslam ülkesinin veya Müslümanların emniyetini tehdit eden, Allah-u Teala'nın bütün insanlığın mutlak maslahatı için gönderdiği İslam dininin insanlara ulaşmasını engelleyen tüm güçlerle mücadele etmek” şeklinde tarif etmişlerdir. Bilginler, gösterilen tüm çabayı cihat terimiyle ifade

³⁵⁵ Cessas, *Ahkamu'l Kur'an*, c. II., s. 296.

³⁵⁶ en-Nisa, 4/92.

³⁵⁷ Ebu'l Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Baci (ö.474), *el-Münteka Şerhu'l Muvatta*, c. VII., Matbaatü's Saade, Mısır, 1332, s. 107.

ederek İslam'da savaş amacının diğer savaşların sömürü, istila, zulüm ve baskı gibi amaçlardan uzak olduğunu, Allah yolunda ve meşru amaçlar doğrultusunda olduğunu belirtmişlerdir.³⁵⁸

Kur'an'da "iki veya daha fazla topluluk arasında meydana gelen silahlı çatışma"³⁵⁹ anlamında harb ve kıtal terimleri bulunmaktadır.³⁶⁰ İslam'da savaş, dine ve Müslümanlara karşı düşmanca girişimleri ortadan kaldırma, sürekli barış için gerekli ortamı meydana getirme, bu ortamı bozmaya çalışanlara engel olma, gerektiğinde ceza verme ve sonuçta Müslümanların sahip olduğu temel hak ve hürriyetleri güvence altına alma gayesine yöneliktir. Kesinlikle yayılcılık amacıyla çıkar sağlama ve sömürme emeline yönelik değildir.³⁶¹

Kur'an'da savaşın meşru olabilmesi için bazı sebeplerin vuku bulması gerektiği haber verilmektedir. Nedenlerden birincisi zulme uğramaktır. "Saldırıya uğrayanlara zulme uğradıkları için savaşma izni verildi."³⁶² İkincisi, Müslümanlara karşı savaş ilan edilmesidir. "Size savaş açanlara karşı Allah için siz de savaşın, fakat haddi aşmayın!"³⁶³ Üçüncüsü, sözleşmeleri bozup Müslümanlara karşı saldırı düzenlemektir. "Barış sözleşmelerini bozan, peygamberi memleketinden sürüp çıkarmaya karar veren ve size ilk önce saldıran toplulukla savaşmayacak mısınız?"³⁶⁴

Hz. Peygamber "Düşmanla karşılaşmayı istemeyin; Allah'tan afiyet dileyin. Ancak düşmanla karşılaştığınızda sabredin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır." buyurmaktadır.³⁶⁵ Paylaştığımız ayet ve hadislere rağmen bazı batılı ilim adamları İslam'ın savaşa bakış açısını adaleti elde etmek ve haksızlığı gidermek şeklindeki esas amaç ve manasından soyutlamış, sürekli genişleme hedefi bulunan, bütün dünya İslam hâkimiyetine girene ve tüm insanlar Müslüman oluncaya kadar

³⁵⁸ Ahmet Yaman, "Savaş", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVI, s.189.

³⁵⁹ Sadi Ebu Habib, *el-Kamusu'l Fıkhiyye*, c. I., s. 84.

³⁶⁰ el-Maide 5/64.; el-Enfal 8/57.; Muhammed 47/4.; Kıtal kelimesi; el-Bakara 2/190-191, 193.; en-Nisa 4/74-76.; Et-Tevbe 9/12-13.

³⁶¹ Yaman, "Savaş", XXXVI, s.189-190.

³⁶² el-Hac 22/39.

³⁶³ el-Bakara 2/190.

³⁶⁴ et-Tevbe 9/13.

³⁶⁵ Müslim, "Cihad", 20.; Ebu Davud, "Cihad", 89.

devam etmesi gereken kutsal savaş olarak takdim ederler. Bunda tarih boyunca İslam’a karşı haçlı seferlerinin gerçekleştirilmesi, haçlı seferlerinin temelinde ise Müslümanların kendilerini zorla İslam’a sokacakları ya da öldürülecekleri algısı bulunmaktadır. Bu iddiaların aksine İslam dini her insana din ve vicdan hürriyeti hakkı tanımış, imanın zorla veya baskıyla yerleşmesini doğru bulmamıştır.³⁶⁶ İslam dini savaşı, kin ve nefrete sebep olduğundan dolayı tebliğ metodu olarak kabul etmemiştir.

İslam’ın savaşı sadece meşru hallerde kabul etmesi, İslam’da senenin dört ayında savaş yasağı bulunması ve bu ayların “haram” olarak isimlendirilmesi; bu dinin barış ortamının sağlanmasına yönelik gerekli önlemleri aldığının göstergesidir. Bu doğrultuda çalışmamızla ilişkili olarak haram aylarda savaş konusuna kısaca değineceğiz.

2. Haram Aylarda Savaş

2.1. Haram Aylarda Savaş Yasağının Tarihsel Süreci

Haram aylar hakkındaki hükmün ne zaman yürürlüğe girdiği ile ilgili farklı yorumlar vardır. İlk olarak Tevbe Suresi 36. ayetin bazı yorumlarında haram aylar hükmünü, yaratılışın ilk başlangıcında, Allah’ın gökleri ve yerleri yarattığı günde almıştır. Böylece yıl on iki aydır ve bu aylardan dördü “Eşhuru’l Hurum” yani haram aylar olarak isimlendirilmiştir. Çünkü recep, zilkade, zilhicce ve muharrem ayları saygındır. Allah katındaki yüceliğinden dolayı bu aylarda savaş yasaktır.³⁶⁷

Tazim edilmesi gereken bu mukaddes aylar hakkında diğer ana düşünce; Hz. İbrahim ile Hz. İsmail zamanından itibaren Araplar arasında yerleştiği, bilinen ve olabildiğince kurallarına uyulan bir olgu olduğudur. Bununla ilgili Zemahşeri (ö.538/1144), Allah’ın sabit ve gerekli kıldığı hükümlerinde veya Levh-i Mahfuz’da senenin dört ayının haram, dosdoğru dinin İbrahim ve İsmail peygamberlerin dini

³⁶⁶ el-Bakara 2/256.; Yunus 10/99.; el-Kehf 18/29.

³⁶⁷ Muhammed Ali Sabuni, *et-Tefsir’ul Vadihu’l Miyyesser*, el-Mektebetü’l Asriyye, 2020, Beyrut, s. 464-465.

olduğunu aktarmıştır. Ona göre Araplar, bu iki peygamberden miras aldıkları haram aylara hürmet ederek bu aylarda savaşmayı haram kabul etmişlerdir.³⁶⁸

Nesefi (ö.710/1310), haram ayların cahiliye Arapları tarafından yürürlüğe konulmuş bir uygulama olmadığını bilakis Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in zamanlarından beri süregelen hak dinde mevcut olan bir hüküm ve kanun olduğunu bildirmiştir. O, Arapların bu kanuna sımsıkı sarıldığını ve haram aylara tazim gösterip bu aylar içinde savaşmayı haram kabul ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Nesefi, Arapların nesi uygulamasını ihdas edene dek haram ayların saygınlığını muhafaza ettiklerini, nesi uygulaması ile dosdoğru dinin hükmünü değiştirdiklerini dile getirmiştir.³⁶⁹

2.2. Haram Aylarda Savaş Yasağı ve Nedenleri

İslam'da haram aylarda savaşmanın yasak oluşuna delil getirilen şu ayettir: “Sana haram ayda savaşma hakkında soruyorlar. Söyle ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır.”³⁷⁰ Haram aylarda savaş yasağının nedenleri hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır:

1- Hac ibadetinin ve hac mevsimi esnasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin güven içerisinde yapılmasını sağlamak amacıyla haram aylarda savaşmak yasaklanmıştır.³⁷¹

2- Savaş sürelerinin uzaması sonucu yorulan askerlerin haram aylarda savaşa ara vererek kendilerine zaman ayırmalarını sağlamak amacıyla haram aylarda savaşa ara verilmesi, bir nevi ateşkes ilan edilmesi istenmiştir.³⁷²

3- Savaşın maddi ve manevi olumsuz etkilerinin onarılması için haram aylarda savaş yasaklanmıştır.³⁷³

³⁶⁸ Zemahşeri (ö. 538/1144), *el-Keşşaf*, c. II., s. 269.

³⁶⁹ Nesefi, *Medarikü't Tenzil*, c. I., s. 678.

³⁷⁰ el-Bakara 2/217.

³⁷¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l Arab Gable'l İslam*, c. XVI., Daru's Sagi, Beyrut, 2001, s. 111-112.

³⁷² Muhammed Hayr Heykel, *el-Cihadu ve'l Kitalu fi's Siyaseti's Şer'iyye*, c. III., Daru'l Bayarak, 1996, s. 1513

³⁷³ Heykel, *a.g.e.*, c. III., s. 1514.

4- İnsanların birbirleriyle savaşmadan ve çatışma yapmadan beraber yaşamaya alıştıran kalıcı barışın sağlanması amacıyla haram aylarda savaşmaya ara vermeleri istenmiştir.³⁷⁴

5- İnsanların daha fazla ibadet etmeleri ve iyilik yapmaları için haram aylarda savaş yasağı bulunmaktadır.³⁷⁵

3. İslam Öncesi Haram Aylarda Savaş

İslam öncesi Araplar arasında haram aylara saygı göstermek ve bu aylarda savaştan kaçınmak yerleşmiş bir hükümdü. Hatta kişi babasının katilini görse bile haram aylara tazimden dolayı ona dokunmaz kan dökmeye yanaşmazdı.³⁷⁶ Arapların cumhuriyet döneminde dört ayı haram kabul ediyorlardı. Ancak kendilerine “el-Besl” denilen bir grup sayıyı arttırarak yılın sekiz ayını şiddetli bir şekilde savunarak haram saymışlardı.³⁷⁷ “el-Besl” kelimesi aslında bir grubun ismi değildir. Yıl içindeki ayları helal ve haram olarak ayırmaktan ibarettir.³⁷⁸

Beni Avf b. Lühey ile Beni Mürre b. Avf senenin içinde bulunan haram ay sayısının sekiz, Rabia ve Mudar kabileleri ise haram ay sayısının dört olduğunu kabul ediyorlardı.³⁷⁹ Recep ayı hakkında Rabia kabilesi; recep ayının şaban ile şevval ayları arasında, Mudar kabilesi; cemaziyel- ahir ile şaban ayları arasında olduğunu savunuyordu.³⁸⁰

Haram ayların sayısı veya yıl içindeki yeri hakkında oluşan ihtilaflar, İslam öncesi Arap toplumunda haram aylar bilincinin var olduğuna delildir. Aynı şekilde haram aylar içinde yapılan savaşların cahiliye döneminde “fıcar savaşları” olarak isimlendirilmesi ilgi çekicidir. Bu aşamada fıcar savaşları hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

³⁷⁴ Heykel, *a.g.e.*, c. III., s. 1514.

³⁷⁵ Razi, *Mefatihü'l Ğayb*, c. XVI., s. 42.

³⁷⁶ İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, c. IV., s. 151.

³⁷⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IV., s. 148.

³⁷⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. II., Daru İhya'i t-Türas, Beyrut, 1988, s. 259.

³⁷⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II., s. 259.

³⁸⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II., s. 260.

3.1. Ficar Savaşları

Sözlükte “haramlara günahlara dalmak, haktan ayrılmak, azgınlık etmek, asi olmak” anlamlara gelen f-c-r kökünden türetilen³⁸¹ “ficar” kelimesi, terim olarak cahiliye döneminde Araplar arasında haram aylar içinde meydana gelen şiddetli savaflara verilen isimdir.³⁸² Araplar haram aylarda gerçekleşen bu savaflar hakkında “Haktan ayrıldık.” manasında “قد فجرنا” cümlesini kullandıkları için söz konusu savaflar “Eyyamü’l Ficar” olarak isimlendirilmiştir.³⁸³

Ficar savafları, tarih boyunca meydana gelme sebeplerine ve savaflın taraflarına göre dikkate alınmış ve “birinci grup ficâr savafları” ile “ikinci grup ficâr savafları” şeklinde isimlendirilmiştir.³⁸⁴ Birinci grup ficar savafları üç savaftan meydana gelmiştir. İlk savafl, Kinane ve Hevazin kabileleri arasında Ukaz panayırında büyüklük taslayan Bedr b. Maş’er el-Ğıfari isimli adam sebebiyle, ikinci savafl Kureyş ve Kinane ile Beni Amir arasında bir kadına yapılan taciz sebebiyle, üçüncü savafl ise yine Kinane ve Hevazin kabileleri arasında bir adamın alacağı yüzünden gerçekleşmiştir. İkinci grup ficar savafları, Kureyş kabilesi ve Kinane ile Hevazin kabileleri arasında gerçekleşen farklı sebeplere bağılı Nahle, Şemta, Ablâ’, Ukaz ve Hurayra çatışmalarından oluşmaktadır.³⁸⁵

3.2. Nesi Uygulaması

Haram aylarla ilgili cahiliye döneminde mevcut olan uygulamalardan biri de nesidir. Nesi, kameri takvimi şemsi takvime dönüştürüp ikisini eşitlemek, haram ayı diğeri aylarla değıştirmek ve ayın haramlığını ertelemek manalarında kullanılmıştır.³⁸⁶ İlk kez nesi uygulayan kimse ile ilgili farklı bilgiler bulunmakla birlikte Arapların nesi uygulamasını İslam’dan yaklaşık iki yüz yıl önce Yahudilerden aldıkları dile

³⁸¹ Ebu Habib Sadi, *el-Kamusu’l Fıkhiyye*, c. I., s. 35. 286.

³⁸² İbn Manzur, *Lisanü’l Arab*, c. V., s.48.

³⁸³ İbn Manzur, *a.g.e.*, c. V., s.48.

³⁸⁴ Veli Kayhan, “Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar”, Erciyes Ü. İlahiyat Fak. Dergisi Bilimname, s.y. 27, Şubat 2014, s. 51.

³⁸⁵ Veli Kayhan, “Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar”, 52-54.

³⁸⁶ Fayda, “Nesi”, XXXII, s. 578.

getirilmiştir.³⁸⁷ Başka bir görüşe göre Araplar nesi uygulamasına İslam'dan dört yüz ila dört yüz elli yıl önce başlamışlardır.³⁸⁸ Nesi; Çin, Moğol, Tibet gibi ay takvimini kullanan eski medeniyetlerde yaygın olan bir uygulamadır.³⁸⁹

Cahiliye döneminde yaygınlaşan nesi uygulama ile ilgili terimlerden biri Kalemme kelimesidir. Kalemme, Kinaneoğullarından olup cahiliye döneminde ayları yerinden geciktiren, ayların yerlerini değiştiren kimseye verilen isimdir. Bu kişi, Ebu Sümame künyesiyle bilinen Cünade b. Ümeyye'dir. Bu şahıs cemre-i akabe yani büyük şeytan taşlama gününde insanlara şöyle haykırırdı: "Allah'ım, ben ayları yerlerinden değiştirip konumlandıran kişi, nasiyim! Ne ayıplanan ne de müsamaha gösterilen bir kimseyim. Allah'ım, muhakkak ben iki safer ayından birini helal kıldım ve diğer safer ayını haram kıldım."³⁹⁰ Böylelikle cahiliye döneminde insanlar isteklerine göre yıl içindeki ayların yerlerini değiştiriyorlardı.

Nesi hakkında Kur'an'da Allah "Haram ayları tehir etmek ve değiştirmek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir. Bununla inkâr edenler saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirerek böylece Allah'ın haram kıldığını helal kabul etmek için haram ayı bir yıl helal, bir yıl haram sayıyorlar. Onların bu çirkin işleri, kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah inkâr eden toplumu doğru yola iletmez." buyurmuştur.³⁹¹ Allah Resulü veda hutbesinde ayete uygun olarak dört haram ayı belirlemiştir. Böylece kameri aylar ile şemsi aylar mutabık olduğundan nesi uygulamasını ilga ederek zamanı aslına döndürmüştür. Hz. Peygamber hayatının son üç ayı hariç nesi uygulanan eski usul takvime göre yaşamıştır.³⁹²

³⁸⁷ Şihabuddin Muhammed b. Abdullah el-Alusi, *Ruhu'l Meani fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve's Seb'il Mesani*, c. I., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, H.1415, s. 502-503.; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. I., 456.; Fayda, "Nesi", XXXII, s. 578.; Muhammed Hamidullah, "Hicrî Takvim ve Tarihî Arka Planı", (çev. Kasım Şulul), Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi 2000, c. 9, s.y. 9, s. 672.;

³⁸⁸ Muhammed Hamidullah, "Hicrî Takvim ve Tarihî Arka Planı", c. 9, s.y. 9, s. 672-673.

³⁸⁹ Fayda, "Nesi", XXXII., s. 578.

³⁹⁰ İbn Kesir, c. IV., s. 151.; Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Hüseyni ez-Zebidi (ö.1205), *Tacu'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, c. XVI., Daru'l Hidaye, s. 397.

³⁹¹ et-Tevbe 9/37.

³⁹² Muhammed Hamidullah, "Hicri Takvim ve Tarihi Arka Plan", Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Yay., 2000, s.y. 9., c. IX., s. 671-672.

3.2.1. Nesi Uygulama Sebepleri ve Çeşitleri

Nesi yapmanın en temel sebeplerinden biri Mekkelilerin hac mevsimini her yıl aynı mevsime yani bahar aylarına tesadüf etmesini istemeleridir.³⁹³ Diğer sebep; Araplar harp, saldırı ve yağmalama kültürünün yerleştiği bir topluluktu. Savaşların devam ederken haram ayların gelmesi sonucu savaşı terk etmek ve ara vermek onlara zor geliyordu. Bu şekilde haram ayları helal kılarak savaşa devam ediyorlardı ve haram ay yerine savaşmadıkları başka bir ayı haram ilan ediyorlardı. Hatta haram ayların haram olma özelliğini bir kenara bırakıp senenin ayları arasında dörde sadık kalarak herhangi bir dört ayı haram aylar olarak belirliyorlardı.³⁹⁴

Cahiliye döneminde nesi uygulaması, her yıl tekrarlanan, iki yılda veya üç yılda bir, düzensiz aralıklarla, ayların yerlerini değiştirerek veya haram ayın helal kılınması suretiyle gerçekleştirilmiştir.³⁹⁵ Başka bir görüşe göre nesi, her otuz yılda bir on kez uygulanmıştır.³⁹⁶

4. İslam'da Haram Aylarda Savaş

Hiz. İbrahim ve Hiz. İsmail döneminden beri Araplar arasında yerleşen haram aylarda savaş yasağı İslam dini ile devam etmiştir. Savaş yasağının devam ettiğine dair delillerden ilki; Bakara Suresi 217. ayetidir. Bu ayet ile ilgili Alusi (ö.1270/1854), eserinde haram aylarda savaşmanın günah ve zulüm açısından çok büyük olduğunu izah etmiştir. Ona göre cürüm haram aylarda savaşmaktır. Ayetin nüzul sebebi olan Allah resulünün haram aylarda savaşı helal kıldığına yönelik müşriklerin iddiası, batıl geçersiz bir iddiadır. Bilinçli olmayan tamamen hatalı bir içtihat sonucunda Abdullah b. Cahş seriyyesi haram ayda çatışmaya girmiş bu ise affedilmiştir.³⁹⁷

³⁹³ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Beyan yay., İstanbul, 2007, s. 45.

³⁹⁴ Nesefi, *Medarikü't Tenzil*, c. I., s. 679.

³⁹⁵ Fayda, "Nesi", XXXII, s. 578-579.

³⁹⁶ Muhammed Hamidullah, "Hicri Takvim ve Tarihi Arka Plan", Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Yay., 2000, s.y. 9., c. IX., s. 675.

³⁹⁷ Şihabuddin Muhammed b. Abdullah el-Alusi, *Ruhu'l Meani fî Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve's Seb'il Mesani*, c. I., Daru'l Küttübi'l İlmiyye, Beyrut, H.1415, s. 502-503.

İkinci delil; Bakara 194. ayetidir. Nüzul sebebi hakkında şu hadise aktarılmıştır: “Müşrikler, Allah Resulüne ‘Sen haram aylarda savaşı yasakladın mı?’ diye sorduklarında, Hz. Peygamber ‘Evet’ diyerek cevaplamıştır.” Bu soruyla müşrikler mevcut kanunun değişmesini ve böylece Müslümanlarla savaşmayı kendilerince meşru hale getirmeyi istemişlerdir.³⁹⁸ Eğer size karşı savaşılırsa siz de onlarla savaşın manası bulunan ayette Allah, Müslümanlara haddi aşmamalarını bildirmiştir.

Aynı şekilde Maide Suresi 2. ayet ile Tevbe Suresi 36. ayeti İslam’da haram aylarda savaş yasağının devam ettiğine birer delildir. Önceki sayfalarda belirttiğimiz üzere bu ayetlerin yorumlarında müfessirler haram aylarda savaşmanın yasak olduğuna yönelik görüşleri bulunmaktadır. Bu ayetlerle ilgili Kurtubi, haram aylarda savaşmanın ve her türlü çatışmanın helal olmadığını,³⁹⁹ İbn Kesir ise haram aylarda savaşı başlatmanın haram olduğunu aktarmıştır.⁴⁰⁰ Ali b. Ebi Talha (ö.143/760), İbn Abbas’tan aynı şekilde ayette “Savaşı helal görmeyin.” manası bulunduğunu söylemiştir. Mukatil b. Hayyan (ö.150/767) ve İbn Cerir (ö.310/923) ayetle ilgili aynı görüştedir.⁴⁰¹

5. Haram Aylarda Savaş Yasağının Neshi Meselesi

Haram aylara ait savaş yasağı hükmünün kaldırılıp kaldırılmadığı konusu ihtilaflıdır. Bilginlerin çoğunluğu savaş yasağı hükmünün kaldırıldığını kabul ederken bir kısım bilgin yasağın devam ettiğini savunmuştur. Bu kısımda görüşlerin delillerini kısaca aktarmaya çalışacağız.

5.1. Savaş Yasağının Kaldırıldığını Kabul Edenler ve Delilleri

Haram aylarda savaş yasağının neshedildiğini dört mezhep imamı dâhil olmak üzere cumhur bilginler kabul etmiştir.⁴⁰² İbn Kayyım (ö.751/1350), haram aylarda düşman tarafından başlatılan savaşa Müslümanların karşılık vermesi konusunda ihtilaf

³⁹⁸ Cessas, *Ahkamü’l Kur’an*, c. I., s. 325.

³⁹⁹ Kurtubi, *el-Cami li Ahkam’il Kur’an*, c. VI., Daru’l Kütübi’l Mısriyye, Kahire, 1964, s. 39.

⁴⁰⁰ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II., s. 9.

⁴⁰¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II., s. 9.

⁴⁰² Heykel, *a.g.e.*, s. 1514.

olmadığını, ihtilafın haram aylarda savaşı başlatma hususunda olduğunu aktarmıştır.⁴⁰³

5.1.1. Kur'an'dan Deliller

Haram aylarda savaş yasağının mensuh olduğu konusunda bilginlerin dayandığı deliller farklılık arz etmektedir. Deliller üzerinde görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı bilginler Tevbe Suresi 36. ayetinde geçen “Topyekûn müşriklerle savaşın!” ifadesiyle savaş yasağının kaldırıldığını kabul etmektedir. Onlara göre Allah, zaman kayıtlamaksızın müşriklerle savaşmayı emretmiştir ve zahiren bu ifade haram aylarda savaşmanın mübah olduğuna delalet etmektedir.⁴⁰⁴

Diğer delil Tevbe Suresi 5. ayetindeki “Nerede bulursanız müşrikleri öldürün!” ifadesidir. İmam Serahsi (ö.483/1090), ayette geçen tabirle, müşrikleri tüm zaman ve mekânlarda öldürmenin mübah hükmünde olduğunu kabul etmiştir.⁴⁰⁵

Alusi, ayette haram aylar ifadesinden müşriklere tanınan seyahat özgürlüğü sözleşmesinde belirtilen muayyen ayların kastedildiğini dile getirmiştir. Her senenin içinde bulunan haram aylar kastedilmemiştir. Ona göre; barış süresi içinde bulunan dört ay sona erince müşriklerin tüm zaman ve mekânlarda öldürülmesi emredilmiştir.⁴⁰⁶

Cessas, Tevbe Suresi 29. ayetinde ifade edilen “Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın!” emrinin haram aylarda savaş yasağı hükmünden sonra indirildiğini söylemiştir. Ona göre “savaşın” emri belirli bir zamanı kapsamadan umum ifade etmektedir. Böylece emir, haram ayların içinde bulunduğu tüm zamanları

⁴⁰³ Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751), *Zadu'l Mead fi Hedyi Hayri'l İbad*, c. III., Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1994, s. 301.

⁴⁰⁴ İbn Kesir, c. IV., s. 149.; İbnu'l Arabi, *Ahkamu'l Kur'an*, c. I., s. 206.; Alusi, c. V., s. 284.

⁴⁰⁵ Muhammed b. Ahmed es- Serahsi (ö.483), *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, eş-Şirketü's Şarkiiyye li'l İlanat, c. I., Kahire, 1971, s. 93.

⁴⁰⁶ Alusi, *a.g.e.*, c. I., s. 503.

kapsar. Umum olan nass, mutlak savaşma emrini içerir ve haram aylardaki hass nassı nesheder.⁴⁰⁷ Bu vb. savaşma emrini içeren ayetler⁴⁰⁸ umum (genellik) kapsamındadır.

Bilginlerin çoğunluğu haram aylarda savaş yasağının kaldırıldığına dair bu ayetleri delil getirmişlerdir. Bu delillerin yanında Hz. Peygamber'in hayatından görüşlerini destekleyici örnekleri aktarmışlardır.

5.1.2. Sünnetten Deliller

Bilginlerin çoğunluğu savaş yasağının kaldırılmasıyla ilgili haram aylarda vuku bulan birçok gazveyi zikretmiştir. Onlara göre İbn Cahş seriyyesinden sonra haram aylarda yapılan askerî harekâtların tümü savaş yasağının kaldırıldığına delildir.⁴⁰⁹

İmam Taberi eserinde, Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyyeleri, bizzat bulunduğu gazveleri kısaca özetledikten sonra cumhur âlimlerin görüşünü tercih ederek Nebi (s.a.v) haram aylarda müşriklerle savaştığını ve savaş yasağının kaldırıldığını söylemiştir.⁴¹⁰

Huneyn ve Taif gazaları, Allah Resulünün Ebu Amir'i zilkade ayında askerî harekât için görevlendirmesi ve Rıdvan Biati gibi hadiseler savaş yasağının kaldırıldığına delildir. Eğer haram aylarda savaş yasağı devam ediyor olsa Hz. Peygamber bu uygulamalardan uzak dururdu.⁴¹¹

Öte yandan Allah Resulünün vefatından sonra sahabe, fetih ve cihat hareketlerine devam etmişlerdir. Sahabenin haram aylarda askeri faaliyetleri durdurduğuna yönelik herhangi bir kayıt veya rivayet bulunmamaktadır. Söz konusu durum, haram aylarda savaş yasağının kaldırıldığına ve sahabe arasında bu konuda icma oluştuğuna bir delildir.⁴¹²

⁴⁰⁷ Cessas, *Ahkamu'l Kur'an*, c. I., s. 390.

⁴⁰⁸ el-Bakara 2/191.; et-Tevbe 9/5. 29. 36. 41.

⁴⁰⁹ Heykel, *a.g.e.*, s. 1516.

⁴¹⁰ Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Galib et- Taberi (ö.310), *Camiu'l Beyan fi Te'vili'l Kur'an*, c. IV., (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'l Risale, 2000. s. 314.

⁴¹¹ İbnu'l Arabi, *Ahkamu'l Kur'an*, c. I., s. 206.; Muhammed Ali Sabuni, *Ravaiu'l Beyan Tefsiru Ayati'l Ahkam*, c. I., Mektebetü'l Gazali, Beyrut, 1980, s. 264.

⁴¹² İbn Receb el-Hanbeli, *Letaifu'l Mearif*, s. 116-117.

5.2. Savaş Yasağının Devam Ettiğini Savunanlar ve Delilleri

Seleften bazı âlimler haram aylardaki savaş yasağının son vakte kadar devam edeceğinin dile getirmişlerdir. Ata b. Ebi Rebah Bakara Suresi 217. ayetteki hükmün kaldırılmadığını ve bunun üzerine yemin ederek kanunun devam ettiği görüşünü savundu. İbn Cerir bu konuda “Ata, haram aylarda sadece savunma savaşı dışında savaşların helal olmadığı konusunda bana yemin etti.” demiştir.⁴¹³

5.2.1. Kur'an'dan Deliller

Kur'an'da haram aylarla ilgili ayetler savaş yasağının devam ettiğine bir işaretir.⁴¹⁴ Yasağın devam ettiğini destekleyen durum, haram ayların bahsedildiği Tevbe Suresi savaş konusu hakkında hicretin 9. yılında indirilen son sure olmasıdır.⁴¹⁵

Kurtubi, “Ata, haram aylarda savaş yasağı ile ilgili ayetin muhkem olduğunu, hükmünün kaldırıldığına dair kabul edilebilir bir delil olmadığını ve haram aylarda savaşmanın caiz olmadığını söyleyerek yemin etti.” demiştir. Çünkü Bakara Suresi 217. ayetinden sonra gelen ve cumhur bilginlerin nesh için delil getirdiği tüm ayetler amm lafızlardır ve genellik içerir. Yani zamanın tümü için geçerli olan genellik içerir. Bakara Suresi 217. ayet ise hasstır. İttifakla amm hassı nesh edemez. Ebu Zübeyr (ö.126/743-44), Cabir'den (ö.78/697) rivayet ederek “Allah Resulü savaş açılmadığı sürece haram aylarda savaşmamıştır.” demiştir.⁴¹⁶

Haram aylarda savaş yasağının olduğuna delil getirilen ayetlerle ilgili yapılan yorumları önceki sayfalarda paylaşmıştık. Kur'an'ın haram aylarla ilgili bildirdiği ayetlerin tümü yasağın devam ettiğini savunanlar için delil teşkil etmektedir.

5.2.3. Sünnetten Deliller

Ahmed b. Hanbel'in eserinde zikrettiği; “Allah Resulü haram ayda ancak kendisine savaş açıldığında savaşırdı. Eğer haram ay gelirse ay çıkana kadar

⁴¹³ Sabuni, *a.g.e.*, c. I., s. 263-264.

⁴¹⁴ El-Bakara 2/194. 217.; el-Maide 5/2.; et-Tevbe 9/36.

⁴¹⁵ Heykel, *a.g.e.*, s. 1511.

⁴¹⁶ Kurtubi, *el-Cami li Ahkami'l Kur'an*, c. III., s. 43-44.

beklerdi.”⁴¹⁷ manasındaki rivayet, yasağın devam ettiğine dair sünnetten getirilen delillerden biridir. Hadisin şerhinde haram aylarda yapılan savaşların savunma ve düşmanı defetme amacı taşıdığı aktarılmış, Allah Resulünün savunma savaşı dışında hiçbir zaman düşmana haram aylarda hücum etmediği bildirilmiştir.⁴¹⁸

Hadise göre, Allah Resulü savaşmanın helal olduğu zamanda savaşa başlar, süreç içinde haram aylar geldiğinde savaşı durdurur, akabinde helal ay geldiğinde savaşa devam ederdi. Burada savaşı durdurmanın anlamı, savunma savaşı veya haddi aşan düşmanı kovalama gibi bir aksiyonun olmadığı zamanlarda süreci doğal hale bırakma durumudur.⁴¹⁹

Ayrıca Tâif’i kuşatma altına alan Allah Resulü, haram ayların yaklaşması ve diğer sebeplerden dolayı yaklaşık bir ay sonra kuşatmayı iptal ederek ganimetlerin toplandığı mevkii olan Ci’râne’ye gelmesi,⁴²⁰ haram aylarda savaş yasağı hükmünün devam ettiğini savunanlar için delildir.

Hiz. Peygamber’in veda hutbesinde şöyle buyurduğu aktarılmıştır: “Zaman, göklerin ve yerin yaratıldığı günkü haline dönmüştür. Yıl, on iki aydır. Aylardan dördü haramdır; üçü art arda olan zilkade, zilhicce, muharrem ve Mudar kabilesinin kabul ettiği, cumada ile şaban ayları arasındaki Recep aylarıdır.”⁴²¹

İbn Kesir, Tevbe Suresi 36. ayetiyle veda hutbesindeki ifadeleri ilişkilendirir. Ona göre veda hutbesindeki ifadeler ayeti destekler. Çünkü ayet ve hadiste haram aylar kesin ve net şekilde belirlenmiştir. Hadis, selef bilginlerin savunduğu haram aylarda savaş yasağının devam ettiği görüşünü destekler.⁴²² Ayrıca veda hutbesi hicretin 10. yılında, peygamberliğin ve dini hükümlerin yürürlüğe koyulduğu son dönemde

⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hadis no: 14583., c. XXII., s. 438.

⁴¹⁸ Heykel, *a.g.e.*, s. 1512.

⁴¹⁹ Heykel, *a.g.e.*, s. 1512.

⁴²⁰ Muhammed Hamidullah, “Huneyn Gazvesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), XVIII, s. 377.

⁴²¹ Buhari, “Tefsir”, 143.

⁴²² İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'an'il Azim*, c. II., s. 9.

gerçekleşmiştir. ⁴²³ Tüm bunlar haram aylarda savaş yasağı hakkında şeriattaki nasslarda bulunan delillerdir.

5.3. Çağdaş Bilginlerin Savaş Yasağının Neshine Yönelik Görüşleri

Haram aylarda savaş yasağının devam ettiği görüşü son dönem bilginler tarafından kabul edilmiştir. Bu konuda çağdaş İslam hukukçuları farklı sebepler ortaya koymuşlardır: Muhammed Ebu Zehra (ö.1974), hükmün bizzat Kur'an nassıyla sabit olduğunu, haram aylarda savaşmanın ancak meşru savunma ve zaruret durumunda caiz olduğunu ve savaş başlatmanın haram olduğunu aktarmıştır. Haram ayların hac ve umre gibi ibadetlerin gerçekleştirildiği, bu ibadetlerin cihat ihtiva ettiğini söyledikten sonra savaş yasağı hükmünün devam ettiğini savunmuştur. Ona göre haram aylarda savaş yasağını kaldıran bir delil bulunmamaktadır. Bu yasak Kur'an'ın en son indirilen surelerinden olan Tevbe suresinde sabit olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber Veda Haccında haram ayların saygınlığını teyit etmiş ve savaş yasağını vurgulamıştır. ⁴²⁴

Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö.1878/1942), haram aylar manasının Allah yolunda farz olan cihadın yasaklanması olmadığını, bilakis Allah'ın emirlerini ve dini korumak için cihadı vazife bilmek olduğunu savunmuştur. Ona göre, haksız savaş her zamanda özellikle de haram aylarda daha ziyade haramdır. Kanun tanımayan müşriklere karşı Allah yolunda savaşmak, belirli bir mekân ve zamanla kayıtlı değildir. Ne zaman ve hangi ayda olursa olsun terk etmek veya ertelemek caiz değildir. Terkedilmesi veya ertelenmesi durumunda büyük tehlike ve nefisler için zulüm bulunmaktadır. O halde zulümden korunmak haram aylara hürmetsizlik değil aksine hürmetin ta kendisidir. ⁴²⁵

Haram aylar içinde savaş yasağının devam ettiği görüşünde olan Mısırlı bilgin Zürkani (ö.1948); haram aylarda savaş yasağının kalktığına delil getirilen Tevbe Suresi 36. ayetin şahıslar, Tevbe Suresi 5. Ayetin ise mekânlar açısından genellik ifade ettiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla savaş yasağının delili olan Bakara Suresi 217.

⁴²³ Bünyamin Erul, “Veda Hutbesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XXXXII, s. 591.; Heykel, *a.g.e.*, s. 1511.

⁴²⁴ Muhammed Ebu Zehra, *el-Alakatü'd Devliyye fi'l İslam*, Daru'l Fiker, Kahire, 1995, s. 114-116.

⁴²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III., Türkiye Yazma Eserle Kurumu Bşk. yay., İstanbul, 2022, s. 364-365.

Ayeti ile Tevbe Suresi ayetleri arasında tearuz ve nesh bulunmadığını kabul etmiştir. Zürkani'ye göre şahıs ve mekânları kapsayan hüküm, zamanı kapsamadığından dolayı savaş, haram ayların dışında kalan diğer aylarda gerçekleşmelidir. Bu durum, haram aylarda savaş yasağının devam ettiğini destekler. Haram aylarda savaş ancak çok daha büyük fitnenin oluşması halinde caiz olur. Nitekim Bakara 217 ayetinin devamı bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.⁴²⁶

Haram aylarda savaşın haram olduğu görüşündeki çağdaş bilginler arasında Ali Hasan El-Ariz, Seyyid Sabık (ö.2000), İzzet Derveze (ö.1984), Muhammed Hamza (ö.1972) gibi isimler mevcuttur. Bu bilginlerin konu hakkındaki ortak düşünceleri şöyledir: Haremin hürmeti ile alakalı hükmün devam ettiği gibi haram ayların hürmeti ile ilgili hükümler de aynı şekilde devam etmektedir. Bu görüşü, Veda Haccı sırasında Hz. Peygamber'in Harem ve haram ayların saygınlığına yaptığı vurgu desteklemektedir. Haram aylarda Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği bazı askerî harekâtlar müşriklerin saldırı ve tehditlerini ortadan kaldırmak içindir. Savaşların bazıları haram aylardan önce başlayıp bu aylarda devam eden savaşlardır. Ayrıca haram aylarda savaş yasağına dair indirilen ayetlerde saldırı ve tehdit olmadığı müddetçe savaşılması bildirilmektedir. Bu hususi ayetlerle, müşriklerle her vakit ve mekânda savaşılmasını emreden ayetler arasında bir tearuz ile çatışma söz konusu değildir. Dolayısıyla nesh iddiası geçersiz konumdur.⁴²⁷

Muhammed Hayr Heykel meseleyi metodolojik bakış açısıyla izah etmiştir. O, Tüm zamanlarda savaşın meşru olduğunu bildiren ayetlerin "zahir"; haram aylarda savaşın haram olduğunu belirten ayet sarih nass olduğunu savunmuştur. "Zahir" ile "nass" tearuz ettiğinde "nass" tercih edilmelidir. Söz konusu usul kaidesine göre haram aylarda savaş yasağı kaldırılmamıştır. Ona göre yıl içinde tüm aylarda savaşların yapılması yönündeki ayetler ile haram aylarda savaşmanın haram olduğunu belirten ayet arasında nesh değil tahsis bulunmaktadır. Dolayısıyla haram aylarda savaş yasaklayan ayetler tahsis edici konumdur. Böylelikle her iki delille amel

⁴²⁶ Muhammed Abdülazim ez-Zürkani, *Menahilü'l İrfan fî Ulumi'l Kur'an*, c. II., Mısır, 3. bs., b.y.y., s. 260.

⁴²⁷ Algül, "Haram Aylar", XVI, s. 106.

edilmektedir. Sonuçta hem nesh edildiği savunmasına yer kalmamakta hem de ortaya konulan delillerin cemedilmesi sağlanmaktadır.⁴²⁸

Ahmet Yaman; Kur'an'ın haram aylar hakkında ısrarla vurgu yaptığını, Allah Resulünün vefat etmeden yaklaşık üç ay kadar önce Veda Haccında haram aylar hakkında açık ve net atıfta bulunduğunu belirtmiştir. Bu sebeple haram aylar kurallarının toplumsal bilinçte benimseyenler açısından halen geçerli olduğunu söylemiştir. Fakat haram ay bilincine tarih boyunca hiç sahip olmamış, haram aylarla hiç tanışma fırsatı olmamış veya haram ayları unutmuş topluluklar için anlam ifade etmeyeceğini ifade etmiştir. Bu hususta toplumların içinde bulunduğu toplu durumun daha çok belirleyici olduğu düşüncesini dile getirmiştir.⁴²⁹

⁴²⁸ Muhammed Heykel, *a.g.e.*, s. 1524-1525

⁴²⁹ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan yay., İstanbul, 1998, s. 84

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Allah Teâla'nın gökleri ve yeri yarattığı ilk zamandan beri var olan haram aylar, insan için değerlendirilmesi gereken kutsal zaman dilimleridir. Hayatın tüm alanlarında ihtiyaç duyulan değerleri elde etmede haram aylar bilincinin katkı sunduğu söylenebilir.

Haram aylar, yaratılış amacı Allah'a ibadet etmek olan insanın yıl boyunca içinde bulunduğu gafletten kurtulmasına vesiledir. Nefsi terbiye etme özelliği bulunan nafil oruçlar haram aylarda tutulabilir. Paylaşma ve dayanışmayı esas alan kurban, mahşer gününü andıran hac gibi İslam'ın temel ibadetleri ise haram aylarda gerçekleştirilmektedir. Yapılan ibadetlere diğer zamanlara kıyasla daha fazla sevap verilmesi haram ayların kişinin ibadet bilincinin gelişmesine sebep olacağı aşikârdır. Aynı şekilde haram aylarda günahların daha fazla yazılması bireyi günah işlemekten alıkoymasına yardımcı olmaktadır. Yılın üçte birini kapsayan haram aylarda kazanılan ibadet alışkanlığının senenin tamamına yayılması haram ayların sebep olduğu kazanımlardan biridir. Ayrıca bazı mübarek gün ve gecelerin haram aylar bünyesinde olması, kişinin kulluk şuuruna olumlu yönde etki etmektedir.

İnsan, imtihan gereği iyiliği veya kötülüğü tercih edebilme özgürlüğüne sahiptir. İnsanda kendi istek ve arzularını yerine getirmek için bazen diğer insanlara zulmetme veya kötülük yapma potansiyeli mevcuttur. Kısaca insan zulüm, haksızlık, kötülük, haram ve kötü alışkanlıklarla yaratılış gayesine aykırı davranabilen bir varlıktır. Bu olumsuz durumu asgari seviyeye indirmede haram aylar katkı sunmaktadır. Haram aylar insanların zulüm, kötülük ve haramlardan kaçınmalarına, zararlı fiilleri terk etme alışkanlığı kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Açıkça haram aylarda zulüm yasaklanarak insanların bu aylara saygı göstermeleri emredilmektedir. Böylelikle mümin birey haram ve diğer aylarda tüm dünyevi ilişkilerinde zulmetmemeyi, günah yüklenerek kendine ve insanlara haksızlık etmemeyi şiar edinmelidir.

Saygı, tazim, hürmet ve değer atfedilen zaman dilimlerinden biri haram aylardır. Haram ayların bu özelliği insanların birbirlerine gösterdikleri saygının tüm vakitlerde yerleşmesine sebeptir. Çünkü insanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükredemeyeceği düsturu doğrultusunda Allah'ın saygın kıldığı zamana hürmet etmeyen de insanlara saygı göstermesi beklenemez. Bilakis eğer insan Allah'ın değerli kıldığına tazim gösterirse insana hürmet etmesi öncelikli olacaktır.

Allah insanı saygın bir varlık olarak yaratmıştır. İnsanın canı, kanı, malı dokunulmazdır. Haksız bir şekilde kimsenin şeref ve haysiyetine dil uzatılamaz. İnsan, temel hak ve hürriyetlerden yoksun bırakılamaz. Evrensel ölçekte bireyin ve toplumların maddi-manevi varlıkları haksız yere yok edilemez. Haram aylar bilinci bu kuralların yerleşmesine katkı sağlamaktadır. Zamana müteallik yaşayan insanın haram aylara göstereceği hürmet diğer insanların hak ve hukukuna saygı göstermesine sebep olmaktadır. Ceza hukukunda haram aylar özelinde müeyyidelerin üçte bir oranında arttırılması, diğer zamanlara nazaran bireyin haram aylarda daha dikkatli davranmasına vesiledir. Kişinin muamelat ile ceza hukuku alanlarında haram ayların dünyevi ve uhrevi getirilerini bilmesi durumunda fiillerini kontrol etmesi kaçınılmazdır. Haram aylar, insanın tüm beşerî ilişkilerinde haksızlık yapmamasını, zulmetmemesini, saygılı davranıp zarar vermemesini sağlamaktadır. Aksi durumda karşılaşacağı sonuçlar apaçık ortadadır.

İnsanlığın savaşın acımasız ortamlarından korunması için Birleşmiş Milletler gibi birtakım uluslararası düzeyde kuruluşlar ortaya çıkmasına rağmen, dünyada tam anlamıyla barışın sağlandığı söylenemez. Bazı dönemlerde saldırı ve çatışmaların çoğaldığı, şiddet ve terörün yaygınlaştığı, büyük sivil katliamların yapılarak savaşların acımasız sonuçlarının ortaya çıktığı görülmektedir. İstenmeyen bu tür koşulların izalesinde İslam dininin barışı öneren tavsiyeleri önem arz etmektedir. Kur'an yeryüzünde haksızlık, bozgunculuk ve fesadı yasaklamıştır. Savaşı sadece bozgunculuk yapanlara ve müdafaa durumunda meşru kabul etmiştir. Dinimiz her koşulda masum insanların, hayvanların, bitki ve şehirlerin zarar görmemesi için dikkatli olmamızı, haddi aşmamamızı emretmiştir. İşkenceyi, fiziksel ve psikolojik şiddeti, esirlere kötü muameleyi yasaklamıştır. İnsana zarar veren her şeyi çirkin karşılamıştır.

Geçmişte barış ortamının tesisinde haram aylar anlayışının önemli bir katkı sunduğu bir gerçektir. Sonraki dönemde fakihler, haram aylarda savaş yasağının devam edip etmediğini tartışmışlardır. Diğer taraftan barışın asıl kabul edildiği günümüz uluslararası ilişkilerde haram aylarda savaş yasağının devam ettiğine dair görüş daha isabetlidir. Bu nedenle haram aylar anlayışını ilk önce Müslümanlar kendi aralarında uygulayarak dünyaya örnek olabilirler. Daha sonra insanın ilk yaratılışından itibaren var olduğu bilinen ve bütün din, kültür ve medeniyetlerde karşılığı bulunan haram ayların evrensel düzeyde kabulü için çalışmalar yapılabilir. Barış ortamının sağlanmasında haram aylar anlayışının evrensel düzeyde kabulünün katkı sunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Acluni, İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi (ö.1162), *Keşfu'l Hafa ve Müzilu'l İlbas*, c. II., (tah. Abdülhamid b. Ahmed), Mektebetü'l Asriyye, b.y., 2000.
- Ahmed b. Hanbel (ö.241), *Müsned*, c.IV., Müessesetü'r Risale, Beyrut, 2001.
- Akgündüz, Ahmet, "Füru", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XIII, s. 249-250, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.
- Akgür, A. Necati, "Takvim", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXIX, s. 487-490, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
- Albayrak, Mustafa Bilimsel Görüşler, *Yargıtay Ceza Genel Kurulu ve Ceza Daireleri Kararları Işığında Notlu-Atıflı-Uygulamalı Türk Ceza Kanunu*, Adalet Yay., Ankara, 2012.
- Algül, Hüseyin, "Haram Aylar", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XVI, s.105-106, İstanbul, TDV Yayınları, 1997.
- "Ficar", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XIII, s. 52, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.
- Ali b. Ebi Talha, *Tefsiru İbn-i Abbas* (Sahifetü Ali b. Ebi Talha), Müessesetü'l Kütübi's Sekafiyye, Beyrut, 1991.
- Ali, Cevad, *el-Mufasssal fi Tarihi'l Arab Gable'l İslam*, c. XVI., Daru's Sagi, Beyrut, 2001.
- Aliyyü'l Kari, Ebu'l Hasen Nuruddin Ali b. Sultan Muhammed (ö.1014), *Envaru'l Kur'an ve Esraru'l Furkan*, (tah. Dr. Naci es-Suveyd), Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2013.
- Alusi, Şihabuddin Muhammed b. Abdullah (ö. 1270/1854), *Ruhu'l Meani fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve's Seb'il Mesani*, c. I., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, H.1415.
- Aybakan, Bilal, "Muamelat", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXX, s. 316-317, Ankara, TDV Yayınları, 2020.
- Ayni, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedreddin (ö.855), *Umdetü'l Kari*, c.VI., Daru İhyai't Turas, Beyrut, b.y.y.

- Azimabadi, Muhammed Eşref b. Emir b. Ali b. Haydar (ö.1329), *Avnu'l Ma'bud Şerhu Süneni Ebi Davud*, c. VII., Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut, H. 1415.
- Baci, Ebu'l Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd (ö.474), *el-Münteka Şerhu'l Muvatta*, c. VII., Matbaatü's Saade, Mısır, H. 1332.
- Bardakoğlu, Ali, "Diyet", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, IX, s. 473-479, İstanbul, TDV Yayınları, 1994.
- Başoğlu, Tuncay, "Ta'zir", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXX, s. 198-202, İstanbul, TDV Yayınları, 2011.
- Bayındır, Abdulaziz, "Bedene", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, V, s. 302, İstanbul, TDV Yayınları, 1992.
- Bayraktar, İbrahim, "Bayram", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, V, s. 259-261, İstanbul, TDV Yayınları, 1992.
- Bebek, Adil, "Ceza", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, VII, s. 469-470, İstanbul, TDV Yayınları, 1993.
- Beğavi, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed (ö.510), *Mealimü't Tenzil fi Tefsiru'l Kur'an*, c. II., Daru İhyai't Türa's'il Arabiyy, Beyrut, H. 1420.
- Bahşel, Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habib (ö.292), *Tarihu Vasıt*, Alemü'l Kütüb, Beyrut, 1. Baskı, H. 1406.
- Benteni, Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Ali en-Nevevi el-Cavi (ö. 1316), *Nihayetü'z Zeyn fi İrşadi'l Mübtedi'in bi-şerhi Kırreti'l Ayn*, c. I., Daru'l Fiker, Beyrut, b.y.y.
- Beyhaki, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa Ebu Bekir (ö.458), *Fezailü'l Evkat*, c. I., Mektebetü'l Minare, Mekke, H. 1410.
- Sünenü'l Kübra*, c. VIII., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Şuabu'l İman*, c. V., Mektebetü'r Rüşd, Riyad- Daru's Selefiyye, Mumbai, 2003.
- Fezailü'l Evkat*, c. I., Mektebetü'l Minare, Mekke, H.1410.
- Beyzavi, Nasiruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer (ö. 685), *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*, c.III., Daru İhyai't Türa's'il Arabiyy, Beyrut, H. 1418.
- Boynukalın, Mehmet, "Umre", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXXII, s. 150-153, İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- Bozkurt, Nebi, "Kandil", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXIV, s. 300-301, İstanbul, TDV Yayınları, 2001.

- Buhari, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah (ö.256), *Camiu's Sahih*, Daru Tuga'n Necat, b.y., H. 1422.
- Cessas, Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi el-Hanefi (ö.370), *Ahkâmu'l Kur'an*, c. II., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Ahkâmü'l Kur'an*, c. IV., Daru İhyai Turas, Beyrut, H. 1405.
- Çağırıcı, Mustafa, “Zulüm”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXIV, s. 507-509, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.
- Çakan, İsmail, *Sünen-i Ebu Davud Tercüme ve Şerhi*, Şamil Yay., c. IX., İstanbul, 1987.
- Darekutni, Ebu'l Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mes'ud b. Nu'man b. Dinar el-Bağdadi (ö.385), *Sünen-i Darekutni*, c.IV., Müessesetü'r Risale, Beyrut, 2004.
- Demirci, Kürşat, “Kutsiyet”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXVI, s. 495-496, Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, Erkam yay., Bursa, 1991.
- Dönmez, İbrahim Kafi, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, “Kameri Aylar”, c. II., Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı yay., İstanbul, 2006.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir (ö.275), *Sünen'ü Ebi Davud*, Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, b.y.y.
- Ebu Talib el-Mekki, Muhammed b. Ali b. Atıyye (ö.386), *Kutu'l Kulüb fi Muamelti'l Mahbub ve Vasfî Tariki'l Merid ila Makami't Tevhid*, c. I., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Ebu Zehra, Muhammed, *el-Alakatü'd Devliyye fi'l İslam*, Daru'l Fiker, Kahire, 1995.
- Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalani (ö.852), *et-Tahlisü'l Hubeyr fi Tahrici Ehadisi'r Rafiyyi'l Kebir*, c. IV., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1989.
- Ebu'l Leys es-Semerkandi, Nasr b. Muhammed b. Ahmed (ö.373), *Tefsiru's Semerkandi Bahru'l Ulum fi't Tefasir*, c. II., b.y., b.y.y.
- Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa (ö.982), *İrşadü'l Akli's Selim ila ezaya'l Kitabi'l Kerim*, c. IV., Daru İhyai't Türa's'il Arabiyy, Beyrut, b.y.y.
- Elbani, Ebu Abdurrahman Muhammed Nasiruddin (ö.1420), *Silsiletü'l Ehadisi-z Zaiyeti ve'l Mevzuati ve Eseruha's Seyyiu fi'l Ümmeti*, c. X., Daru' Mearif, Riyad, 1992.
- Endülüsi, Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali (ö.745), *el-Bahru'l Muhit fi't Tefsir*, c. II., Daru'l Fiker, Beyrut, H. 1420.

- Erbaş, Ali, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, Sakarya Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, s.y. 5, 2002, s. 97-121.
- Erdem, Sargon, “Bayram”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, V, s. 257-259, İstanbul, TDV Yayınları, 1992.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Zilkade”, Ensar Neş., İstanbul, 2016.
- Erturhan, Sabri, “Haram Ayların Fıkhi Okunuşu”, İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi, s.y. 13, 2009.
- Erul, Bünyamin, “Veda Hutbesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXXII, s. 591-593, İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- Fayda, Mustafa, “Nesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXII., s. 578-579, İstanbul, TDV Yayınları, 2006.
- Firuzabadi, Ebu Tahir Muhammed b. Ya’kub (ö.817), *el-Kamusü’l Muhit*, Müessesetü’r Risale, Beyrut, 2005.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö.505), *İhyau Ulumi’d Din*, c. I., Daru’l Marife, Beyrut, b.y.y.
- Güç, Ahmet, “Kurban”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXVI, s. 433-435, Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- Günay, Hacı Mehmet, “Receb”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXIV, s. 506-507, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- Hadrami, Said b. Muhammed (ö. 1270), *Şerhu’l Mukaddemeti’l Hadramiyyeti’l Musemma Büşra’l Kerim bi Şerhi Mesaili’t Talim*, Daru’l Minhac, Cidde, 2004.
- Hamidullah, Muhammed “Hicrî Takvim ve Tarihî Arka Planı”, (çev. Kasım Şulul), Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, c. IX., s.y. 9, 2000.
- İslam Müesseselerine Giriş, Beyan yay., İstanbul, (çev. İhsan Süreyya Sırma), 2007.
- “Huneyn Gazvesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XVIII, s. 376-377, İstanbul, TDV Yayınları, 1998.
- Harman, Ömer Faruk, “Musa”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXI, s. 207-213, Ankara, TDV Yayınları, 2020.
- “Hac”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XIV, s. 382-386, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, c. V., Kahraman yay., İstanbul, 1983.

- Hazin, Alaüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim (ö. 741), *Lübabü't Te'vil fi Meani't Tenzil*, c. II., (tah. Muhammed Ali Şahin), Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, H. 1415.
- Heykel, Muhammed Hayr, *el-Cihadu ve'l Kitalu fi's Siyaseti's Şer'iyye*, c. III., Daru'l Bayarak, b.y., 1996.
- Heysemi, Ebu'l Hasen Nureddin Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman (ö.807), *Mecmau'z Zevaid Menbau'l Fevaid*, c.III., (tah. Hüsameddin el-Kutsi), Mektebetü'l Kutsi, Kahire, 1994.
- Iraki, Ebu'l Fazl Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyn (ö.806), *el-Muğni an Hamli'l Esfar fi'l Esfar fi Tahrici ma fi'l İhyai mine'l Ehbar*, c. I, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2005.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b.Ömer b. Abdulaziz (ö.1252), *Reddu'l Muhtar ale'd-Durru'l Muhtar*, c. II., Daru'l Fiker, Beyrut, 1992.
- İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel, (Halid er-Rubat- Seyyid Azet İyd), *El-Camiu li Ulumi'l İmam Ahmed*, c. XII., Daru'l Felah, b.y., 2009.
- Fethu'l Bari Şehu Sahihi'l Buhari*, c. IV., Daru'l Marife, Beyrut, H.1379.
- Lisanü'l Mizan*, c. VIII., (tah. Abdulfettah Ebu Gudde), Daru'l Beşairi'l İslamiyye, Beyrut, 2002.
- Tebyinu'l Aceb bima Verade fi Fazli Receb*, Daru'l Kur'an ve's Sünne, Pakistan, 2012.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (ö.456), *el-Muḥalla bi'l Asar*, c. XI., Daru'l Fiker, Beyrut, b.y.y.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed (ö.354), *el-İhsanü fi Takribi Sahihi İbn Hibban*, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1988.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb el-Cevziyye (ö.751), *Zadu'l Mead fi Hedyi Hayri'l İbad*, c. III., Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1994.
- İbn Kesir, Ebu'l Fida' İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kuşeri (ö. 774), *Tefsiru'l Kurani'l Azim*, c. IV., Daru Tayyibe, Riyad, 1999.
- el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. II., Daru İhya'i t-Tülas, Beyrut, 1988.
- İbn Kudame, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame (ö.620), *el-Kâfi fi Fıkhi'l İmami Ahmed*, c. I., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994.
- el-Muğni*, c. IX., Mektebetü'l Kahire, Kahire, 1968.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid (ö.273), *Sünen-i İbn Mace*, Daru'r Risaleti'l Alemiyye, Beyrut, 2009.

- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali (ö. 711), *Lisanu'l Arab*, c. XII., Beyrut, Daru Sadır, H.1414.
- İbn Rüşd, Ebu'l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (ö.595), *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l Müktesid*, c.II., Daru'l Hadis, Kahire, 2004.
- İbn Teymiye, Takiyüddin b. Ahmed Abdülhalim (ö.728), *Mecmu'ul Fetava*, c. XXXIV., Mecmea'l Melik Fahd, Medine, 1995.
- İbnu'l Arabi, Muhammed b. Abdullah Ebu Bekr (ö. 543), *Ahkâmu'l Kur'an*, c. II., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbnu'l Cevzi, Cemalüddin Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali (ö.597), *Zadu'l Mesir fi İlmi't Tefsir*, c. II., Daru'l Kitabi'l Arabiyy, Beyrut, H. 1422.
- el-İlelü'l Mütenahiyetü fi'l Ehadisi'l Vahiye*, c. II, İdaretü'l Ulumi'l Eseriyye, Faysalabad-Pakistan, 2. bs., 1981.
- el-Mevduat*, c. II., el-Mektebetü's Selefîyye, Medine, 1966.
- İlmihal, c. I., "İman ve İbadetler", Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2005.
- İsfahani, Ragıb, *el-Müfredat*, (*Kur'an Kavramları Sözlüğü*), (ter. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu), İstanbul, Çıra yay., 3. bs., 2012.
- Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, "Haram", Ankara, DİB yay., 6. bs., 2015.
- Kayhan, Veli "Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar", Erciyes Ü. İlahiyat Fak. Dergisi Bilimname, s.y. 27, Şubat 2014.
- Kaynak, İbrahim Hakkı, Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı, Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.y. 39, 2016, s. 443-455.
- Kelbi, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey (ö.741), *el-Kavaninü'l Fıkhiyye*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2013.
- Kirmani, Tacu'l kurra Mahmud b. Hamza (ö. 500), *Ğaraibu't Tefsir ve Acaibu't Te'vil*, (tah. Yunus el-Aceli), Müessesetü Ulumi'l Kur'an, Beyrut, 1983.
- Koca, Ferhat, "Mendup", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXIX, s. 128-130, Ankara, TDV Yayınları, 2004.
- Kur'an Yolu Meal ve Tefsir, Hayreddin Karaman-Mustafa Çağırıcı-İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş, DİB yay., c. V., Ankara, 2007.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 671), *el-Camiu li Ahkâmi'l Kur'an*, c. VIII., Daru'l Kütübi'l Mısriyye, Kahire, 1964.

- Kuşeyri, Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik (ö.465), *Letaifü'l İşarat*, c.II., el-Hey'etü'l Mısriyyetü'l Ammetü lil Küttab, Mısır, b.y.y.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Safa ve Merve", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXV, s. 441-442, İstanbul, TDV Yayınları, 2008.
- Lahham, el-Hın, Mustafa Said, Bedi Seyyid, *el-İzah fî Ulumi'l-Hadis ve'l Istilah*, Daru'l Kelim'it-Tayyib, Beyrut, 2004.
- Maturidi, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur (ö.333), *Te'vilatü Ehli's Sünn*e, c.II., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Maverdi, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib (ö.450), *el-Havi'l Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l İmami's Şafii*, c. XI., Daru'l Kütütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Medeni, Malik b. Enes b. Malik b. Amir (ö.179), *el-Müdevvene*, c. IV., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Mehamili, Ahmed b. Muhammed (ö.415), *el-Lübab fî'l Fıkhi's Şafii*, c. I., Daru'l Buhari, Medine, H.1416.
- Merzuki, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. El-Hasan el-İsfahani (ö.421), *el-Ezmine ve'l Emkine*, c. I, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, H.1417.
- Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud (ö.683), *el-İhtiyar li Talili'l Muhtar*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2016.
- Mübarekfuri, Abdurrahman (ö.1353), *Tuhfetü'l Ahvezi bi Şerhi Camii't Tirmizi*, c.III., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, b.y.y.
- Müslim, Ebu'l Hasen b. Haccac (ö.261), *el-Camii's Sahih*, Daru İhyai't Türesi'l Arabiyye, Beyrut, b.y.y.
- Müzeni, İsmail b. Yahya b. İsmail Ebu İbrahim (ö.264), *Muhtasaru'l Müzeni*, c. VIII., Daru'l Marife, Beyrut, 1990.
- Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö.303), *el-Mücteba mine's Sünen*, Mektebü'l Matbuati'l İslamiyye, Halep, 1986.
- Nesefi, Ebu'l Berakat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.710), *Medariku't Tenzil ve Hakaiku't Te'vil*, c.I., Daru İbn Kesir, Beyrut, 2017.
- Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö.676), *el-Minhac Şerhu Sahih'i Müslim*, c. VIII., Daru İhya'i t-Türes, Beyrut, 1392.
- Öğüt, Salim, "Hedy", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XVII, s. 156, İstanbul, TDV Yayınları, 1998.

- Özel, Ahmet, “Mevlid, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXIX, s. 475-479, İstanbul, TDV Yayınları, 1991.
- Özervarlı, M. Sait, “Kadir Gecesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXIV, s. 124-125, İstanbul, TDV Yayınları, 2001.
- “Şiar”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXIX, s. 123-124, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
- Razi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen Fahrüddin (ö.606), *Mefatihü'l Ğayb et-Tefsiru'l Kebir*, c. XVI., Daru'l Kitabi'l Arabiyy, Beyrut, 1420.
- Receb el-Hanbeli, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. (ö.795), *Letaifü'l Mearif fima li-Mevasim'il-Amm mine'l Vazaif*, Daru İbn Hazm, b.y., 2004.
- Sabuni, Muhammed Ali, *et-Tefsir'ul Vadihu'l Müyesser*, el-Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, 2020.
- Ravaiu'l Beyan Tefsiru Ayati'l Ahkâm*, c. I., Mektebetü'l Gazali, Beyrut, 1980.
- Sadi, Ebu Habib, *el-Kamusu'l Fıkhiyye*, Daru'l Fiker, Dimeşk, 1988.
- Salebi, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö.427), *el-Keşfü ve'l Beyan an Tefsiru'l Kur'an*, c. V., Daru İhyai't Türa'sil Arabiyy, Beyrut, 2002.
- San'ani, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hümam b. Nafi el-Hümeiri (ö.211), *el-Musannef*, c. IX., (tah. Habibür'Rahman el-Azami), el-Mektebü'l İslami, Beyrut, 1403.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (ö.483), *el-Mebsut*, c. III., Daru'l Marife, Beyrut, 1993.
- Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c.I., eş-Şirketü'l Şarkiyye li'l İlanat, Kahire, 1971.
- Subki, Mahmud Muhammed Hattab (ö.), *el-Menhelü'l Azbü'l Mevrud Şerhu Süneni'l İmam Ebi Davud*, c. X., Matbaatü'l İstikame, Kahire, 1351-1353.
- Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (ö.1250), *Nilu'l Evtar*, c. IV., Daru'l Hadis, Mısır, 1993.
- Şirbini, Muhammed b. Ahmed el-Hatib (ö.977), *Muğni'l Muhtac ila Marifeti Meani Elfazi'l Minhac*, c. II., Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Taberani, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Ebu'l Kasım (ö.360), *el-Mucemu'l Evsat*, c. II, Daru'l Hameyn, Kahire, b.y.y.
- Taberi, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Galib (ö.310), *Camiu'l Beyan fi Te'vili'l Kur'an*, c. IV., (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'l Risale, Beyrut, 2000.

- Tekkaya, Mehmet, “Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Kutsal Zamanlar”, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2014.
- Tekeli, Hamdi “Recep Ayı ve Regaib Kandili”, Diyanet Aylık Dergi, Temmuz 2006.
- “Regaib Gecesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXIV, s. 535-536, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- Temmam er-Razi, Ebu’l Kasım b. Muhammed b. Abdullah b. Cafer (ö.414), *el-Fevaid*, c. II, Mektebetü’r Rüşd, Riyad, H. 1412.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Sevre (ö.279), *el-Camiu’l Kebir*, Daru’l Ğurabi’l İslamiyye, Beyrut, 1998.
- Türker, Ömer, “Mukatil b. Süleyman”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXI., s.134-136, Ankara, TDV Yayınları, 2020.
- Udeh, Abdulkadir, *et-Teşriu’l Cinai’l İslami Mukaranen bi’l Kanuni’l Vaz’i*, c. I., Daru’l Kütübi’l Arabi, Beyrut, b.y.y.
- Ünal, Halit “Atire”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, IV, s. 79-80, İstanbul, TDV Yayınları, 1991.
- Ünal, Vehbi, “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, XIV/1, 2010.
- Yaman, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan yay., İstanbul, 1998.
- “Savaş”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXVI, s. 189-194, İstanbul, TDV Yayınları, 2009.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Üç Aylar”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXXII, s. 276, İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- “Muharrem”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXI, s. 4-5, Ankara, TDV Yayınları, 2020.
- “Vakit”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXXII, s. 488-491, İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- “Zilhicce”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXXIV, s. 415, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.
- “Zilkade”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXXIV., s. 416, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.
- Yavuz, Salih Sabri, “Miraç”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXX, s. 132-135, Ankara, TDV Yayınları, 2020.

- Yavuz, Yusuf Şevki, “Aşura”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, IV, s. 24-26, İstanbul, TDV Yayınları, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bşk. yay., (haz. Asım Cüneyd Köksal- Murat Kaya), İstanbul, 2022.
- Zebidi, Ebu'l Feyz Muhammed b. el- Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezzak el- Hüseyini (ö.1205), *Tacü'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, c. I., Daru'l Hidaye, Kuveyt, 1965.
- Zehebi, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö.748), *Mizanul İtidal fi Nakdi'r Rical*, c. II, Daru'l Marife, Beyrut, 1963.
- Şaban, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (Usulü'l-Fıkh), (ter. İbrahim Kafi Dönmez), TDV yay., Ankara, 2017.
- Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (ö.1250), *Fethu'l Kadir*, c. II., Daru İbn Kesir, Beyrut, H.1414.
- Zemahşeri, Ebu'l Kasım Mahmud b. Amr b.Ahmed (ö.538), *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamdi't Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vucuhi't Te'vil*, c. I., Daru'l Kütübi'l Arabiyyi, Beyrut, 1407.
- Zuhayli, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhu'l İslami ve Edilletühü*, c. III, Daru'l Fiker, 4. bs., Dimeşk, b.y.y.
- Zürkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l İrfan fi Ululmi'l Kur'an*, c. II., Mısır, 3. bs., b.y.y.